ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

А. ХАЦИЋ.

КЊИГА 177.

1894. СВЕСКА ПРВА.

У НОВОМЕ САДУ,

ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ М. ПОПОВИЋА.

1894.

ПОЗИВ НА ПРЕТПЛАТУ.

НА

ЛЕТОПИС „МАТИЦЕ СРПСКЕ.“

Као што ће нашем читалачком свету познато бити „Летопис“ је поникао из одушевљене тежње за напретком народне просвете, из ватрене жеље, да се књижевност наша подигне и да се шири изображење у народу нашем.

Да је „Летопис“ том задатку своме одговарао савесно, показује најбоље садржина, која се налази прикупљена у „Летописима“, од којих је до сада 177 књиге изашло на свет.

А да би „Летопис“ могао постати још више будиоником народне просвете, да би могао народу нашем што чешће лепо казивати све, што му ваља знати: раширен је досадањи програм „Летопису“, те тако и опет доноси забаву и поуку, а излази и чешће — четири пута у години, у свескама у величини од 8—10 табака.

Обилати садржај од педесет и седам свезака, које су до данас изашле по овом новом програму, показује најбоље, да је „Летопис“ својски прегао да одговори тешком задатку свом: да постане књигом народном.

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

А. ХАЏИЋ.

КЊИГА 177.

1894. СВЕСКА ПРВА.

У НОВОМЕ САДУ,

ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ М. ПОПОВИЋА.

1894.

ПРЕГЛЕД.

СТРАНА

I. Ратови Стевана Немање са Византинцима и Дубровчанима. Војено-историјска студија, од Синише 1

II. Једно интересно и практички важно питање из данашњега међународног права. Од Гл. Гершића 36

III. Цар Лир. Трагедија у 5 чинова, енглески написао Виљем Шекепир, превео Лаза Костић . 64

IV. Говори у свечаним седницами књижевног одељења „Матице Српске“: У спомен Јовану Бошковићу о св. Сави 1894. год. од Јована Ђорђевића 92

V. Приликом шездесетогодишњице Илариона Руварца. Повесно-психолошке цртице, од Каменка Суботића 108

VI. Књижевност:

1. Српски велики илустровани календари за год. 1894. Оцена М. С—ћа. — 2. Алгебра, уџбеник за средње школе, I. и II. књига, написао Ср. Ј. Стојковић и В. Димић. Оцена Стевана Милованова. — 3. Крила, песме Јулке Јовица Стратимировић, оцена М. С—ћа. . . 145

VII. Културне појаве у српском народу:

Светковина откривања споменика Ивану Гундулићу у Дубровнику 14. (26.) јуна 1892. 161

Инв. бр.....

БИБЛИОТЕКА ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
У НОВОМ САДУ

РАТОВИ СТЕВАНА НЕМАЊЕ

СА ВИЗАНТИНЦИМА И ДУБРОВЧАНИМА.

ВОЈЕНОИСТОРИЈСКА СТУДИЈА

написао

С И Н И Ш А.

Догађаји и замршаји између Србије и Византије, за владе цара Манојла, описали су Византинци: Никита Хонијата и Јован Кинам, а размирице Немање са Дубровником Дубровчани: Орбини и Лукари.

Ратове Немањине с Византинцима после смрти цара Манојла прелазе византијски писци ћутањем, али тијем јасније их описују синови Немањини: краљ Стеван Првовенчани и св. Сава.

Ја сам, читајући помно поменута два византијска писца, дошао до уверења, да Немања с царем Манојлом није никада ратовао,[1]) него да су се њих двојица увек као пријатељи и сродници пазили, и да су неспоразуме, који су се кад кад између обадвију држава појављивали, увјек пријатељски на личном састанку разбистривали.

Ово моје тврђење изазиће — уверен сам — на небројене приговоре, али ја ћу извести за свједоке мени у прилог, баш иста два Византинца: Хонијата

---

[1]) И ја сам прије у ратове вјеровао, док нијесам Византинце од слова до слова проучио.

и Кинама, на ће непристрастан читатељ увидјети да и они о рату између Манојла и Немање баш нигдје не говоре.

Прву размирицу Немање с Манојлом — год. 1168 или 1169 — описује Никита Хонијата овако:

„Почем би свршен рат с Мађарима,[1]) оде цар (Манојло) у Цариград. Идуће пролеће пробавио је да разведри дух свој, а кад сунце превали знак рака и лава (т. ј. љетне доба) и илијске врућине јењаше, а зимске буре наступише, изиђе он (цар Манојло) на западну страну, јер је добио глас, да се је српски господар (γωπάρχος princeps) Стеван Немањ̀а, човјек немирна и несита духа, преко јего осилио и на неке пограничне предјеле силом ударио, народ немилице угњетавати почео, бјеснећи мачем; напослетку не хајући ни за поштење ни за правду почео си присвајати господство и над Хрватском и над Котором.

Да извиди и упозна намјеру Немањ̀ину, опреми цар најприје Тодора Надијата са неколико војске. Али је Немања био тако обијестан, да је на византијске (ромејске) предјеле нападао а да и не огласи рата. Но када се цар сам крену, да га казни, а он се окани рата, и побјеже у горе па се сакри у пећине и у клисуре. — Но мало за тијем прође му гордост, те изиђе и поклекну пред цара молећи опроштај, јер се је бојао, да би се господарство над Србијом могло дати некојему од онијех, које је он (Немања) истјерао (свргао) и који би био достојнији од њега.

Цар је знао, колика би се опасност по'ањ отуда породити могла, да Немања сиђе с правог пута, те да потежи за неограниченом слободом, или да ступи у савез са алеманскијем краљем или да се приљуби Мађарима, па с њима почне заједно пљачкати, — па

---

[1]) У овом рату 1168. освоји Манојло од Мађара Сријем и сјеверну Далмацију (Хрватску).

је с тога разлога и морао (цар) с тијем човјеком (Немањом) тако мудро и вјешто поступати и на вјерност га обраћати, да ни пастир не би кадар био вјештије чувати слабо стадо своје. — А Немања је од цара тако стрепио, као што стрепе остале животиње од лава; па чим цар само са неколицином коњаника — које је из своје тјелесне гарде (δορίφεροι) изабрао и уза се повео — преко међе пријеђе и проти њему се упути, промјени се сав положај Србије одмах онако, како је цару било по вољи".[1])

Сад нека ми каже ико, ма био и без најмањег појма о ратнијем пословима, гдје је у овој Хоџијатиној приповијести и спомен о рату? Цару стижу гласови, да Немања жари и пали по пограничнијем предјелима царства, да напада Византинце а да рат и не

[1]) Да читатељ сам просуди, јесам ли добро преводио, ево латинскога текста из Corpus scriptorum byzantinorum. Ed. Bonn.

Sequenti enim vere in animi delectionem insumpto, postquam sol cancrum et leonem permearat, et aestur caniculae desaevierat, bruma iam instante, in occidentem egreditur. Audierat enim Serbiorum principem, inquieto et insatiabili ingenio hominem, Stephanum Neemanem, iusto audaciorem factum, finitime quaeque invadere ac populares suos graviter premere, ferro grassantem, suaeque fortunae oblitum Chrobatiam et Catarorum dominationem sibi vindicare. Ut igitur Neemanis voluntatem exploraret, Theodorum Padiatem cum copiis ablegat. Erat autem ea Neemanis ferocia, ut bello non indicto statim Romanos invaderet; postquam autem ipse imperator eum ulcisci statuit, bello celeriter relicto in montes confugit et speluncas ac petras subiit; et subinde imminuta nonnihil superbia, tandem supplex ad pedes illius procumbit. Angebatur enim animo, ne Serbiae principatus alicui ex iis, quos ipse everterat, qui esset eo dignior, tribueretur. Eum igitur hominem imperator tanta arte tractabat et ad fidem servandam sibi convertebat, si quando a recta via aberrare et libertatem spectare videbat aut cum Alemanorum rege se coniungere aut ad Hunos inclinare et manubrias communicare, quanta diligentia* nec opilio exiguum gregem custodire solet. — Neeman vero illum non minus formidabat, quam leonem caeterae animantes, nam cum imperator equitatu tantum educto ex satellitibus sequi iussis, Romanorum fines egressus contra illum ferebatur, Serbiae statum suo arbitratu exemplo immutabat.

* Г. Стојан Новаковић је оно tanta arte——quanta diligentia, у својој студији: Земљиште радње Немањине. Годишњица Н. Чупића I. са свијем лоше превео. Ја сам си узео слободу aestur canicula штоно Нијемци називају Hundstage превести „Илијнске врућине" као што наш народ обично те дане зове.

*

оглашује, да си присваја господарство над Хрватском и Котором, и бог зна каква зла да чини; а цар? Мјесто да покрене одмах неколико легија, па да у млијеко сатре овог бјесомучног и силовитог вазала, а он чека тек зиму, на „bruma iam instante т. ј. „усред зиме, када није вриме“ полази на запад. На како? Најприје налаже Тодору Падијату, да с неколико војске рекогносцира (ut exploraret) и сазнати гледа, шта Немања намјерава, па онда тек иде он сам — с војском? боже сачувај! него с пратњом од неколицине гардиста у Србију.

У ратној повјесници свију времена наћи ћемо, да се ратови почимљу обично у пролеће а не у зиму „bruma iam instante“, да паче налазимо у повјесници пријашњијех вјекова ријетке примјере, да се ратови у зиму и продужавали, него је обично пред зиму уговорено примирије до прољећа.

Даље: немирни, несити, силовити и бијесни Немања баца, чим разабра, да се је цар Манојло са неколицином гардиста на'њ кренуо, копље у трње, на бјеж' у клисуре! Та да је то истина, не би се за његово пријатељство такмили Алемани, Мађари и Византинци, него би мимо такве кукавице с презрењем пролазили.

На послетку: Немања и у клисурама дркће, те најпосље све мисли на једну смисли, па ето га пред цара, „преклоњше“ кољена, милост и опроштај просећи. После оноликијех злочина, што их је, по Хонијату, починио, могао би човјек очекивати, да ће га цар бар у окове метнути и у најтамнију тамницу затворити, или, као негда Десу, збацити с престола па повести у сужањство у Цариград? Бар би свак помислио, да је Немања за онолике злочине највећу казну заслужио. Али шта дела цар с њиме?

Дипломатском вјештином, лијепијем ријечима и државничкијем разлозима увјерује га, да ће најбоље бити, да остане с њиме и на даље у пријатељству. А овако ради цар, јер се **боји** да се

Немања не би одметнуо од њега те се здружио са Аљеманима и Мађарима.

Ово не наличи ни најмање на ексекуцију, коју је цар на Немањи хтјео статуирати, него је налик на састанак двају потентата, да политичну констелацију промотре, да неспоразуме разбистре и да се договоре, како ће и на даље узајамно да раде.

А да је Немања као вазал царев на таквом састанку своме сизерену најприје се морао поклонити, то се не може порећи.

Све остало, што је Хонијата о томе писао, није ништа него пуки византизам, у ком су писци ондашњег времена били.[1])

Има у Срба прича, како је баба долећела дркћући из мрака у кућу па се клела, да је ваш у пљивику видила девет вукова; а кад се кућани увјерише, да нема ни једнога, него само да је теле из копаре излећело у пљивик, а она ће: „Е! на ипак је нешто шушнуло!“ Тако ће бити и у овој причи Хонијатовој, да је ипак нешто шушнуло. Ајде да потражимо пита је, да ли вук или теле?

Хонијат спомиње, да је Немања присвајао себи господарство над Хрватском и Котором и како је цар слао нањ — као рекогносцента, — Тодора Падијата. Али византијски писац не казује ништа, одакле је доспјела вика и тужба на великог жупана. Мож'да ће нам ствар бити јаснија, ако проучимо једног новијег дубровачког писца.

Дубровчанин Лукари — или како га неки наши радије називају Лукарић — објелоданио је год. 1605.

---

[1]) О Хонијату каже Нијемац Волф у примједбама к његовој историји: Aptior fuisset Choniates scribendo poëmati quam historiae, propter Homeri diligentem immitationem. (Способнијем би био Хонијата за писање јуначке пјесме, него ли повјести, јер ваљано подражава Омира). -- Corp. script. Byz. Wolf annotationes in Nicetam Choniatem.

у Мљецима своје такозване Љетописе дубровачке (Annali di Rausa. Venezia 1605).

У првој књизи овијех љетописа приповједа Лукари, како је Немања освојио земљу Неретљана, од прилике овако:

„Разумјевши Немања и Мирослав, да се у кнежевини Неретви (области старијех Срба Неретљана-погана) међу се гложе Јелеш, Звијездодраг и Исток о господство и о старјешинство, науме да се том добром згодом користе, те сакупе новелику војску, ударе на њих као непријатељи — — — док напослетку ова два брата (Немања и Мирослав) провале до крајнијех страна Босне и почну господарити и над најљепшијем крајевима Далмације. Остатцима Неретљана заповједише да оставе град Нарону,[1]) која се данас зове Старадријева на да се другамо преселе. Неретљани преселише у племе Качића у Крајини и у дубровачку државу.

Неретљани су сматрани као савезници дубровачки и за то се заузе република за њих. Почем Немања разори Нарону, буду Дубровчани присиљени ступити у савез са Бошњацима, Хрватима и Мађарима. Ове три нације послаше Немањи и Мирославу протест проти сваком даљем напастовању Далмације и проти сваком досађивању и свакој опачини проти Дубровнику, јер су они (савезници) дужни бранити и Далмацију и Дубровник. И тако браћа буду присиљена оканути се сваког даљег подузећа и врате се зловољни у Србију. — — — — — — Неко вријеме за тијем — наставља Лукари — заиска Немања, да се српски епископи, који су дотле били потчињени цркви дубровачкој као суфрагани, од ове одцијепе и потчине митрополији светог Петра у Рашки — — — —. Влада дубровачка, бојећи се од нападаја овијех варвара, била је принуђена прошњом и новијем обвезима потражити помоћи ма у

[1]) На старој Вајсовој карти: „Norin“ — на новој аустр. ђен. карти: „Torre di Norino“ између Метковића и Опуза на Неретви. На Неретви народ и данас приповиједа, да је покрштен тек од светог Саве.

кога. За то није ни марила ову ствар да одмах ријеши, нити да је скоро у Рим отпреми, него је отезала само да добије времена — шат се међутијем укаже каква боља згода, те се нађе какав други лијек. Али Немања је гордо настојавао, да се што скорије ријеше. Дубровчани му одговоре, да ствар зависи од папе. На то он крену војску. Но нама (Дубровчанима) притече у помоћ најприје Тодор Падијат, а за тијем сам главом цар Манојло. Немања и Мирослав буду разбијени те побјегоше у горе. На задату вјеру сиђоше са клисура и падоше ничице пред ноге цару; а овај им опрости гријех уз увјет, да се помире са Дубровчанима.[1])

[1]) Ево и талијанског текста у колико је горе преведен:

Intendento appresso Nemagna et Miroslavo, che Eles et Sviesdodrag et Istok combattevano fra lovo per il principato de Narentani, si volsero valer d'occasione; et raunata molta gente, commінciarono di tal maniera a travegliare gli inimici — — — — — — — — i doi fratelli (Nemagna, Miroslavo) venuti quasi al estreme parti di Bosna, s'intromettevano à signoreggiare la piu bella parte di Dalmatia. Dopo queste cose, alle reliquie de Narentani fu commandato, che laciassero Narona, che hoggi, si domanda Staradrieva et habitassero altrove; i quoli si ridussero alli popoli Caccichi di Chraina e sul stato de Rausei.*

Imperoche i Narentani si tenevano molto confederati con la republica di Rausa, i Rausei — ruinata dunque Narona — furono sforzati — — — — a fare nuovi et scambievoli accordi con i Bosnesi con i Croati et coagli Ungari — — — — — — queste tre nationi mandarono à protestare à Nemagna et Miroslavo, che non mettessero cura di molestare in avenire la Dalmatia, ne di dare fastidio a Rausei, per ciò ch'essi erano obligati alla diffesa della Dalmatia et di Rausa insieme. Per laqual cosa i doi fratelli con molto dispiacere levato l'animo da quella impressa se ne partirono per Servia. — — — — — — — — — — Ricercò Nemagna, che li vescovi di Servia, suffraganei della chiesa di Rausa, fussero sottoposti ala Metropoli di san Pietro di Rassa — — — — La signoria di Rausa temendo dello stato proprio infesto dalle scorrarie de barbari, fu costretta à ricercare con preghi et con nuove obligationi aiuti di ciascuno. Onde non volle risolver la cosa, ne mandarla cosi presto à Roma, ma diede tempo in mezzo, affine che questi portasse seco qualche rimedio. Ma Nemagna instando superbamente per la resolutione, Rausei li risposero, che questa cognitione spettava al Papa. Onde mosse la guerra. Ma soccorrendo la parte nostra — — — — Theodoro Padiate e poi in persona l'imperador Emanuelo, Nemagna

* Качићи су у округу Макарске. Ја мислим да је писац мислио, да су неки Нерет.љани преселили у Качиће а неки у дубровачку државу.

Други Дубровачки писац Мавро Орбини казује у своме спису: „Словјенска држава“ о распри Немање с Дубровчанима ради епископија овако: [1])

„Немања провали војском у Брено, [2]) уништи и сасијече воћке и винограде. А то све учини за то, да се окористи размирицама, које је архиепископ дубровачки Тривун Венето [3]) имао са својијем суфраганом, епископом Которскијем. Овога је архијепископ, ради непокорности, искључио од свете службе (екскомуницирао). Разјарен јогунлуком овога суфрагана, оде архиепископ да га тужи пали Алесандру III. а епископ утече из Котора под закриље Немањи. Сад Немања завојева на републику и разријеши све епископе своје државе од суфраганства архиепископије Дубровачке“.

Из причања Лукаријева о интервенцији Тодора Надијата и цара Манојла у распри Дубровника с Немањом, види се, да је то она иста акција била, о којој и Хонијат приповједа и да се дубровачки и византијски приповједачи само допуњују.

---

et Miroslavo fu rotto et se ne fuggi in monti. Havuta poi la fede, scese dalle balze et sigitti alli piedi del imperadore, il quale perdonò lovoerore, obligandoli à far pace con i Rausei.

[1]) Mauro Orbini: Il regno degli Slavi Pesaro 1601. — Nemagna — venne con l'esercito a Breno: dove ruinò e tagliò glialberi e le vigne. Il che feze per odio, che potrava a i Rausei, quantumque mostrasse di fare ciò con occasione d'alcune differenze, che passavano fra Tribunio Veneto, arcivescovo di Rausa, e il suo suffraganeo vescovo di Cattaro, che per disubedienza fu scomunicato dal detto arcivescovo. Il quole vedendo la pertinatia di questo suo suffraganeo, andò à lamentarsi contra di lui da Papa Alessandro III. Il detto vescovo di Cattaro ricorse — a Nemagna. Il quale all'hora fece guerra a Rausei et levò all'arcivescovo di Rausa tutti lisuvi suffraganei, che erano nel suo regno. — —

[2]) Ст. Новаковић за Брено каже: жупа, али ја не знам за што, јер грбаљска жупа није, него „Брено“ је предјео сјеверно од Цавтата око залива, који се зове: golfo di Brenno а на обали му села: Купари, Молини, Костури, Солиште и Плат.

[3]) Tribunio Veneto био је Архиепископ и Митрополит у Дубровнику од г. 1153 до 1177.

Причање Лукаријево, како је Немања освојио Неретву и ударио и на сјеверну Далмацију и протест Мађара, Хрвата и Бошњака разјашњује нам оптужбу Хонијатову: да си српски велики жупан присваја господарство над Хрватском, јер је овај крај Далмације сачињавао некадашњу краљевину Хрватску, а раздор с Дубровником ради суфраганства епископата српскијех и бјегство которскога епископа под заштиту Немањину, о којему збори Орбини, разјашњује оптужбу Византинаца, да Немања хоће да присвоји господарство над Котором. — Питање је само, кад је то могло бити?

Сјеверна је Далмација у оно доба била спорна између Цариграда и Будима. Око г. 1165. уступи је мађарски краљ Стеван III. Византинцима за Манојлова зета и штићеника Белу-Алексија. Али се предаја одложи ради тога, што је Стеван III. свога такмаца и стрица Стевана IV. (такође штићеника Манојлова) усмртити дао, па се Манојло за то с њиме заратио. Савезници Манојлови проти Стевану III. бијаху: руски велики кнез Јарослав, немачки цар Фридрих Барбароса, аустријски херцог Хајнрих (Jasomirgott), Млетачка република и српски велики жупан Стеван Немања.

Са српско-византијском војском прије цар преко Саве и освоји Земун; а војвода његов Јован Дука заузме међутијем Далмацију. Стеван III. препаде се од толике силе савезника и замоли примирије, које му и дозвољено буде на годину дана под увјетом, да Византинци задрже Далмацију.[1])

Док је трајало примирије, настојавао је Стеван III. да раздвоји проти себи савезне кнезове. И заиста му то пође за руком. Он испроси себи за жену Агнезу сестру аустријског херцога, а тијем доби на своју страну и херцога Хајнриха и њемачког цара Фридриха.

---

[1]) Том приликом уступили су Византинци Млечићима Задар као награду што су с њима у савезу били.

И Мљечићи, који су и онако попријеко гледали, гдје се византијска власт на обалама Адрије с дана у дан све већма шири, ступише у савез са мађарскијем краљем.

Стеван III. је јамачно покушавао да и Немању привуче на своју страну.

Позната је ствар, да је цар Манојло много трошио на уводе и на подмићивање државника у оними државама, с којима је у буд каквом дотицају био, — па је усљед тога благовремено и дознао за све махинације и сплетке Стевана III, па и оне безуспјешне покушаје његове код Немање.

На измаку примирија г. 1167. провале Мађари изненада у Сријем, разбију тамо један одјељак византијске војске (дочим је главна царева војска била у средачкој котлини) и почну се спремати да пријеђу преко Саве у државу великога жупана.

Манојло је дошао у Средац, да отпочне операције. Но у исти час с њиме стиже у Средац и херцог Хајнрих са посланством од њемачког цара, да — тобож — посредује помирење између Византинаца и Мађара. Манојло је добро знао, да је њемачки цар и херцог Хајнрих већ у савезу са Мађарима, па сад само око њега лисиче, да добију више времена за ратне припреме, те одбије одрјешито свако посредовање. Но преговори — ма да су кратки били — били су добри по Мађаре: јер док је Хајнрих у Средац путовао и тамо са церемонијама дочекиван био, провали Стеван III. с другом војском у Далмацију, разбије тамошња византијска одјељења, ухвати жива византијског намјесника и освоји сву сјеверну Далмацију.

Сад се цар склони на примирије које му савезници понудише преко зиме 1167—1168.

Ја мислим да се не ће у преварити с претпоставком, да је ова инвазија Мађара у Далмацију

учињена одмах пошто је Немања освојио Неретву, и да су се Дубровчани тада обратили на мађарског краља — који је уједно био и господар Хрвата — да им помаже проти српског великог жупана.

И Стеван III. је — као што Лукари прича — уложио протест код Немање и Мирослава, проти сваком даљем нападају српскијех кнезова на Далмацију. А како се је од Беле слијепог Босна колебала између Мађара, Византинаца и Срба, па Мађари од онда у краљевском наслову назвали се краљеви Босне — па била она чија била — то је Лукари лако могао говорити о протесту трију нација. [1])

Протест Стевана III. имао је ту посљедицу, да се је Немања оканио даљег освајања у Далмацији, али област Неретљана остаде у његовој власти.

Лукари мође додуше разорење Нароне у г. 1172, али ток догађаја доказује, да је Нарона морала око 1167 до 1168 г. разорена бити.

Неки наши писци побркали су поход Немањин на Неретву са Дéсинијем освајањем горње Зете и Травунија.

Ми знамо из Дукљанинова љетописа, како су неки незадовољници и непријатељи дигли буну на кнеза Радослава, па дозвали Урошевића Десу и предали му Зету и Травунију, а Радославу и браћи његовој оста само приморски предјео од града Котора до Скадра. [2])

---

[1]) Потентати обично задрже некоје наслове као племићке предикате. ма да дотичне земље и нијесу у њиховој власти н. пр. краљ Јерусалимски, херцог Парме, Пијаченце и Гвастале

[2]) Surrexerunt quidam maligni et qui inimici erant et rebellaverunt ei, et adduxerunt Dessam, filium Urossi, et dederunt ei Zentam et Tribuniam. Radoslavo autem et fratribus ejus remansit maritima regio et civitas Decaterum neque Scodarim. Дукљанин: libell: XLVII.

Нигдје нема спомена, да су ове земље, које је Деса с Рашком сјединио, икада после од Рашке одцијепљене и Радославу повраћене биле, него се може вјеровати, да је и цар Манојло, кад је на мјесто Десино поставио Немању за великог жупана, признао свршен посао сједињења горње Зете и Травуније с Рашком тим прије, што то није произведено било толико узурпацијом Десе, него револуцијом народа, који — незадовољан са млитавијем Радославом — дозва Десу и предаде му Зету и Травунију.[1])

Радослав није лаком душом сносио губитак горње Зете и Травуније; али не могући се мјерити са Немањом у очитој борби, покушавао је, да сплеткаријама до своје цјели дође. Прилика му се указа, кад се Немања са Дубровчанима поче свађати ради потчињености епископа, и кадно которски епископ — поданик Радославов — прибјеже к Немањи.

Будући је Котор био Радославов град, а епископ которски побјегао к Немањи, а Немања га не само примио у своје закриље, него се ради њега и заратио с Дубровником и све епископе своје државе отргао од суфраганства архиепископије дубровачке, то се је могло лако тумачити као присвајање господарства над Котором.

И Лукари и Орбини спомињу, да је Владимир, брат Радославов, дигао се проти Немањи, и како га је овај код Приштине надбио. По Орбинију побјеже овај

[1]) И Орбини у својему: „regno dei Slavi“ каже да је Немања и браћа му „huomini digran corraggio et molto volenti, cominciarono aspirare el regno Rassia e di Zeta inferiore — знак, да је „Zeta superiore“ већ била његова. Само је погрјешка у Орбинија, да освојење доње Зете мње прије осталијех догађаја, а то значи да је он освојење доње Зете побркао са освојењем Неретве, јер иначе не би могао казати, да је после освојења доње Зете Радославу још остао Котор. — Хронологични тôк догађаја много је тачнији у Лукарија, премда и овај не мње године са свијем тачно.

Владимир после приштинскога боја у Бугарску, а по Лукарију дошануо је он у реченом боју смртну рану, те једва добјегнуо у Дубровник и овдје умрьо и закопан у цркви св. Богородице код Ступова (S. Maria alle Pile).

Ако овај рат није идентичан са борбом Немањином са својом браћом, и битка код Приштине са бичком на Пантину, онда ће сав овај рат дати се свести на прости такозвани „и у ч“, који је Владимир инсценирао, вальда док је Немања био још у послу са Неретљанима, Дубровчанима и Мађарима; а Немања га, свршивши оне послове, једнијем махом скрхао. — И овдје је вјеројатније казиваше Лукаријево, да је Владимир рањен добјегао у Дубровник и ту умрьо, него ли Орбинијева прича о бјегству његовом у Бугарску.

Немања је — како је већ казано — у рату г. 1166. проти Стевану III. био савезник цара Манојла и ставио му на расположење један добар контингенат војске. Византинац Кинам спомиње међу савезницима царевијем овога рата и Србе оружане копљима и дугачкијем штитовима.[1])

Но сад учесташе цару на пречац чудни гласови о сриском великом жупану: уводе из Мађарске јављаше (1167.) да Стеван III. мами Немању на своју страну; мало за тијем туже га Дубровчани да си присваја комаде сјеверне Далмације; а напослетку стиже лелек и јадиковање кнеза Радослава да му Немања хоће да отме Котор, и да је већ примио под своје окриље одметника, епископа которскога и т. д. и т. д.

Цар Манојло је познавао поштен характер Немањин и није јамачно ни један часак посумњао у њега. И ма да му је био пријатељ и поштовател, ипак је

[1]) . . . . itemque Serbiis, qui pone sequebantur, hastis armatis, clypeisque longis. Cinn. hist. Manuelis imp. Corp. script. byz. ed. Bonn.

— тако звано — јавно мнење у Цариграду и у цијелој византијској царевини било проти Србима и њиховом господару а беше с тога, јер је свак видио, да Немања не мари бити онако бесмислена лутка византијска ил' мађарска, као што бијаху његови предходници, него пријатељ и вјеран клетвеник свога пријатеља, цара Манојла, али покрај тога независан и самосталан господар у својој држави и у српском народу.

Византијски су цареви до сад били вични, изиграват једну српску династију или једну грану исте династије проти другој, те су тијем начином држали српске кнезове у шаху.

И Манојло је држао Радослава и браћу му у приморју — не што их је волео, него што је с њима као претендентима могао сваки час учинити дар-мар ма гдје у Србији. Но цар Манојло је познавао и врлине Немањине и ништавило Радослављево, па је знао, да му Немања као пријатељ може од велике користи бити, дочим Радослав ни као пријатељ ни као противник није важно. Немањино дакле пријатељство није хотио изгубити, а опет није марио ни да Радослав са свијем пропане.

Но јавно мњење у Цариграду викало је: Распни Немању, распни! — и нема сумње да се је по Цариграду (како то по илаћењијем новинама и данас често бива) почело расправљати питање: не би ли се Радослав или који од браће његове, могао — као достојнији од Немање — на мјесто овога подигнути на великожупански пријесто Србије? На то се бар односе оне ријечи Хонијатове: angebatur enim animo ne Serbiae principatus alicui ex iis, quos ipse everterat — qui esset eo dignior — tribueretar. (Бојао се је [Немања] да би се господарство над Србијом могло дати некојему од онијех, које је он прогнао и који би био достојнији од њега).

Цар Манојло је хтјео свакојако ту ствар боље да разбистри, прије него што какву одсудну акцију почне.

У Радослављевој држави је његов стратиг (ђенерал) Тодор Падијат управљао више него ли сам Радослав. — Манојло наложи Падијату да развиди шта намјерава Немања (ut exploraret Neemanis voluntatem). А Падијат као да је криво разумео, па ударио војском изненада на Немањину државу. — Но чини се, да та оштра експлорација Падијатова није била сретна, јер се Хонијат па Немању страшно љути и потвара га, да као бјесомучни дивљак напада на Византинце а да и не огласи рата.

Ово се може само тако разумјети, да је Падијат пошао с војском у горњу Зету, а Немања за тај покрет благовремено дознао, те Византинце на своме прагу у тјеснацима горње Зете дочекао, на их поштено надбио и преко међе изагнао.

Падијат је ваљ'да од Скадра пошао с војском уз Морачу и Зету, а Немања као да га је дочекао у истом предјелу, гдје су Црногорци год. 1877. потукли Сулејман-пашу.

Да како да је Падијат подигао вику и тужбу на Немању, али као да је и велики жупан имао прилике да цара обавијести о правом стању ствари (то јест, да је Падијат напао на'њ, без икаква повода), јер цар не хити баш тако нагло и не диже силне војске, него „bruma iam instante“, т. ј. тек кад настаде зима, полази на запад, не с војском, него с малом пратњом, да се састане са Немањом у Нишу.

Манојло је морао желити пријатељски састанак са Немањом већ и с тога, јер је знао како су мађарски краљ и њемачки цар напрезали све силе да предобију великог жупана на своју страну. До сад им је труд био залудан, али ко је јамчио, да ће бити и од селе, ако се цар покаже као непријатељ српског народа и његовога господара?

За то је — по ријечима истога Хонијата — тај страшни цар Манојло морао према Немањи поступати с највећијем обзиром, да га не натјера у наручја Мађара или с овима савезнијех Алемана (eum imperator tante arte tracrabat — — siquando — — libertatem spectare videbat aut cum Alemanorum rege se conjungere aut ad Hunos inclinare et manubrias communicare).

Цар Манојло је у оно вријеме имао ратнијех послова не само у Јевроши него и у Азији, па је био весео, да остане с Немањом у пријатељству. И за то је вјеројатно, да је он — како по Лукари пише „Немањи и Мирославу опростио гријех, а само их обвезао, да се помире с Дубровником (il quale perdano loro errore, obligandoli à far pace con i Rausei).

Мир у сјеверној Далмацији, коју је не давно освојио, мир с Дубровником јер није хтјео, да га гони у наручја Мљечића, који су одавно већ били зѣпули на Далмацију, то је било цару најглавније, а ја не мислим, да се је он тај пут мијешао у супрематске послове епископа, нарочито онијех, који су били у Немањиној држави.[1])

И то је био тај први тобожњи рат!

О другоме рату, који се је г. 1173—1174. збити могао, прича нам византинац Кинам, како је Бела-Алексије помоћу цара Манојла попео се на мађарски престо и цар га с војском до Средца испратио.[2])

„Међутијем — наставља Кинам — били су се Срби, постакнути од Мљечића, одметнули од цара и устали

---

[1]) По Орбинију су биле ове српске епископије потчиње дубровачкој митрополији: Будва, Котор, Улцин, Свач, Скадар, Драч, Дриваст, Медун, Србија, Босна, Требиње, Захумље. Ја мислим да је Немања овај пут само овијех послједњијех пет од дубровачке архијепископије одвојити могао, а оне друге су остале, јер су биле у држави Радослављевој.

[2]) Упореди Летопис Матице Српске књ. 142. Порекло Немање.

проти њему. Цар сад, почем је Белу на пријестолу установио, врати се на Србе, да их казни ради њихове смјелости.[1])

Немања се уплаши јако, чим чу, да цар наш иде, па — по Кинаму — „гологлав, голијех руку до лаката, босоног, са ужетом око врата, у руци мач, нудећи га цару, да с њим ради што му воља“ излази пред цара као злочинац пред судију, а овај се „смилова нањ и прости му; па свршивши тако срећно посао, изиђе из Србије испраћен од покорног архижупана.[2])

Ето гле! Каква ти је — по томе аутентичном извору — сиња кукавица тај Немања; та није вриједно ни да га цар казни! — Али ипак у Цариграду припиткивање за сваки његов корак, знак, да су ипак зазирали од њега. За то ја мислим, да ће праведнија бити мисао Орбинијева, која о њему каже; да је постао велики господар с тога, јер је своје противнике увјек надбијао, а да је био у велико пажен и уважен од свакога ради своје велике вјештине у рату.[3])

Кинам пагађа, да су Србе онај пут пострекавали Мљечићи. Да видимо, кад и како је то могло бити?

---

[1]) Interea Serbi exstimantibus ad id Veneti's defectionem moliti suat — — — Imperator itaque postquam in solium Belam constituit, ad Serbios flectit iter, uleisci eorum audaciam in animo habens — Cinn. histor. Manuelis imp. Corp. script. byz. ed. Bonn.

[2]) Ad tribunal imperatoris venit (Neeman) capite aperto, nudis usque ad cubitum manibus, calceisque pedum exutiis, dependebat porro a cervice funis, manuque gladium tenebat, dedens se principii (цару) ut quod vellet de illo statueret, propter quae misertus eius, errati veniam dedit . . . . . his prospere confectis ex Serbia, subsequentem Archizupanum habens, excessit. Cinn. ibidem.

[3]) — — — sendo il Giupano Nemagna divenuto gran signore — — — — riportando sempre vittoria de nemici, era huomo d'assai tenuto da ognuno et riputato, persona multo experta in guerra. Orbini: Il regno degli Slavi.

Мљечићи су још од цара Алексија I., дједа Манојлова, добили у Цариграду и у свој царевини особите повластице за то, што су цару помагали проти Роберту Гвискару (г. 1081—1085). Међу осталијем добили су у Цариграду особиту улицу за становање, и слободу, да смију увозити робу без царине. Но силовита гордост Мљетачка а нарочито безобразлук дужда Доменика Михели, који је (г. 1118—1125) византијска острва у архипелагу неколико пута без икаква повода опљачкао, учини, да је цар Јован Комнен — отац Манојлов — издао заповјест, да се сви Мљечићи из његове државе изађдену.

Цар Манојло се после с њима измирио, повратио им старе повластице с тијем додатком, да се могу у једном крају Цариграда и насељивати и византијско (римско) право грађанства стећи. — Али Мљечићи злоупорабише ову цареву милост, тако, да цар буде напослетку присиљен на најстрожије мјере проти њима. Г. 1171. даде цар указ, да се сви Мљечићи, што су се у царевини као византијски грађани населили, у један уречени дан уапсе. — Но за неко вријеме пустити их из затвора на вјеру. Али Мљечићи погазише задану вјеру, те побјегоше преко мора, да се туже републици. Ова крену (1172. г.) флоту, да их освети.

Дужде Виталс Михели навали на Далмацију и освоји неке градове, а за тијем се упути на исток и освоји острво Хијос, гдје је и зимовао.

Док је посланик мљетачки у Цариграду с царем водио преговоре, појави се на острву Хију, међу Мљечићима, куга, и подави им велики број војске. Међутијем се прекинуше у Цариграду преговори, те цар Манојло упути слоју флоту на Мљечиће. У прољеће г. 1173. појави се царева флота близо Хија. Дужде се препане, јер је мислио, да усљед страшнијех губитака, које му куга почини, не ће бити кадар одољети царској флоти, па окрене са својом флотом у бјег. А Византинци за њим, те ту подаве, попале и

похватају у погону многе лађе. Биједни остаци мле-тачке флоте стигну у најжалоснијем стању у Мљетке, гдје разјарена свјетина скочи на дужда те га у смрти.

Но Мљечићи нађу одмах за тијем помоћи у Ниje-маца. У савезу са овима ударе на град Јакин (Ancona), који је био у закриљу цара Манојла и у њему визан-тијска посада.

Како је Манојло баш онда имао посла и у Мађар-ској [1]) и на истоку, није могао Јакину помоћи. Но на-ђоше се неки талијански племићи, који су се бојали надмоћија њемачкога, па скупе о своме трошку војску, те надбију Нијемце и ослободе Јакин.

Но будући су у исти мах и Турци у Азији све већма напредовати почели, а мље-тачко-њемачком савезу се и краљ Сицилије придружио, прихвати Манојло понуду Мљечића и помири се с њима године 1174.

У првом поласку на далматинске (г. 1172.) обале ударао је дужде Михеле и на Дубровник, јер је овај био у пријатељству с царем Манојлом. Ја мислим, да не ћу погријешити, ако речем, да је овај нападај Мље-чића на Дубровник био у исто вријеме, кад но и први замршај кнеза Мирослава са Дубровчанма, о којему Лукари овако приповједа:

„Али Мирослав иун славољубља и себичности по-руши мир (што но га је Немања на вољу цара Ма-нојла углавио с Дубровчанма 1168.) на поче у потаји њачкати по међама, изговарајући се после, да то није учињено по његову налогу, него да су његови клетве-ници (племићи вазали) та недјела самовољно починили, а он да ће за неколико дана прошаћи кривце и предати

---

[1]) Манојло је г. 1171. одузео Бела-Алексију Далмацију, а овога год. 1173. — почем је Стеван III. отрован — наметнуо Мађарима за краља.

их Дубровчанма, да их ови казне. Република се учини невјешта на прама тијем увредама, него је промишљавала, како да пресели народ са међе у унутрашњост у предграђа. А Мирослав, који је био развикан ради разнијех опачина, свади се лако и с Немањом.[1])

Дубровчани су били у шкрипцу од навале Мљечића, па нијесу били кадри да одбијају зађевице Мирослављеве, него су се привидно чинили невјешти, али су се јамачно тужили у Цариград.

Мирослав је био брат и клетвеник Немањин, дакле су у Цариграду морали помислити, да је то све Немањино масло т. ј. да Мирослав ради по напутку Немањину, а будућ' да је Мирослав по дубровачкијем међама у исти час пљачкао, кад су Мљечићи отимали цареве градове у Далмацији, и с мора и на Дубровник напали, помислили су у Цариграду, да је све то учињено на пострекавање Мљечића, дакле онако као што Кинам приче: Срби се одметнуше од цара, јер их Мљечићи на то пострекаваше.

Ја ћу мало ниже изнијети узроке, ради којијех је Мирослав био кован на Дубровник и у опште на све „Латине" и како је у току догађаја дошло и до озбиљнијех окршаја, али ова по међи пљачкања, која су се године 1172. и 1173. чешће понављала, била су управо проти воље великога жупана, који је насто-

---

[1]) Luccari: Annali di Rausa: Ma Miroslavo pieno d'ambitione et di proprio interesse, ruppe la pace di nascosto si mise à rubbare i confini, scusandosi poi, che ciò noa si faceva punto di suo ordine: ma che i suoi vasali avezzi alle rubbarie, di proprio valore facevano quelli mali; et che egli fra pochi di trovarebbe gli autori di quei mali et gli darebbe in mano dei Rausei, acciochè da loro fossero castigati. La republica dissimulando l'injurie, deliberò di ritirare la gente dentro a i borghi della città. Et Miroslavo, ch'era chiaro solo per diversi vitij, facimente si ruppe ancor con Nemagna.

јавао, да се одржи мир и да се не харчи снага народа без цјели и смисла.

Г. 1173. кадно је Манојлова флота упропастила Мљетачку (у погону од Хија), а Манојло свога шти-ћеника Белу подигао на престо мађарски, могао је цар помислити да упита Немању, што је у ствари с Мирославом и с Дубровчанима.

По жељи царевој састадоше се оба владара опет у Нишу.

Фантазирање Кинамово, да је српски велики жу-пан изишао пред цара гологлав, босоног, голорук, са ужетом око врата и пр. и пр. није друго него тамјан сујети византијској. А да се вазал Немања прије цару-сизерену поклонио, него ли овај њему, о томе нема сумње.

Питање о послу Мирослава и Дубровчана раз-бистрено је тијем лакше, јер су Дубровчани (како њихов земљак Лукари искрено свједочи) знали, да је Мирослав радио проти вољи Немањиној, а будући другог узрока није било, дакле није могло бити ни спомена о рату између цара и великог жупана или како по Кинам хоће: о казни Срба.

Али је било тијем важнијег разговора о другом неком рату, који је цару мал' не вр' главе дорастао, т. ј. о рату на Турке у Азији, а за тај рат **требао** је цар помоћ мађарског краља Беле и српског великог жупана Немање.

Ја сам прије казао, како Манојло није био кадар помоћи Јакину и како је с тога, што су проти њему савез склопили Мљечићи, Нијемци и Сицилијанци, а из Азије му опет почели стизати све црњи гла-сови о жарењу и паљењу Турака — морао напослетку пошто-пото помирити се с Мљечићима и

повратити им све оне старе повластице, из чега се види да је цар био жељан, да се курталиште биједе у Јевроии, само да може већу снагу развити у Азији, гдје су Турци већ с дана на дан све силнији и смјелији бивали.

На састанку у Нишу склопљен је дакле савезни трактат за турски рат, за Србију и за Византију, почем је у исту сврху цар такав исти савез и с краљем Белом, кад га је до Средца испратио — уговорио.

Но како то — запитаће читатељ — да силни непоибједни цар Мапојло сад на пречац не само да попуштa Мљечићима и Нијемцима, него да просјачи помоћ у Мађара и у Срба на Турке у Азији?

Да се ово разумије морамо завирити мало дубље у унутрашњост византијске царевине онога времена.

Цар Манојло сједио је већ тридесет година на цариградском престолу. Његова тридесетогодишња влада била је тридесетогодишњи непрекидни рат. сад са овијем, сад са онијем, а сад са више савезнијех противника на истоку и на западу.

Ови непрекидни ратови истрошили су државне благајне до дна. Ни легије се нијесу више могле плаћати ни допуњавати! Но да војска не остане без плаће, наредио је цар, да се легије наплаћују из прихода онијех покрајина или градова, у којима су лежале. Тијем се даде прилика овијем најемницима, да глобе и злостављају становнике како им је воља.

Но ако је овијем начином и осигурана била плаћа за војску, ипак се није могао допуњавати губитак момчади онако, како би у овом непрекидном рату нужно било. — Византинци сами били су већ омлитавили и огрезли у раскошном уживању, па су врло слабо улазили у војску, него су се за попуњавање ле-

гија куповали војници из разнијех народа и којекакве протуве и скитнице.

Овај начин допуњавања био је врло скуп, а ако ће да се из овако разноврснијех стихија створи хомогена, дисциплинарна и изображена војска, требало је неколико мирнијех година, а овијех није било.

Усљед тога су легије с дана у дан бивале бројно све слабије, или ради множине неспособнијех стихија за велика напорна ратна подузећа мање способна.

А на послетку кад нести блага нести и војника „kein Geld keine Schweizer“!

А како то да се благајне богате византијске царевине могаше баш тако пресушити?

Не само да су војници глобили земље и градове, него је и цар сам био преко јего растрошан. Његови сродници и љубимци добивали су неизмјерне и бесцјене дарове, подмићивање туђијех држављика и увода прогутало је неизмјерне своте, а исто тако и величанствене грађевине, нарочито дивни водоводи за престоницу и укријепљења (фортификације) на обадвије обале Босфора и др. — У колико је Манојло био велики јунак, у толико је био слаб држављик. За унутрашњу управу државе није се он готово ни бринуо, него ју је препуштао својијем љубимцима и чиновницима; а ови су народ угњетавали и исисавали по вољи, само да себе обогате. Мимогред да споменем, да се Манојло бринуо, више но је требало, за богословске ствари, и чешће је преговарао са римскијем папом о начину како би се цркве: источна и западна сајединиле; но безуспјешно, јер се папе не могоше одрећи узурпираног врховног господарства над црквом.

Држава је била дакле црвоједна; само блијесак Манојлове војене славе сакривао је трошност државне зграде.[1]) Манојло је ово и сам осјећао, па се ста-

---

[1]) И видићемо, да је по смрти Манојловој одмах почела опадати.

рао, да стече сталне пријатеље, који ће узаћ на Турке, Алемане или Талијане завојевати. С тога је настојавао да завладају у Србији и у Мађарској његови пријатељи Немања и Бела.

Манојло се помирио с Мљечићима из нужде: једно што је тијем мислио разбити савез републике са Њемачком и Сицилијом, а друго, што му је стигао глас да је у Азији господар Јерменски ухватио савез са султанима од Дамаска и Иконијума проти њему. Ови су се савезници испрва претварали као пријатељи цареви, док нијесу са припремама готови били; али год. 1174. упадоше из непада у покрајине цареве у Азији и освојише у првом погону неке предјеле.

Све ово свједочи, да је Манојло ишао 1174. к Немањи не као разјарени, пријетећи сизерен, него као сродник [1]) и пријатељ. Нужда га је гонила у Србију: не да казни, већ да тражи **помоћи** од српскога господара.

Да је савез између Манојла, Беле и Немање тада углављен и да су господари Мађарске и Србије обећали цару ауксилијарне контигенте за рат у Азији, свједочи и сам Кинам, јер нам приповједа, да се цар за турски рат у Азији онда тек озбиљно спремати почео, кад је добио велике помоћне војске одјељке од Србије и од Мађарске. [2])

Да Византинци у оно доба у Азији својим противницима нијесу били дорасли, посвједочава опет исти Кинам, приповједајући, како савезници Мађари и Срби не приспјеше у вријеме, те с тога се рат мораде у љето одгодити, а тијем одгађањем мал' да се не осу-

---

[1]) Сродство Немање и Манојла види из мог списа „Летописа Матице Српске“ књ. 151. Неколико ријечи о тасту Немање бану Борићу.

[2]) . . . . . accitisque e Serbia et Hungaria ingentibus copiis, bellum majore cura apparevit. Cinnam.

јети читаво подузеће.[1]) То јест Манојло је у Азији, уздајући се у своју добру срећу, започео операције прије него што савезници стигоше. Али га срећа изневјери. У клисурама код Мириокефале потукоше га Турци тако одсудно, да је морао, само да спасе остатак војске, нагађати се са султаном Изедином и препуштати му све изгубљене предјеле. Срећа се Византинцима поврати тек кад стигоше савезне војске Срба и Мађара.

Из свега, што је до сад казано, може лако свак увидити, да ни у једном од овијех послова (1168/9 до 1174) нема спомена о рату између Немање и Манојла. Једини сукоб с Надијатом имао је значај боја, али овај није имао даљих посљедица почем је Немања на састанку с царем ствар разбистрио.[2])

Покушавао је дакако Радослав, покушавали су и Дубровчани да опрне код цара великога жупана, — покушавали су у Цариграду нањ оборити кривицу за изгреде Мирослављеве на дубровачкој међи, али залуду. Немања је на личном састанку увјек могао доказати неумјесност свакога оваковог потварања.

О замршајима Немање са Дубровником немамо никаквијех другијех извора осим Лукарија и Орбина. А

[1]) Sed auxiliares Hungari Serbique, Romanis obnoxii, haud tempeste venientes, extraxere in aestatem bellum, ex quo res maxime labefactari contigit. Cinnam. — Да Кинам у славословљу Манојлову претјерује још већма него и Хонијат доказује Нијемац „Cornelius Tollius“ у својима: in Joannem Cinnamum notae: „Posset mirari quis, describi nobis a Cinnamo Manuelem, modo contra maxima hostium agmina solum pugnantem et vincentem, modo medicum factum, et solertissimum, sanatem vulnera, pharmaca aegrotis dantem, et novorum tum fomentorum tum potionum inventorem; modo nescio quid non agentem rarum et insolens imperatoribus .... haec mihi cum nuntiata sunt, minus vera videbantur. Corp. script. Byz. ed. Bonn.

[2]) Случајева, гдје је с неспоразума долазило до боја, има у ратној повјести доста. Год. 1863. дошло је, жестином неке патруле пред Пешкијером у Италији до пуцњаве из пушака и топова и до великог покрета војенијех одјељака, док један од заповједника ствар не разбистри.

и ова двојица су писали тек почетком XVII. вијека, дакле четири сто година после онијех догађаја. — Они су јамачно црпили своје податке из дубровачке архиве, али се чини, да су у многоме помрсили хронолошки поредак догађаја, јер се на више мјеста не слажу. Тако н. пр. мење Орбини битку дубровчанина Николе Бобалија и Мирослављева војеног капетана Радивоја Опорчића у Конављу пред распру Немањину ради епископа и пред „пуч“ Владимиров код Приштине, а битка морска под Пољицама — вели — да је била седам година после него што је Немања сриске епископе опростио од потчињености дубровачке митрополије. — А Лукари опет каже, да је Мирослав проти вољи великога жупана самовољно заподјео кавгу с Дубровником и да је усљед тога дошло између Мирослава и Републике најприје до сукоба у морској бици под Пољицама, а за тијем до битке у Конављу, и у овој посљедњој да је Мирослав тешко рањен био и морао побјећи у Србију, оставивши све своје војене опреме на бојишту у рукама непријатеља.

Орбини казује даље, да је Мирослав годину дана после, но што му пострада морнарица, ударио на Дубровник са 30.000 (!) коњаника (!!) те га био са махинама неколико дана и на послетку, не могавши ништа учинити, попалио махине, па се вратио кући; а по Лукарију је овај хумски кнез годину дана после сувоземне битке у Конављу (са Николом Бобали) ударио на Дубровник са 20.000 момака, сакупљенијех од свакојакијех народа, па да није могао граду ништа учинити.

Лукари мење смрт Мирослављеву у годину 1179. — а овамо ми имамо документ од год. 1186. 27. септембра, гдје браћа Немања, Мирослав и Сврапимир уговарају мир са Дубровчанима.[1]) И по спису Јиречекову, што но га је у најновије доба објелоданио под

[1]) Љубић: Листине. Кукуљевић: код. дипл.

насловом „Тољен син кнеза Мирослава Хумскога[1]) чини се, да је Мирослав чак и год. 1189 — кадио је цар Фридрих Барбароса — вођ крстоносаца — имао састанак с Немањом у Нишу, још у животу био. Јер на томс састанку просио је Немања од цара дозволу, да се ћерка дуке и маркграфа Бертолда уда за Тољена, сина Мирослава кнеза Хумског и Рашког. Цар даје дозволу и српски **кнезови**, дајући десну руку, потврђују уговор.[2])

Сравњивајући ова два дубровачка писца са византинцима и са општим свјетским догађајима онога времена, добивамо увјерење, да после освојења Неретве и навале на Брено, Немања — за живота цара Манојла — није имао никаква ратна посла са Дубровником, него је само Мирослав самовољно и без знања и воље великог жупана (како то и Лукари вели) дозвољавао својим племићима, да харају пограничне предјеле републике, али у већа ратна подузећа није се тада још ни он упуштао.

И за то ћу ја битку под Пољицама и ону у Конављу, па и навалу Мирослављеву на Дубровник, уврстити у ратне догађаје после године 1180. — и тамо ћу о њима опширније говорити.

Ја сам у студији „Урош II. Примислав = Првовјенчани-Првослав,[3]) нагласио политичке разлоге, који су Немању упућивали на пријатељство с царем Манојлом, а овдје ми је још додати, да Немања није био од оне врсте владара, који **лакомислено** започињу кавгу, а не знају како цеваш дати кавзи.

Борба предходника његовијех, било с Византин-

---

[1]) Глас. кр. српске академије XXXV.

[2]) — — — quod etiam ipsi comites datis dextrls firmaverunt. Ibidem

[3]) Летопис Матице Српске. књ. 170. 1892. св. 2.

цима или с Мађарима, свршивала се увјек зло и по народ и по кнезове.

Да видимо за што?

Гложење српскијех династа од Бодина до Немање међу собом, а непрестани утицаји Византинаца, Мађара, Мљечића и римског папе у српске послове, учинише, да су се великаши српски осилили, те постајали често непокорни врховноме земље господару; а кад би их овај на покорност пригнати покушао, прибјегаваше они под закриље туђина! Ето нам Белуша, кнеза Радослава, Вакина и др. — Било је истинабог таковијех и у другијех народа, али други народи имадоше срећнији географски положај, па прекужише ову болест без туђег утицаја, дочим се о Србију и српски народ отимаше Цариград, Рим, Мљетке и Будим.

Грађанство, нарочито оно у приморју, имало је у себи квасац староримске латинштине, па се усљед тога радо туђило и од Срства и од српске државне заједнице, и само је настојавало да сачува и — по могућности — рашири своју мјесну, партикуларистичку корист, те да стече што већа муниципална права, свеједно, добило их од Византинаца, Мљечића, Нијемаца или Мађара.

Више свештенство било је грчко или — у приморју — латинско, па је као таково радило само у рачун Цариграда или Рима.

Калуђери, војници јерархије, као људи, који се одричу рода и племена, бијаху такођер већином или Грци или Латини, дакле пијонијери Цариграда или Рима; шта је тијем пролетарцима стало било до Србије или Срства?

Ниже свештенство било је додуше народно, али — чини се баш хотимице — до зла бога занемарено, глупо и празновјерно, — пуста лутка у рукама туђинске јерархије!

А народ? Да! народ је био — као онда по свој Јевропи — роб властеле и јерархије!

А како је према онакој јерархији хришћанство само привидно било, лако је разумјети, да ширењу јереси богумилске није било никакве препоне, а ова јерес порицала је и родољубље и народни поносе.

Усљед центрифугалнијех аспирација властеле била је војена организација државе **ништава**. Појединн жупани и кнезови покоравали су се ономе, кога су се бојали, а не коме би по закону и правди морали.

Немања је морао надбити и савладати најприје своју рођену браћу, па их присилити да му се покоравају. Борбу његову са властелом и богумилством наговјештава Доментијан причајући, како, почем браћу савлада »**кнєзє своє оуміоудри . . . и старьіє своє наоуучи . . . и зълославьних єрєтикь изгнаєть потрєбки по отьчьствѣ своємь**“ — а Лукари [1]) спомиње још и неке друге радње његове, прије него што се с Дубровником свадио рати епископија, н. пр. како је дизао манастире, градио велику болницу у Луки тухељској (?), како је градио зидане мостове преко плаховитијех ријека, како је истријебио вјештице и т. д. и т. д.

Поред оволикијех и оваквијех невоља и толиког посла и напора око уређења своје државе, лако је појмити, да је оштроумни велики жупан увидити морао, да за сад није кадар упуштати се у одсудну борбу с Византијом, а дакмоли са силнијем царем Манојлом; увидио је даље, да му ваља с Византинцима остати у пријатељству, а међу тијем прикупљати и уређивати снагу српску око себе, преустројити војену снагу, уредити државну управу, рјечју, да учини све припреме за онај час, кад се јави згода, да започне одсудну борбу, да ослободи, препороди и подигне своју дотле погажену, осрамоћену »**погибшоую**“ дједовшну.

А тај час је морао куцнути одмах после смрти цара Манојла, јер ни један од владајућег дома Комне-

[1]) Lucari: Annali di Rausa.

нова није имао способности, да одржи на висини византијску царевину, која је — како смо видјели — у својој унутрашњости већ онда првоједна била, само што ју је блијесак војене славе Мануилове на површини држао.

---

24. септембра 1180. умрије цар Манојло. — Царство остаде на његовом нејаком — 11 годишњем — сину Алексију II. У име нејакога цара управљала је државом мати му — удова царица Марија и нећак покојнога цара, протосеваст Алексије. Овај је био оглашен и као милосник царице Марије а ради велике своје самоволье и тираније у народу здраво омражен.

Андроник, братучед Манојлов, подигне у Азији буну под изликом, да уклони протосеваста. Уз Андроника пристану и неки чланови царскога дома па и зет цара Манојла, адмирал Конто-Стефан. Андроник провали с бунтовничком војском из Азије преко Босфора, уђе у Цариград, ухвати протосеваста и даде му очи ископати, па прогласи сам себе за старатеља — тутора — младога цара (г. 1182).

Удова царица Марија сплете са неколико државника и достојанственика уроту проти Андронику и позове у потаји у помоћ краља Белу III. и српскога великог жупана Стевана Немању (г. 1183). — Но Андроник сазна за времена за ову царичину завјеру, те даде већину њезиних присталица похватати и очију лишити, а царицу Марију метне под оптужбу велеиздаје, што је звала стране владаоце у помоћ и пригна нејаког јој сина — цара Алексија — да потпише смртну пресуду своје рођене мајке. Неко вријеме за тијем — концем септембра 1183. — даде Андроник и нејакога цара удавити, па прогласи себе за самодржавног цара-господара.

Царица Марија је јамачно већ почетком г. 1183. писала Бели и Немањи, али су писма — особито она што су крijомице писана и отпремана, требала врло дуго времена, докле доспију на опредјељено мјесто.[1] — А будући онда ни у Србији ни у Мађарској не бијаше стајаће војске, него се позивала властела да купи оружане чете, а осим тога земље господари сакупљаше војнике „на дукате“ из бијела свијета, морало је проћи дуже времена док се каква војска састави и сакупи.[2] А како су владари обичавали скупљати војску око свога престоног града, па је тако сакупљену тек водити на међу,[3] појмљиво је, да је морало проћи неколико мјесеци, док је мађарска војска приспјела у Браничево.

Ово је нужно пред очима имати, да се може разумјети поход Беле и Немање проти Византинцима године 1183.

Цјел рата савезнијех Срба и Мађара била је: спасење царице Марије и сина њезина из руку Андроника. Та се цјел могла постигнути једино брзијем, непрекиднијем поступањем преко Средца, Пловдива, Адријанопоља до Цариграда. — Свако оклијевање, сваки губитак времена, морао је ову цјел осујетити.

---

[1]) Како споро у оно доба гласови приспјевање, показује овај случај: Косовска битка била је 15. јуна 1389., а 23. јула, дакле 38 дана после, упућују Млечићи једно посланство турском цару: јере се је пронио глас, а не зна се још право, је ли истина, да је био рат Мурата с Лазаром, па се чује, да је Мурат погинуо. Љубић, Листине IV. CCCLXXXIV. Дакле Млечићи, који су онда имали свуда на истоку своја посланства, конзулате и трговце, нијесу 38 дана после битке знали, шта је у ствари.

[2]) И данашње стајаће војске требају 3 недјеље дана, док са свом опремом на међу приспију, и то, ако су пруге гвозденијех путева за мобилизацију згодне.

[3]) И цар Лазар купи војску у Крушевцу, па је води на Косово; Лајош II. купи војску у Будиму, па с њом иде низ Дунаво пут Муача. Турци су купили војску обично у Једрени па је одатле упућивали на Дунаво и т. д.

Г. Стојан Новаковић нагађа, да је мађарска војска морала ударити путем преко Биограда, Гроцка, Смедерева у Браничево, па одатле уз Млаву преко Ресаве на Ћуприју (Ракныи); даље Честобродицом на Луково. Одатле, наставља г. Стојан, морала је ићи косама планинскијем Тимоку, како су на путу томе Козаљ и Равни. Одатле би — по истом аутору — лиција ишла уз Тимок на Сврљиг правце у Ниш. Или је дакле нађено — завршује г. Стојан — да је тако згодније на Ниш ударити, или је неко крило војске туда оперирало и у опсаду Нишa приспјело, докле се друго обичнијем моравскијем путем кретало. [1])

По ономе, што је горе као цјел рата обиљежено, не мислим, да би се савезне војске смјеле биле упуштати у дуготрајна опсађивања појединијех, узгред лежећијех градова; не мислим ни да су могле бирати онакову операцијону пругу, коју су толики укријењени градови затварали, па их сваки час зауставити могли; а поготово не мислим, да су савезне војске могле ударити од Ћуприје на Луково, па одатле преко Сврљига ићи натраг у Ниш, јер би ово био покрет у вришају, да се и не осврћем на големе препријеке, које таковом кретању меће Ртањ са својијем огромнијем рачвама.

И онај назор, да је неки дио (неко крило) војске остављен за посаду Нишa, не могу допуштити, јер савезна мађарско-српска војска није била бројно тако силна, да би могла узгред остављати одељке за осваја њ е градова, а још толико снаге да јој остане, да може оперативну противничку војску, која успут пред њу изиђе, разбити, па опет са довољном снагом и благовремено доспјети пред Цариград и Андроника савладати. [2])

---

[1]) Годишњица Чупићева. Књига I. стр 218 – 219.

[2]) Ја мислим да сједињена српско-мађарска војска није превазилазила 20.000 момака.

Србија је била под Дечанскијем много већа и јача него под Немањом, па ипак је Дечански ударио на бугарскога цара Мијаила под Земља-

Напослетку, одакле г. Стојану Новаковићу претпоставка, да се мађарски краљ у опште бавио са онијем градовима, кад Византинци о томе ништа не спомињу, а наши српски извори изрично кажу, да је те градове освојио Немања сам, кад се Бела куђи вратно: „**къзвратившоу се ризъ** (краљу, од грчког ῥῆξις) **оугрьскомоу къ своє кладъуьство**“ (по првовјенчаном) — и „**кралю оугрьскоиоу къзвратившоу се къ своє кладъуьство**“ (по Доментијану).

Најпреча операциона пруга била је — како рекох — уз Мораву, преко Ниша, Средца, Пловдива и Адријанопоља. — Али почем су на тој прузи били укријепљени градови Равни и Ниш, а нигдје се не спомиње, да се Бела с тијем градовима бавио, може се слободно тврдити, да су Мађари, обилазећи Равни (Ћуприју) са источне стране, ударили преко Ражња, и на данашњем Делиграду (ниже Алексинца) сајединили се са српском војском, па сједињене да су војске окренуле преко данашње Бање, Књажевца на Пирот и тако обишле и укријепљени Ниш.

Градови онијех времена били су обично намјештани да затворе комуникације на ријекама, а према ондашњем оружју и начину војевања имали су и доста велику снагу за обрану. — Али будући обично малени и с маленом посадом снабдјевени, нијесу били опасни с леђа, те су их војсковође — ако их баш не морадоше освајати — лако могли мимоилазити.

Тако су савезне војске могле најбрже стигнути у котлину Средачку. Хонијат приповједа, да су краља

ном 1330. г. са нешто мање од 15.000 војника, а и цар Мијаило није имао више. — Лајош II. имао је на муачком пољу 25.000 војске мађарскочешке, — дакако да је и под Запољом стајало једно 15.000 момака у исти час на Тиси.

Само кад су владари имали довољно времена и доста блага, да су могли „**врбовати**“ по разнијем државама, онда су биле војске велике, као н. пр. мађарска и чешка код Кресенбруна, српска на Косову и т. д.

Белу између Браничева и Ниша предусрели вође легија: Алексије Врана и Андроник Ламиардас са својим легијама и да су се одупирали краљу, који је оне предјеле челиком и огњем пустошио.[1]) — Ово значи да су византијске војсковође били у обрани, па напредно кретање Белино само у неколико препречивали.

А кад стиже глас, да је цар Андроник убио пара нејаког Алексија, науми Лампардас, да оде у Азију, па да тамо дигне буну на Андроника. Но бојећи се својега колеге Вране, науми овога преварити и казати му, да је наумио поћи у Цариград новоме цару, а Врана нека дотле сам остане.[2])

Одмах по одласку Лампардову сазна Врана његове намјере. Видећи се у исти мах с прије да окупљен од Беле, а с леђа од Немање, морао је узмакнути без икаквога даљега отпора и обзира до у Тракију, јер о њему и његовој војсци нема више нигдје спомена.

У Средцу добише савезници глас о погибији царице Марије и цара Алексија — ваљда тек половином октобра г. 1183.

Истакнута циљ похода — спасење Марије и Алексија — била је осујећена. За пусту освету није имао воље ни мађарски краљ ни српски велики жупан.

Бела је — како сам већ на више мјеста казивао — прије него што доби мађарску круну, управљао сјеверном Далмацијом као зет и вазал цара Манојла.

---

[1]) . . . Alexio Brana et Andronico Lamparda legionum ducibus qui ad Nissum et Branitzoban Hungaria regi Bella resistebant, loca illa omnia ferro et igni vastanti — Nic. Honiates Historia Andron. Comn. Corp. Script. Byz. ed. Bon. — Легија старијех Римљана имала је 6000 момака Али послије су легије бивале све мање и мање. Од цара Константина великог овамо бројале оу 1000—1500 највише 2000 момака. Тако ове двије легије Вране и Ламиарда нијесу биле јаче од 2—3000 момака.

[2]) Itaque Branae collegae persuadet (Lampardas) ut ibi perseveret, dum ad recentem imperatorem proficisceretur. Nicet. Chon. hist. ibidem.

До године 1169. сматран је Бела као престолонашљедник византијски. Али речене године роди се Манојлу син, па Бела не само да изгуби право наслиједства у Цариграду, него га цар развјенча и са својом ћери, лијепом Маријом, и одузе му Далмацију. Но кад мало за тијем буде (Белином причином) отрован краљ Стеван III., поможе Манојло Бели, да добије круну мађарску (1173—1174).

Чим умрије цар Манојло, науми Бела — још прије него га је царица-удовица у помоћ позвала — да себи присвоји Далмацију, те опреми у то име једну војску у оне крајеве.

На позив царице-удовице крену је другу војску и пошао у савезу са Немањом према истоку, али оне прве из Далмације није позвао назад, знак, да је додуше хотио спасти удовицу и сина Манојлова, али ипак отети речену провинцију од царевине.[1])

А и Немања није ништа друго намјеравао, него да спасе удовицу и сина свога пријатеља и сродника цара Манојла, а према византијској држави није се осјећао у ничему обвезан.

Бела сад науми да своју власт у Далмацији утврди, па се са својом војском од Средца врати назад у Мађарску, а Немања остаде сам.

(Свршиће се).

---

[1]) Може бити, да му је Марија и обећала Далмацију, ако је спасе.

ЈЕДНО
ИНТЕРЕСНО И ПРАКТИЧКИ ВАЖНО ПИТАЊЕ
ИЗ ДАНАШЊЕГА МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА.

Од

Гл. Гершића.

(Међународно-правна заштита, коју су државе власне и дужне давати својим грађанима на страни. — У опште. — Поједини случајеви кад је основана та заштита. — Како се и којим средствима та заштита врши? — Специјално, нарочито интересно питање: јесу ли државе овлашћене и обвезане међународним правом, да дају међународно-правну заштиту и оним својим грађанима, који су повериоци какве стране државе, кад та држава према њима не испуњава своје обвезе? — Како на то специјално питање одговара теорија а како пракшика? — Поједини примери из практике: Турска и Мисир. — Поглед на Србију.)

Познато је већ и признато у данашњем међународном праву, да је свака држава овлашћена а у исто време и дужна давати својим грађанима заштиту међународно-правним путем и средствима у свакоме случају, кад се законски основана права и праведна законита потраживања тих грађана противправно вређају у страним државама. Безбедност и поузданост целокупног приватног међународног саобраћаја оснива се поглавито на праву и дужности те заштите, на томе међународно-правном заступању својих грађана на страни и према страним државама (jus repraesentationis omnimodae, а посебице jus protectionis civilis).[1]

---

[1] В. о праву и дужности те међународно-правне заштите у опште: F. de Martens, Traité d. droit international, стр. 445 и 446; у немачком

Неправда која се неком грађанину чини у некој страној држави може да потиче од стране сáме те државе непосредно или од стране приватних лица у тој држави. Кад је повреда потекла од сáме стране државе непосредно, онда повређени грађанин има одмах право, да потражи међународно-правну заштиту и помоћ своје домаће државе и онда то постаје одмах питањем међународнога карактера између једне и друге државе. Друкчије стоји ствар при правним повредама, које су потекле од приватних лица; ту је на првом месту сáма држава, у којој се правна повреда догодила, позвана да даде правну помоћ и заштиту против те повреде по прописима својих закона и преко својих надлежних власти. Према томе страни у своме праву повређени, грађанин не може при таквој повреди одмах, чим му се она догодила, да потрчи и да се обраћа својој домаћој држави за међународно-правну помоћ и заштиту; то би био пут неправилан и противан међународном праву. С пуним би правом и основом свака држава, којој искључиво припада јуриздикција у својој земљи, такво преухитрено и превремено мешање стране државе у њено правосуђе и њену администрацију одбила и сматрала као правну повреду, као повреду њене суверености. Свакојако дакле повређени страни грађанин мора за правну помоћ да се обрати пре свега надлежним властима (суду или полицији) оне државе, у којој

издању Бергбома стр. 337 и 338. (У руском оригиналу: Международное право цивилизованныхъ народовъ II. издање 1887. стр. 335 и 336) — Bluntschli, D. moderne Völkerrecht §. 380. — Hefftter-Geffeken, D. europ. Völkerrecht d. Gegenwart VIII. Aufl. §§. 60 и 103a — L. v. Neumann, Grundr. des heut. europ. Völkerrechts стр. 26. — A. Hartmann, Inst. des pract. Völkerr. in Friedenszeiten. §. 83. — F. Störk, Holtzendorffs Handbuch des Völkerr. II. стр. 633 и 634. — Pradier-Fodéré, Traité d. droit international public I. Nr. 402—406, 1363 и даље. — Ch Calvo, Le droit international theorique et pratique, II. стр. 348. — Bulmerincq, Völkerrecht od. internationales Recht (Marquardsen's Handbuch des öffentlichen Rechts I.) §. 52. — Dr. F. Lentner, Grundriss d. Völkerrechts d. Gegenwart II. Aufl. 1889. стр. 30. и др.

се он налази и где му је повреда учињена. Ту ваља дакле, као што Блунчли и Стерк основано примећују, избегавати две крајности: једну, која би своје грађане у страним државама сасвим без заштите остављала и излагала свима разним неприликама, гоњењима и неправдама, и другу крајност, по којој би се нека држава неоправдано и пре времена умешала у страно правосуђе и администрацију у корист својим грађанима, који брже боље траже дипломатску и међународно-правну помоћ онда, кад, као и сва остала приватна лица, имају само то право, да се послуже редовним правним средствима и обрате властима, којима се обраћају и остали властити грађани дотичне земље; то би било претеривање и пренагљеност у давању државне заштите, како се више пута с основом замерало Инглеској.[1] При првој крајности доводи се у опасност правна безбедност приватних лица, која се налазе на страном земљишту, при другој се вређа и доводи у опасност правна једнакост држава и самосталност њиховога правосуђа.

Кад је повређени страни грађанин пошао тим сад обележеним правилним путем, па му се намерно пресече могућност тражења законите заштите, или му се та заштита од стране надлежних (било административних или судских) власти одрече (denegatio justitiae, déni de justice),[2] онда му тек настаје несумњиво право да тражи међународно-правну заштиту домаће своје владе и државе. И ова је тада међународним правом потпуно овлашћена, а уједно и обвезана, да се заузме за свога повређеног и оштећеног грађанина свима средствима, која су у међународном праву основана и допуштена.

Разуме се да у тим средствима и начинима ме-

---

[1] О томе што се Инглеске тиче ми ћемо ниже још нешто напоменути.

[2] Под denegatio justitiae разуме се и обухвата се такође и случај т. н. protractio justitiae (Rechtsverzögerung), а то је кад се расправа и решавање о неком правном потраживању противно постојећим прописима наваљице одлаже и одуговлачи на штету повређеном лицу.

ђународно-правне помоћи и заштите има извесне већ прописане градације (поступности), на које се мора пазити. У томе погледу прво је увек на реду дипломатско заузимање, које бива пре свега од стране дипломатских представника или конзула оне државе, чији је грађанин повређен. Ту су усмене или писмене пријатељске представке, жалбе, тражење објашњења, протестације и т. д. Ту се чине понуде за помирљив споразум или поравнање, или се нуде добре услуге или посредовање какве треће пријатељске силе. Ми смо само примера ради навели та разна помирљива средства дипломатског заузимања, а разуме се да се она не морају сва редом исцрпсти, него њихов избор свакојако зависи од саме оцене и природе конкретнога случаја и положаја, а у многоме и од самога мање или више предусретљивога држања оне државе, према којој се такви дипломатски кораци предузимају. Главно је само то, да је међународна дужност сваке државе, да прво пође помирљивим дипломатским путем, па тек ако та помирљива средства не би имала жељенога и правно оправданога успеха, онда се с правом приступа јачим насилним средствима, као што су реторзије,[1] репресалије, на најзад и оружана сила. Између осталих Булмеринк сасвим умесно каже, да и при овом крајњем средству међународно-правне заштите и помоћи, а то је при употреби војничке силе, ваља баш и према самим мање цивилизованим па и нецивилизованим народима да претходе озбиљне претње

[1] Неки су писци, као Пинхејро-Ферејра и Прадије-Фодере, противни реторзији, али је већина писаца сматра као оправдану меру. Један пример да се у једноме државном закону изречно прети енергичким мерама реторзије (враћања једнаком мером) налази се у познатом акту о натурализацији северо-америчких сједињених држава од г. 1868. Познати инглески писац Филимор то истина сматра као опасан „новум" (новину) у међународном животу, али то тек свакојако показује, у каквој се великој мери у данашњих држава развила свест о своме jus protectionis у корист својим грађанима у међународном саобраћају.

(демонстрације), пре него што се приступи фактичкој употреби војничких насилних средстава.[1]

Веома је тешко, као што Мартенс[2] добро примећује, да се тачно и исцрпно побројe сви појединi случајеви, у којима поимснце једна држава може имати основаног разлога, да се међународно-правним путем за свога грађанина заузме;[3] у практици та је међународно-правна заштита најчешће и највише изазивана случајима кад је неки грађанин, који се у страној држави налази, нападнут и повређен у својој личности, своме имању или другим неспорним правима. Држава, у којој се то догодило, дужна је дати му заштиту и законито задовољење; то истиче из саме суштине међународно-правних саобраћајних односаја и заједнице (Verkehrsgemeinschaft) те није нужно да се то нарочито утврђује међународним уговорима нити да се посебице предвиђа унутарњим законодавством. Ниједна држава није обвезана да свакога странца прими у своју област и да му допусти да се у њој бави, али чим му је изречно или прећутно то допустила те га примила, одмах се тиме у исто време ангажовала, да га брани од правних повреда и да му даје исту закониту заштиту, као и својим властитим грађанима. Одрицање те заштите, као што већ горе рекосмо, повреда је међународног права и оправдава интервенцију и заузимање друге државе у корист своме повређеном грађанину. Но осим тога директног одрицања заштите може да буде оправдано дипломатско заузимање и онда, кад држава, која је позвана правну помоћ да даде, истина директно не одриче ту помоћ, али при томе поступа противно захтевима и правилима добре вере и савесности (bona fides), јер се у тим односима bona fides вазда претпо-

---

[1] Bulmerincq, Völkerr. od. internat. Recht §. 52.

[2] Traité d. droit international стр. 444 и 445.

[3] Покушали су потање и појединце да побројe те случајеве: Pradier-Fodéré, Traite d. dr. intern. I. Nr. 402 и 403. — Bulmerincq, Völkerrecht §. 52.

ставља. Тако н. пр. кад би страни судови под видом и маском тобожњег редовног суђења према грађанину неке друге државе поступали у самој ствари као према бесправном лицу, или би га гонили због његове националности, у опште дакле, кад му само привидно дају правну заштиту, а у самој ствари га излажу гоњењу и разним вексацијама; кад му одређује веће казне но што су прописане за остале грађане те државе, кад власт своје право према томе грађанину врши очевидно неправилно и т. д.,[1] онда то истина није строго узевши директно одрицање правде и заштите, дакле није déni de justice, али је то mala fides, несавесност у давању те тобожње правне заштите, привидно давање правне помоћи, и у таквим је случајевима по међународном праву такође довољно основано дипломатско заузимање и међународно-правна заштита домаће државе у корист своме повређеном и оштећеном грађанину.

Обележивши летимично и у општим потезима како се и којим средствима међународно-правна заштита својих грађана врши, и кад је она по међународном праву основана и оправдана, ми ћемо само још у опште напоменути, да ту свакој цивилизованој влади мора да служи као правац у понашању: свест о своме властитом достојанству и велика дужност, да своје грађане у свима међународним односима заступа.

Пошто држава при тој заштити питању о правној повреди приватнога лица даје карактер државнога и међународнога питања, то је, разуме се, веома потребно, да се пре таквога корака добро и брижљиво испита сама ствар, те да се тачно констатује, да је жалба и рекламација дотичнога грађанина, који се својој држави за помоћ обраћа, доиста основана, да дакле није можда он сам крив својој штети; а осим тога треба и његово право, ради чије је повреде тражио помоћ власти у страној држави, да је јасно и несумњиво

[1] Посебице о тим случајима: Bluntschli, D. mod. Völkerr. §. 380, прим. — Pradier-Fodéré, Traité d dr intern. I, стр. 619.

(in re minime dubia).[1] Према томе на пр. кад је један грађанин у страној држави изгубио парницу, а он је извесно мислио да је мора добити, или кад по мишљењу домаћих правника није правнички основана и правилна пресуда, којом је у страној држави према тамошњим законима ствар пресуђена — то све још не може никако бити основан повод, да он тражи заштиту своје државе а још мање, да се ова његовој рекламацији одазове и да се за њ заузима.

Ово што смо до сада овако летимично и у опште изложили о тој међународно-правној заштити и о заступању својих грађања ван своје државне области, то је наведено више као збијен увод, да би смо сад могли приступити претресању онога специјалног питања, које је нарочити предмет ове расправе. Има један посебан случај, где су се грађани појединих држава обраћали својим владама за међународну заштиту и помоћ, а тај је случај: кад су се ти грађани упустили у трговачка и финансијска предузећа у страним државама, а посебице, кад су ти грађани повериоци неке стране државе, па та држава, која дугује, неће или не може, дакле постане неспособна, да испуњава своје обвезе на плаћање интереса или отплату капитала оних зајмова, које је закључила на страни. Бивало је доиста више пута да су страни повериоци извесне државе и имаоци њених државних артија у случају такве финансијске нетачности и неспособности (где разуме се долази као најтежи случај и потпуно обустављање плаћања, банкротство) тражили од својих дотичних држава, да се оне у њихову корист умешају и заузму дипломатским путем, а према потреби чак и принудним, насилним средствима. Знамо н. пр. да су то између осталих чинили енглески и француски грађани приликом обустављања плаћања од стране Турске и Мисира, а тако исто и кад је Португалска

[1] Heffter-Geffcken, D. europ. Völkerr. §. 103a. — Bulmerincq, Völkerr. §. 52.

одрекла да призна и плати дуг од зајма, што га је њен краљ дон Мигуел г. 1832. за португалску државу закључио био [1] и т. д.

Нема сумње да је то не само интересно него у највећој мери и практички важно питање, како су се у таквом специјалном питању и случају дотичне владе понашале, како су га оцениле с практичког, дипломатског и међународно-правног гледишта, а тако исто је интересно и важно да видимо, како о њему суде и како га оцењују данашњи надлежни представници међународне-правне теорије. И сувише је добро познато, да данас нема ниједне државе, бар у нашој „старој“ Европи, која не би имала државног дуга, и то је, може се казати, поред осталих атрибута и карактерних црта, постала такође једна неизоставна карактерна црта и одлика једне „модерне“ државе; па не само да је свака савремена држава образованога света већ усрећена тим благословом данашње културе и данашњега финансијскога газдовања, него шта више, мало која да већ не клеца и не стење под теретом тих обавеза и дугова, дефицита и т. д. На и Србија је захваљујући разним приликама и — неприликама ушла сретно већ и у томе погледу потпуно у ред „модерних“ држава, јер је између осталога била и те среће, да је своју, крвљу стечену и извојевану, независност од Европе морала још нарочито да откупљује примањем разних тешких и скупих обавеза, које је ваљало великим жртвама и финансијским напрезањем испуњавати. На истоку све су државице балканског полуострва већ мање више упле у тај ред, а Србију је њена посестрима Грчка сво већ и далеко претекла, јер је пре кратког времена учинила један веома одсудан корак, кад је изгласан и обнародован закон, којим се у самој ствари оглашује један облик држ. банкротства. Но свакојако се и српска држава већ угиба под притиском и бременом нагоми-

[1] Потанко је цела занимљива дипломатска и теоријска расправа око тога питања изложена у: Ch. Calvo, Le droit intern. theor. et pratique I. стр. 249—260.

ланога дуговања и већ јој се у магловитом изгледу с часа на час привиђа и као фата моргана тек заигра и сеше пред очима — могућност инсолвенције, ма да сви желимо да је судба од тога сачува. Разуме се да се свака већ ради свога међународног угледа и кредита упиње и мора упињати, да својим обвезама одговара и да избегне инсолвенцију; то јој налажу њени веома важни како економни тако и политички интереси. На инак и при свем томе историја међународних односа 19. века показује нам више примера инсолвенције (немогућности плаћања, банкротства) појединих држава, или примера, да су владе појединих држава одрекле да плаћају интерес по уговореној стопи, или су одрицале суме, које су као зајам узете на страни и т. д. У томе погледу има много веома поучних података и поучнога материјала у новијој историји Аустрије, Угарске, Француске, Шпаније Португалске, Турске, Италије; па ето у последње дане и Грчке, да и не говоримо о извесним америчким државама (као што је н. пр. банкротство државе Перу, Венецуеле, Мехике и др.).[1]

[1] В. о томе између осталих: Fr. de Martens, La question égyptienne et le droit international Revue d dr. international T. XIV. 1882. стр. 386. — Benoi-Brunswik, Le traité de Berlin annoté et commenté стр. 180. где говорећи о турском држ. дугу каже: „Assurément, la banqueroute d'Etat n'est pas un crime et maints gouvernements l'ont pratiquée sans entacher leur honneur, sans rien compromettre dans le présent et en assurant l'avenir de leur pays". — Па тако исто и један од најновијих стручних писаца каже: „Има обзира државне мудрости (Staatskunst), који непобитно доказују, да је банкротство, то као веома „кобно" разглашено средство, но неки пут управо један заповедни захтев страшне нужности и да је његова употреба била једна херојска одлука државне мудрости, која државу спасава и одржава (Staatserhaltende Klugheit) и која се показује као потпуно оправдана интересима државнога опстанка, који су баш у питању; тада правна повреда према неколицини хиљада државних повериоца постаје нешто, што непосредно захтева одржање државе за милијоне грађана — и ту би се могла она позната изрека обрнути те казати: Summa injuria summum jus." В. Dr. Alois Körner, Staatsschuldentilgung u. Staatsbankerott. Wien 1893. стр. 8 и 9.

По свему излази несумњиво, да специјално питање, које покренусмо овде, може у највећој мери да буде од практичнога интереса за сваку модерну државу, па разуме се и за Србију. До сад, колико нам је познато, није о томе питању било говора у нашој српској штампи и публицистици, па није ни мало сувишно, да се њиме мало позабавимо. Што се тиче гледишта, које су до сад у томе питању заузимале владе европске у међународној пракгици, ту можемо одмах као резултат констатовати: да владе европске по правилу нису никако признавале, да су међународно-правно овлашћене и обвезане, да у интересу својих грађана, који су повериоци неке стране државе, интервенишу и да међународно-правним путем и средствима принуђавају државу, која дугује, на испуњавање њених обавеза. Такво је правило; а само у по неким ретким изузетним случајима, појединa је влада заузимала се за те своје грађане повериоце, кад је хтела тим њиховим тражбинама да се користи за своје извесне политичке цели и кад је могла за то да нађе ослонца у посебним околностима тога случаја (као што је било н. пр. у Турској и Мисиру, о чему ће ниже бити посебна говора).

То практичко међународно гледиште и држање, што смо га сад поменули, нико није боље обележио и мотивисао него познати чувени државник и дугогодишњи министар инглески, лорд Палмерстон у једној веома интересној депеши од јануара 1848. г. Тада се и од стране сáмога јавнога мишљења навалило на владу инглеску, да се код извесне владе европске међународно-правним путем и средствима заузме за инглеске повериоце. На то је Палмерстон у својој поменутој депеши одговорио чисто и јасно: кад поданици Њен. Велич. Краљице поверавају своје капитале страним владама, они то без сумње чине, што очекују профит и корист, то је дакле једна обична спекулација; учествовати у зајму, чији је упис отворен од стране неке владе, или куповати на берзи стране

државне артије и обвезнице, то је једна трговачка операција, као и све друге финансијске или трговачке операције; ризик, који је скопчан са свима операцијама такве врсте, мора се вазда имати на уму; повериоци не смеју изгубити из вида ни могућност банкротства, а ако ту могућност нису узимали у рачун, они ваља само себе да криве и да мирно сносе своју судбину, која постизава свакога спекуланта, који се у својим претиоставкама преварио. Полазећи с таквога гледишта лорд Палмерстон је изјавио, да за владу инглеску не постоји никаква правна обвеза, да се заузме за повређене интересе и тражбине поданика Њенога Величанства према страној држави, која је огласила банкротство и обуставила плаћања. То је за инглеску владу просто једно питање дискреције (увиђавности и добре воље) и она може по доброј вољи чинити извесне дипломатске кораке и представке за те инглеске грађане, који су у својим интересима повређени банкротством или неком финансијском операцијом стране државе, која им дугује. Влада ће се у таквоме случају руководити једино и искључиво обзирима конвенијенције и домаће политике.[1]

На истоме гледишту, како је изложено у тој депеши, стојала је и француска влада. И ако су се Инглеска и Француска у новије време заузимале за своје грађане, који су били повериоци Турске, ипак је то бивало само у форми пријатељских дипломатских корака и представака код Порте или код самога султана. Но о томе заузимању за Портине повериоце и о интервенцији инглеско-француској у Мисиру ми ћемо, као што већ поменусмо, говорити нижо мало опширније, јер су то били доиста случајеви изузетне природе.

Познато је већ из међународне практике, да Ин-

---

[1] Та се депеша налази у целоме тексту у: Phillimore, Commentaries upon International Law T. II. стр. 10., отуда су је извели: Martens, Traité d. dr. intern. 446. и у расправи: La question égyptienne etc. стр. 386. — Pradier-Fodéré, Traité d. droit intern. public T I. стр. 620 и 621 и др.

глеска међу европским државама стоји на првоме месту у саревњивој пажњи и енергичном заузимању за своје грађане, који су претрпили какву правну повреду и неправду у којој страној држави; она је много пута у томе погледу чак и претеривала и прегонила више но што је оправдано и умесно било, и у томе је баш сам Палмерстон био један од најревноснијих бранилаца интереса и права инглеских грађана.[1] И кад та инглеска влада баш у лицу самога Палмерстона поменутим начином обележава своје гледиште[2] на питање, о коме је овде реч, онда нема сумње, да владе других држава по себи већ стоје на истоме гледишту и да је ту инглески министар био доиста тумач и израз погледа, који о томе владају у данашњој дипломатској практици.

А сад да видимо како цепе то питање и како гледају на њега компетентни и признати представници данашње међународно-правне теорије. У многих признатих аутора и нема нарочитога помена о специјалном питању, које нас овде занима; већином се писци ограничавају на опште излагање и напомене о међународно-правној заштити, на коју су државе овлашћене и обвезане према својим грађанима на страни, не упуштајући се у потанко претресање свих разних појединих случајева, који се могу у практици појавити. Но има ипак неколико чувених представника међународно-правне теорије, који су, било у краћим напоменама, било у опширнијем разлагању, нарочито додирнули случај, о коме ми овде говоримо; међу те писце, колико нам је познато, спадају поимење Хартман, Мартенс,

---

[1] Напомињемо само као пример поступак Палмерстона према Грчкој у ствари некаквог тобожњег инглеског грађанина јеврејина Дон Пацифика Безобзирно и неоправдано држање инглеске владе у тој прилици изазвало је осуду и замерку других држава, па чак и инглеске штампе и инглеских парламентарних кругова. В. о томе: Hefftter-Geffcken, D. europ Völ. kerr. §. 103. прим. 5. — Martens-Bergbohm, Völkerrecht D intorn. Recht d. civilisirten Nationen II. стр. 469 и 470. и др.

[2] То је гледиште после толико година поново и још одсудније потврђено у писму лорда Гренвиља, које ми ниже у прим. на страни ове расправе ради његове интересности у пространом изводу саопштавамо.

Прадије-Фодере, Ролен-Жекменс, Филимор, Стерк, Гефкен и Реш. Да у кратко прегледамо мишљења тих писаца.

Да узмемо прво Хартмана, јер се он у своме мишљењу одваја од већине осталих аутора, који су наше питање додиривали и расправљали. Хартман каже: „Новчаним потраживањима према некој држави, која су грађани других држава задобили из зајмова те државе, може се нека нарочита заштита прибавити посебним државним уговорима или гарантијама. Но и без тога је свакојако домаћа држава тих повериоца овлашћена, да своје грађане при противправном оштећењу од стране државе, која дугује, заступа и да од њихових тражбина начини међународно питање. Исто тако може домаћа држава поступати, кад се намерно побија вредност тражбинама њених грађана кварењем новца или издавањем папирнога новца од стране оне државе, која им дугује“.[1]

Руски научник и признат ауторитет у међународно-правним питањима, Мартенс, заступа сасвим друго мишљење него сад баш наведени писац. Он у својој књизи о међународном праву нарочито додирује питање, о коме овде говоримо, и напомињући, како су многе владе од својих грађана (повериоца страних држава) позиване у помоћ и заштиту, вели, да је проблем, како треба једна влада у таквој прилици да се понаша, веома умесно решио Палмерстон у својој већ горе изложеној депеши, коју Мартенс затим наводи у пространом изводу. Према томе тај писац и са теоријског међународно-правног гледишта одобрава тамо изречене погледе и сматра, да владе нису међународно-правно обвезане, да се заузму за те грађане своје, који су своје капитале поверили некој страној држави, па сад морају сносити последице њеног банкротства. „Консеквентно“, вели даље Мартенс, „има се тако исто поступати и при другим трговачким и индустријским предузећима својих грађана

[1] A. Hartmann, Institutionen des Völkerrecht in Friedenszeiten, стр. 242.

у страним државама и. пр. грађењу железница, подизању фабрика и т. д.; таква предузећа могу да изазову енергичку међународно-правну заштиту и заузимање своје домаће владе само у таквом случају, кад су легални интереси поданика те владе у оној држави, где су се вршила та предузећа, оштећени и повређени у очитој супротности са законима сáме те државе“.[1]

Још је опширније и потање Мартенс расправљао питање, које нас овде занима, у својој важној студији о мисирском питању. Од великог је не само теоријског но и практичког интереса, да наведемо шта он ту каже, јер ма да он ту говори посебним поводом мисирскога питања и случаја, ипак његово разлагање има општега и начелнога међународно-правнога значења за све аналогне случајеве и за цело питање, које овде расправљамо. Он пре свега наводи како у почетку мисирске ликвидације (инсолвенције) ни једна влада, колико је познато, није мислила да се користи тражбинама својих домаћих банкара и рентијера, те да оснује неко политичко протекторство на таквој основи. „Та духовита идеја, да се оснује једно међународно протекторство на облигацијама и артијама које су котираше на европским берзама, тек се доцније појавила и ионикла. Идеја је нова, она може једнога дана добити и много ширу и општију примену. Ми не знамо ко је проналазач њен, али судећи о тој идеји са гледишта међународног права ми смо дужни да изјавимо, да је она без икаквога правнога основа (complétement dénuée de fondement juridique). Тражбине грађана европских држава никако до сад нису биле оправдан и легитиман разлог, да се учини атентат на политичку независност и самосталност државе која дугује“. Ту се сад писац позива на историју међународних односа у нашем веку, која, као што већ и ми горе рекосмо, показује

[1] Fr. de Martens. Traité d. dr. international стр. 446 и 447; у руском оригиналу, стр. 336, у немачком издању стр. 338 и 339.

толике примере инсолвенције појединих држава, смањење уговорене стопе интереса, финансијске операције на штету поверилаца и т. д.; помиње Аустрију, Шпанију, Португалску, Турску и др., наводи како су толико пута ти оштећени повериоци инсолвентних држава тражили протекцију своје државе, па чак и употребу принудних средстава и мера, при чему су се трудили да докажу како су владе правно обвезане да државу, која дугује, натерају да плаћа тачно своје дугове. Но владе европске, наставља Мартенс даље, нису никад хтеле признати своју обвезу на такву интервенцију и заштиту. После тога као најбоље обележавање и оправдање тога гледишта и у тој својој расправи поново наводи ону већ поменуту депешу Палмерстонову.

После тих наведених факата из савремене историје међународних односа и међународне практике тај уважени аутор завршује своје резоновање овако: „Слажемо се с тим да је, политички говорећи, заштита, коју би дала једна држава својим грађанима, повериоцима неке стране државе, чисто питање дискреције, које искључиво зависи од добре воље те владе и од околности које утичу на њену политику. Ни унутрашње државно право ни међународно право не признају и не налажу владама дужност да у области међународних односа бране и заштићују све трговачке и финансијске, с већим или мањим ризиком скопчане, операције својих грађана. Ако би се таква дужност признала владама, онда се она мора признати за све случајеве инсолвенције једне стране државе, која дугује, и ту се не би могла чинити разлика између оних држава, према којима таква међународна протекција може да се изведе и оствари без опасности,[1] и оних држава, које никад не ће допустити страно мешање (интервенцију) у односе између њих и њихових повериоца.

[1] Разуме се, лако је разметати се том протекцијом и јуначити се, „енергичким“ заузимањем према једној малој и слабој држави!

Ирáво не зна за такво разликовање. Ако постоји међународна дужност заштите, онда она мора постојати за све случајеве, који су по природи и суштини једнаки, и према свима државама, биле оне велике или мале, моћне или слабе. Назјзад, једна држава, која би признавала да је обвезана, да брани и заштићује све финансијске операције својих поданика, боље би учинила да просто закрати и забрани на својим повчаним пијацама све операције, које, ма да се чине у име неке стране владе, нису довољно поуздане и сигурне, и чије испуњење није довољно гарантовано могућношћу плаћања оне државе, која се задужује.... Приметиће нам се, да се таква мера и забрана не би слагала са слободом трговачких угодаба и операција. То је истина и баш према тој слободи трговачких угодаба и погодаба ваља купцу страних државних облигација и артија оставити како ризик тако и профит.“

Прелазећи за тим посебице на контролу инглеско-француску у Мисиру и оцењујући је са међународно-правног гледишта, писац наставља: „Контрола инглеско-француска од самога је почетка дакле неправилна и погрешна, и тај протекторат, основан на потреби, да се заштите интереси поверилаца мисирске владе, нема никаквога правнога оправдањани основа... Акција великих сила не треба да превиђа и вређа начела међународнога права што се тиче поверилаца независних држава. По нашем је мишљењу несумњиво, да међународно право не признаје никако повериоцима кедифовим право, да у своју корист конфискују Мисир. Дотичне владе које су на повчаним претензијама својих поданика основале право контроле над целокупном администрацијом мисирском, радиле су противно свима правним начелима. Међународно право не може имати разна начела за случајеве по суштини аналогне и сличне. Зашто се није поступало према Турској тако исто као и према Мисиру?... Велике силе европске учиниле би дело недостојно свога

престижа (угледа) и свога ауторитета, кад би ново стање ствари у Мисиру основале на новчаним тражбинама и спекулацијама својих поданика.“[1]

Ми смо ради признатога ауторитета тога писца његово разлагање навели доста опширно и већином сáмим његовим речима, јер у њему имамо доста компетентан и теоријски правилан поглед на ствар. То је признао и Прадије-Фодере, јер се он у своме доста опширном расправљању питања, о коме је овде говор, скоро сасвим наслања на Мартенсову аргументацију и његове разлоге, те скоро речимице описује и усваја оно, што је руски научник казао. Вредно је да чујемо и заслужнога француског аутора. Прадије-Фодере дакле, поменувши, како су повериоци извесне државе, наишав на тешкоће при наплаћивању онога што им се дугује, тражили заптиту својих влада против те државе, паставља и одмах решава питање: „Да ли су те владе међународним правом овлашћене да принудним средствима натерују државу, која дугује, да испуњава своје обавезе? Чини ми се да није нимало сумњиво, да оне на то нису овлашћене.“ Ту сад и он у пространом изводу наводи већ познату депешу Палмерстонову, затим као веома основано и правилно наводи мишљење Ролен-Жекменса,[2] па онда од речи до речи усваја већ наведену теоријску поставку Мартенсонову како „ни уставно ни међународно право не признају владама дужност да на пољу међународних односа заштићују“ и т. д. То Прадије-Фодере поставља као несумњиво начело. После тога цитирајући ону веома умесну горе наведену примедбу Мартенсову, да се у праву и по праву не може чинити разлика између малих и великих, јаких и слабих држава, писац додаје од своје стране: „На жалост та је разлика ипак фактички чињена често. Тако је на прилику пракгика страногa

[1] Fr. de Martens, La question égyptienne et le droit international стр. 385—387, 390.

[2] Ми hемо се мало ниже нарочито зауставити и на занимљивом разлагању тога уваженога аутора.

мешања у такве односе превагнула и вршена у ствари европских повериоца беја од Туниса, а на против она је напуштена и није је нико мислио вршити, кад су Аустрија а после тога Италија, у облику пореза на купоне држ. ренте, фактички смањиле интерес на њихов државни дуг.[1] Није било никакве рекламације, кад је посланички дом талијански гласањем својим одбацио предлог своје владе, да се од те таксе ослободе и изузму страни имаоци обвезница талијанске ренте. Изгледа дакле да је решење питања, о коме је говор, различно према томе, да ли се оно решава по теоријском међународном праву, по праву какво треба да је, или се решава по практичком међународном праву, по праву дакле, како оно постоји. Оно прво (теоријско међународно право) не признаје страним владама право или дужност, да међународно-правним путем од једне државе, која дугује, траже испуњење њених обвеза; према овом другоме (практичком међународном праву) заштита, коју једна влада даје својим грађанима повериоцима неке стране државе, зависи искључиво од обзира конвенијенције и политике."

На завршетку Прадије-Фодере додаје у примедби: „Одиста треба да је свакоме спекуланту одређено, да он сам сноси казну своје непромишљености и свога рђавога рачуна, а нарочито кад он као странац дели ту судбину са грађанима оне земље чији је он поверилац".[2]

---

[1] В. о тим мерама Аустрије и Италије такође и P. Jozon, Des conséquences dé l'inexécution des engagements prispar les gouvernements relativement au paíement de leur dette publique (Revue d. droit international T. I 1869. стр. 273—286). Тај одличан француски правник и публициста такође потврђује како су „не само земље варварске и полу-варварске, као Мехико, Тунис, Турска, него и неке земље цивилизоване и са уређеном владом, као Аустрија, а после тога и Италија, наиме, да могу одређи испуњавање својих обвеза према својим повериоцима било смањивањем номиналног капитала свога држ. дуга, или измењујући његову наплату и начин исплате, или најзад просто тиме, што су својим повериоцима наметнуле мањи интерес маскујући то именом пореза (une retenue d'intérêts déguisée sous le nom d'impot)." Стр. 274 његове расправе.

[2] Pradier-Fodéré, Traite d. droit international public I. стр. 620—623.

Види се да је овај заслужни писац наслањајући се на Мартенса, Ролен-Жекменса и др. са међународно-правног гледишта правилно схватио и оценио наше питање, само налазимо, да његова напомена о разлици између теоријског и практичког међународног права у решавању питања, о коме је овде реч, није довољно основана и коректна. Из онога што смо горе изложили и навели и што је навео и сам Прадије-Фодере, аналишући познату депешу Палмерстонову, види се несумњиво, да се теорија и практика не разликују тако одсечно и пресудно у правном схватању дотичнога питања, као што по напомени Прадијеовој може изгледати. Палмерстон је као што смо горе видели изреком казао, да за владу инглеску не постоји никаква међународно-правна дужност, да се заузме за своје грађане поверионце страних држава. Дакле пракtика стоји са теоријом на истоме међународно-правном гледишту, ту нема разлике у решавању питања, које смо овде покренули. Ради још боље потврде и као још један значајан прилог за познавање практике, ми ћемо поред већ наведене депеше Палмерстонове навести овде још и извод из писма које је по наредби тадашњег инглеског министра спољних послова, лорда Гренвиља, писано секретару асоцијације страних државних обвезница[1] у априлу 1871.; ту министар спољних послова каже: „Политика владе Њенога Величанства у погледу на оните питање о помоћи, која има да се чини нашим грађанима, имаоцима страних држ. обвезница и артија од вредности, у случају да они не долазе до свога права, била је вазда и остаће ограничена на неслужбено подржавање и на пријатељске представке код оних влада, које по некад пропусте да одговоре својим обвезама. Влада Њен. Велич. није ни у каквом смислу странка

[1] То је асоцијација, коју су склопили инглески повериоци страних држава ради што боље и енергичније заштите и заузимања за своје интересе Та је асоцијација тражила помоћ и заштиту од инглеске владе и Гренвиљ јој је у име владе одговорио писмом, које у тексту наводимо.

у приватним финансијским уговорима са страним државама. Уговори ове природе остају само између силе, која узајмљује и капиталиста, који улазе у те преговоре као у спекулативна предузећа и који су вољни да на се узимљу велике ризике у нади на велике добитке. Једва је потребно даље још напомињати бескрајне забуне, које би се лако могле изродити, ако би Инглеска активно интервенисала у тежњи да задовољи тужбе и рекламације bondholder-â (ималаца страних држ. обвезница и бонова). Независно од трошкова, који би се неизбежно морали учинити, као и од ризиковања међународних заплета, принудна би средства, ако би била усвојена против малих држава — против којих се понајвише и подижу тужбе — довела ову земљу (т. ј. Инглеску) до велике одговорности. Из тих и других озбиљних разлога влада је Њ. В. решена да се, водећи паметну политику, уздржава од тога, да сматра као међународна питања жалбе инглеских поданика против страних држава, које би пропустиле да изврше своје уговорне новчане обвезе, и да се у те односе не меша осим само у облику добрих услуга[1] између bondholder-â и држава, које би им учиниле неправду. Влада ће Њен. Вел. бити увек готова да неслужбено буде на руци имаоцима страних обвезница према државама, које не би водиле рачуна о њиховим основаним потраживањима, и такве странке могу увек рачунати на моралну потпору и морални утицај ове државе у њихову корист, али странке не треба да очекују, да ће влада Њен. Вел. ради извршења њихових потраживања икад приступити таквим принудним мерама, као што су репресалије или друге мере ратнога карактера“.[2]

Из овог Гренвиљовог писма јасно се и несумњиво види, да је инглеска влада у својим погледима и својој државној практици остала на потпуно истоме правил-

[1] Дакле у најпитомијој и незваничној форми.

[2] То се писмо инглеске владе налази у целоме тексту у Phillimore. Commentaries upon international Law T. II. стр.

ном међународно-правноме гледишту и после двадесет и толико година, на коме је стојала и у време Палмерстонове депеше. Тиме се још боље доказује, да се, као што казасмо, теорија и практика не разликују у своме међународно-правноме схватању питања, о коме говоримо. А што се у практици по некад уплету извесна политичка конвенијенција и неки други политички обзири и рачуни, то је друга ствар; то може учинити, да се ради постижења извесних „виших“ политичких цели у извесним појединим случајима изузетно поступи и противно праву, као што је међународна политика у томе доста грешила; али то не може ни у колико изменити ни поколебати утврђене и признате међународно-правне погледе и принципе, које као што видесмо и сама практика не може нити може порећи. Свакојако дакле у самом како теоријском тако и практички примењеном међународном праву нема разлике у саветовању и оцени питања, о коме је овде говор, а политика га може по некад и друкчије схватити[1], то онда већ није више међународно право. Из свега излази, да смо имали право кад смо казали, да је Прадије-Фодере, изложивши правично теорију и практику, на крају погрешно напоменуо и обележио некакву разлику између права, какво треба да је и између права, које постоји.

Да пођемо даље у излагању теоријских мишљења признатих писаца. Познати писац Гефкен у своме најновијем издању и разради чувеног Хефтеровог дела о међународном праву тек је мимогред и кратко у једној примедби додирнуо питање, које нас овде занима. Уз Хефтеров текст, где се у опште говори о праву и дужности државе, да своме грађанину на страни даје међународно-правну заштиту и помоћ, коментатор Гефкен додаје у подужој примедби потања објашњења и опаске о појединим случајевима и на крају своје примедбе вели: „Заштита својих грађана као повериоца

[1] Па и то је бивало у неким ретким и изузетним случајима, које ћемо на крају ове расправе додирнути.

страних држава против тих држава, које им дугују, са свим је дискреционарна; са начелнога гледишта ваља сваки сам добро да пази и да гледа, коме позајмљује и поверава свој новац (депеша Палмерстонова од јануара 1848.); друкчије стоји питање при одрицању правде и правне заштите (déni de justice) или при **превари.**“ [1] Види се по тој краткој напомени да се и тај признати зналац начелно слаже са већ изложеним погледима Мартенса и Прадије-Фодереа и да он сматра, да је у депеши Палмерстоновој добро и правилно оцењено питање са начелног међународно-правног гледишта.

А сад да пређемо на веома интересно и поучно разлагање једнога од најпризнатијих данашњих знalаца у питањима позитивног међународног права, а то је Ролен-Жекменса. Мишљење тога аутора има не само теоријске него и практичке међународно-правне вредности нарочито с тога, што се он није бавио толико излагањем и износењем неких философских теоријских захтева и правила, која тек треба да се претресу и пречисте у науци позитивно применом међународног права, који дакле тек излазе на сред као pia desideria (добре жеље и захтеви) науке, [2] него он је пажљиво пратио и обележио поједине практичке случајеве и појаве у савременом међународном животу, и уз њих надовезивао критичко испитивање и теоријско расправљање са чисто позитивног међународно-правног становишта. Тако је и о овом нашем питању нашао повода и побуде да говори услед једнога практичкога случаја, а то је услед озбиљнога међународног конфликта, који се изродио год. 1869. између бејa од Туниса и француске владе због исплате туниског државнога дуга. Ролен вели, како је самим начином решења[3]

[1] B. Heffter-Geffcken. D. europ. Völkerrecht der Gegenwart. §. 60 прим. 2

[2] Као што је у неколико поступио Блунчли у својој иначе веома цењеној књизи о међународном праву.

[3] А тај је начин решења био у томе, што је од стране заинтересова-

тога конфликта покренуто једно од најинтереснијих питања, које је међу тим, што највише зачуђава, најмање испитивано у течају дипломатске расправе, која је предходила томе решењу. После те примедбе уважени аутор даље надовезује: „Одиста се нашло од самога почетка, да је од онога тренутка, где су француски грађани са више или мање мудрости и увиђавности изложили своје капитале, поверавајући их беју од Туниса, улазило у задатак њихове владе да предвиди и уговори за њих извесне гарантије за исплату и да чак и својом силом државном послужи њиховим рекламацијама. То исто се признало и за грађане инглеске и талијанске. Цео предмет конфликта био је само у неприлици и незгоди, у коју је сама себе довела туниска влада, кад се ма и само усмено ангажовала према конзулу француском таквим изразима, по којима је изгледало да је влада туниска вољна да дâ извесно првенство и превагу повериоцима француским над повериоцима инглеским и талијанским. Кад беј није хтео да одобри задату реч свога министра, онда је настао конфликт, јер је конзул француски претио прекиданьем дипломатских одношаја и т. д.“ За тим Ролен даље прича како је конфликт решен тиме, што се беј најзад подвргао без резерве свему, што међу собом угоде три заинтересоване силе о начину регулисања његовога државнога дуга, и ту је онда разуме се наименована мешовита европска комисија да регулише туниски државни дуг у интересу страних повериоца.

Пошто је изложио практички случај са туниским држ. дугом Ролен наставља и расправља начелно теоријско питање: „Зар не би више одговарало праву да су се конзул француски и његове колеге, од самога почетка, уздржале од свакога мешања у ту ствар? Ми мислимо да озбиљни разлози говоре за то, да би то немешање доиста одговарало правилном међуна-

них држава (Француске, Инглеске и Италије) наименована једна мешовита комисија, на коју је беј туниски по невољи пристао и којој је био задатак да у интересу страних повериоца регулише туниски државни дуг.

родно-правном гледишту. Не треба пре свега забора-вити да је суверепост и независност држава, како слабијих тако и моћних, главна основа међународном праву. Из тога излази да при свим тешкоћама, које могу понићи између поданика једне државе и између друге неке стране државе, и које се тичу аката учињених од стране те државе у вршењу своје суверености — да при свим тим тешкоћама интервенција (немешање) мора бити правило а интервенција изузетак. Јасно је и очевидно, да је акат, којим се једна држава обвезује, којим закључује зајмове и прави дугове, акат њене суверепости, вршење суверенског права. Али оно, што многима не пада одмах у очи и што се лако превиђа а што је међу тим тако исто извесно и несумњиво, то је, да је акат, по коме држава плаћа своје дугове, други акат њене суверености, сасвим различан и одвојен од онога првога. Најјаснији доказ да је то тако, у томе је, што у нашим уставним државама плаћање интереса и амортизације капитала не бива друкчије до само услед новога акта (одлуке) законодавне власти у потпуно независном вршењу свога права.[1] Нема сумње да тај законодавни акат истина не ствара тек обвезу, али он је потврђује и санкционише. Кад је то тако, онда регулисање дуга једне државе исто тако као и његов постанак и његово закључивање не може, бар по правилу, давати повода страноме мешању. У осталом страни повериоци не би имали ни оправданога основа да се жале на извесно поступање, које се тако исто врши и које важи и према властитим грађанима оне државе, која дугује, и против којега поступања они од самога почетка нису имали друге озбиљне гаранције до једино поверење,

[1] Познато је да сваке године парламенат у закону о буџету има нарочито да прими и одобри суму одређену за интерес и отплату капитала (ануитет) државнога дуга. Без такове законодавне одлуке то се не би могло плаћати.

што га држава-дужница ужива, и њен очевидни интерес, да олако и без крајње потребе не компромитује и не губи свој кредит. Према томе би дакле могло бити оправданога основа и повода за интервенцију само у томе случају, ако би нека држава при регулисању свога дуга систематски заштићавала и првенствено узимала у обзир извесне повериоце на рачун осталих, и ако би се међу овим последњима нашли и грађани извесне стране државе. У таквом случају та би држава с правом такав поступак могла сматрати као акат очигледног непријатељства, против кога она има право да се брани и да заштићује своје грађане.“ Напоменувши како бој туниски није ниједнога тренутка мислио и хтео чинити такву разлику између поверилаца из разних земаља, писац на крају свога разлагања напомиње оно, што је из њега скоро речимице исписао Прадије-Фодере и што смо ми већ мало час из Прадијевог разлагања навели, а то је поређење између описаног држања именованих држава према Тунису у питању, о коме је реч и између „мудре резерве“ (sage réserve), које су се придржавале све силе европске, кад су прво Аустрија а затим Италија у години 1869. у облику пореза на купоне државне ренте у самој ствари смањиле стопу интереса на њихов државни дуг. Ма да су се тада страни имаоци тих купона јако узбунили и ма да су својим рекламацијама наваљивали на своје дотичне владе, да се за њих међународноправним путем и средствима заузму, инак су све државе и владе остале при својој „мудрој резерви“ тако, да од њихове стране није било ни најблажега протеста ни рекламације, а камо ли какве претње и каквих озбиљнијих корака против поступка поменутих држава према својим повериоцима. Пошто је учинио то поређење одлични публициста завршује своје разлагање речима: „Далеко је од нас да чинимо какве замерке таквој основаној уздржљивости али је мучно

да се она логички сложи и помири са решењем и држањем у туниској афери“.[1]

Саопштивши ово Роленово разлагање хоћемо нарочито да обратимо пажњу на то, како је тај писац поред начелно карактернога гледишта, које он заступа, нашао повода и разлога да правилно гледиште тако енергички заступа чак и кад је у питању таква једна држава, као што је Тунис. Та државица на северној обали афричкој до скора је уврштивана па и данас се још у књигама и међународном праву уврштује у варварске државе (états barbaresques), а осим тога она је зависна, вазална држава, у најновије доба Француска је себи присвојила протекторат над Тунисом, ма да тај однос није још пречишћен и неспоран. Но ма како било, свакојако се држава Тунис не може бројати међу независне хришћанске и цивилизоване државе, које су самосталне и равноправни чланови међународне заједнице и на које се потпуно примењује данашње међународно право. И ту се тек види колико је дубоко убеђење Роленово о основаности и правилности начела немешања у односе између једне државе и њених повериоца, кад он то начело заступа и према једној држави, која очевидно не нада у међународну дружину културних народа и држава.[2] Кад то начело и у таквом случају треба да важи онда у колико још већма мора важити, кад се има

---

[1] Rolin—Jaequemyns, Chronique du droit international Revue d droit international Tome I. 1869.) стр. 145—147.

[2] Има новијих писаца који интервенцију и принудна средства баш нарочито одобравају и браће у таквом случају кад се има посла с једном више мање варварском државом. Тако између осталих већ наведени француски правник и публициста Жозон каже баш нарочито: S'il on se trouvait, au contraire, en présence d'un pays plus ou moíns barbare, l'emploi de la force sera bíen plus aisément justifié. C'est ainsi que la France, il y a un an, adressa un ultimatum au bey de Tunis pour le contraindre à payer ses créanciers français, porteurs de títres de l'emprunt tunisien и т. д. P. Joson, Des conséquences de l'inexecution des engagements pris par les gouvernements relatívement au paíement de leur dette publique, стр. 282.

посла с једном независном европском државом, која је члан међународне заједнице.

А сад да на завршетку свога прегледа теоријских мишљења наведемо још мишљење једнога писца, који истина не спада међу признате ауторитете и писце првога реда, али чије нас мишљење може баш у овом нашем питању интересовати нарочито с тога, што је он написао књигу о међународном праву не као стручан правник и не за стручне правнике, него пре свега и поглавито за потребу трговачких академија, у којима се слушају такође предавања о међународном праву. Тај је писац професор Пет. Реш, директор трговачке академије у Марбургу. По положају и занимању тога писца могло би се очекивати, да ће он у једноме питању, као што је ово наше, нагињати на страну и у корист трговачких и финансијских операција, да ће у неколико имати на уму трговачке и повериочке интересе, те заступати гледиште, да су владе међународно-правно овлашћене и обвезане, да дају заштиту повериоцима страних држава. Па ипак ето и тај писац при свем своме занимању и положају није нашао да је основана таква заштита, него у својој књизи поучава питомце трговачке академије, међу којима има без сумње и будућих банкара и повериоца страних држава, да је са свим основано оно гледиште што га напред наведени знаци и представници међународно-правне теорије заступају. Према краткоћи и и збијености своје књиге Реш није имао ни места, да опширно и потанко претреса питање, о коме је овде реч, него га је само могао додирнути у једној примедби. Ту он наводи како је од стране повериоца разних држава тражена заштита своје домаће владе, кад те државе-дужнице нису могле да испуњавају своје обвезе, па налази да је потпуно основан одговор, што га је на такво навaљивање дао Палмерстон у својој већ толико пута наведеној депеши; цитира у кратком изводу ту депешу и најзад упућује на мишљење Мар-

тенсово као признатога ауторитета.[1] Ма колико дакле да је тај писац могао имати повода и склоности да се у неколико приклони гледишту, што су га у разним приликама и пред разним владама заступали трговачки и финансијски спекуланти и њихови протектори, ипак је и код њега превагнула научна објективност и јачина и правилност погледа компетентних знаоца и практичких државника.

Пошто смо изложили погледе како међународно-правне теорије тако и практике, биће потребно ради везе и потпуности да се бар у кратко зауставимо на оним појединим случајевима из међународне практике, при којима је изузетно одступљено од начелнога међународно-правнога гледишта и правила, како га је, као што смо видели, поставила и схватила не само теорија него и сама практика. Тај изузетак као што је познато учињен је нарочито у два главна случаја из новије међународне историје, а то је при обустави плаћања од стране Турске и при банкротству Мисира. Видићемо да и у та два случаја није са свим једнако поступљено, дакле да и међу тим изузетним случајима има неке разлике. Нема сумње да је за што правилније схватање и осветљење питања, које овде расправљамо, веома интересно и од практичкога значења, бар летимично испитати побуде и засебне околности, које су можда утицале на изузетно дакле неправилно поступање у тим случајима.

(Свршиће се).

---

[1] B. Prof. Pet. Resch, D. europ. Völkerrecht d. Gegenwart. 1885. стр. 90. прим. 8.

ЦАР ЛИР.

Трагедија у 5 чинова.

НАПИСАО ВИЉЕМ ШЕКСПИР,

с енглеског превео др. Лаза Костић.

ОСОБЕ:

Лир, цар британски.
Краљ француски.
Војвода бургунски.
Војвода од Корнвела.
Војвода од Албаније
Кнез од Кента.
Кнез од Глостера.
Едгар, Глостеров син.
Едмонд, Глостеров кошилан
Куран, дворанин.
Освалд, Гонерилин кухар
Старац, Глостеров подржник
Лекар.
Будала.
Часник, Едмондов наредбеник.
Господин, пратилац Корделијин.
Гласник.
Слуге Корнвелове.
Гонерила, **Регана,** **Корделија,** } Лирове кћери.

Витезови у Лировој пратњи, Часници, Гласоноше, Војници и Слуге

Позорница, Британија.

ПРВИ ЧИН.

ПРВА ПОЈАВА.

Дворана у Лирову двору.

Кент, Глостер и Едмонд.

Кент. Мишљах да је цару милији војвода албански од Корнвела.

Глостер. Тако се и нама чињаше. Али сад, при дељби државе, не види се којега војводу више цени; јер тако су им изједначени делови, да би било мучно бирати ма ком избирачу.

Кент. Је л' ово ваш син, милорде?

Глостер. Његово одгајање паде мени на терет. Толико сам већ пута црвенео признајући га, па сад сам огуглао.

Кент. Ја вас не схватам.

Глостер. Ал' схватила ме је, господине, деранова мајка и, схвативши ме, доби пре сина за колевку но мужа за постељу. Назирете ли какву погрешку?

Кент. Не могу је осудити, кад је уродила тако згодним родом.

Глостер. Али, господине, ја имам сина по закону, коју годину старијег од овог, па ипак ми није дражи: и ако се ово шкембе мало безобразно протурало у свет и незвано, мати му беше лепа, па морам да признам копилана. Едмонде, познајеш ли ти овог племенитог господина?

Едмонд. Не познајем, милорде.

Глостер. Милорд од Кента; да ти је од сад на уму као мој поштовани пријатељ.

Едмонд. На служби сам вашем господству.

Кент. Морате ми бити мио, и желим да вас познам боље.

Едмонд. Господине, паштићу се да то заслужим.

Глостер. Девет година је био на страни, и путоваће опет. — Ево цара! (Чују се трубе.)

ДРУГА ПОЈАВА.

Лир, Војводе од Албаније и Корнвела, Гонерила, Регана, Корделија, пратња и прељашњи.

Лир. Уведи, Глостере, господаре од Француске и Бургундије!

Глостер. Хоћу, царе мој! (Глостер и Едмонд оду.)

Лир. А ми ћемо разложити свој смер.
Ту машу дај!
Поделили смо, знајте, царство нам
на три; и тврдо наумисмо ми
отрести са свог века бригу, рад,
силама млађим поверити га,
растерећени к' смрти посрћу'.
Корнвеле, сине, сине Албане,
овог је часа чврста воља нам

објавит' ћер'ма мираз на чисто,
да нема више распре.
Француски краљ и кнез Бургундије,
такмаци к срцу мезимице нам,
по двору нам одавна уздишу
за одговором. — Кери, кажите,
(јер ми се власти одричемо сад,
и царевине, брига државних)
која нас од вас, реци, најволи?
Да најобилниј' дарујемо дар
и заслузи и људи. Гонерил',
првенче наше, збори прва ти.

Гонерила. Исцрпети не мож' љубав моју реч;
слобода, зрак ми није тако драг,
ни очни вид, ни благо свекоје,
лепота, живот, милост, здравље, част, —
не љубља никад оца тако кћи;
онеми реч и стане предисај
исказујући осећај ми тај.

Корделија (за себе). А шта Кордел'ја? Љубит', мучат', да!

Лир. Области ове да си господља,
одавде довде, чарних гора свих,
пољане, реке, зелен ливада,
потомству твом и Албанову све
у државу за навек. — А шта зна
срдинка паша, Корнвел-Регана?

Регана. И ја сам баш од кова сестрина,
моја је цена њена. Из срца
исказа мени језгру љубави,
ал' у том је заостала, што ја
све друге мрзим светске радости,
живота што драгоцен куте круг,
јединство среће своје налазећ'
у вашој драгој, светлој милошти.

Корделија (за себе). Сирота Кордел'јо! Сирота зар?
Та знам да ми је љубав детиња
замашнија од мога језика.

Лир. У вечну теби власт и твојима
трећину ову лепог царства нам,
и пространу и вредну, убаву,
к'о старије ти сестре. Али сад
мезимче нам, радости последња,
што с' о њено срдашце отима
француско вино с млеком бургунским,
казуј сад ти што знаш, да добијеш
трећину своју најпретежнију.

Корделија. Ја? Ништа, господару!

Лир. Ништа?

Корделија. Ништа.

Лир. Од ништа бива ништа. Збори, де!

Корделија. Несретној мени, што не могу дић'
на језик срце: Љубим царство вам
по дужности, ни више ни мање.

Лир. Што-што, Кордел'јо? Мери мало реч,
о њој ти срећа.

Корделија. Добри бане мој,
од вас ми живот, љубав, нега; ја
те дужности вам враћам пристојно:
слушам вас, љубим, врло поштујем.
Сестре ми веле, само љубе вас;
а мужеве? Јер, удам ли се ја,
господар заклетве ми однеће
половину милости, бриге ми.
К'о сестре, боме, нећу с' удати,
да љубим оца тек.

Лир. Је л' од срца те реч?

Корделија. Мој добри бане, јест.

Лир. Још тако млада, па већ тако зла.

Корделија. Још млада, царе, те још искрена.

Лир. У прћију ти твоја искреност!
Јер тако ми сунчана светила,
и Јекатиних ноћних чини ми,
звезданога ми реда што на њем'
наш бива век и бивај' престаје,
одричем се очинске неге све,

родбине и својине крви ми,
проглашујем те туђу срцу мом
од сад за навек. Дивљи Скићанин,
ил' онај што свог срца породом
заједује свој прождер, биће ми
у истом својском, милом спомену,
к'о ти негдашња кћи.

Кент. Ал', господару драги!

Лир. Кепте, мир!
Не пречи пута змају љутитом!
Највол'о сам је. Мишљах наћи мир
у њеној нези. — Ид' ми с очију!
Ал' вечнога ми мира, ево њу
одбијам од срца. Нек' дође Франк!
— Миче л' се ко? — И Бургуњан! — А ви,
Корнвеле и Албане, узмите
у мираз и ту трећину, а њу
нек уда понос, њена искреност.
Обојици вам дајем своју власт,
господства моћ и сва изобиља
што иду с царским венцем. Ми ћемо
задржати тек перјаника сто
о вашој храни; сваког месеца
спремајте за нас на изменце стан.
Називаћете само царем нас,
уз царске части; влада, приход, влас'
над осталим је, драга децо, вас:
Поделʼте овај венац!

Кент. Царски Лирʼ,
ког навек штовах као цара свог,
к'о оца љубљах, вођу следовах,
у молитвама хранитељем звах —

Лир. Запет је луцањ, с пута стрели му!

Кент. Одапни је, нек пера пробију
у срце моје. Зграпов нек је Кент,
кад бесни Лир. Куд крену, старче, ти?
Мислиш да дужност не сме зборити
уз власт лизова? Искреност је част

кад круна лудује. Обори суд;
најбољим умом својим устави
наглину гнусну. Ево живот мој,
то мезимче те више милује:
Не казује се празно срце то,
што нема звека.

Лир. Главе т', Кенте, дост'!

Кент. Навек ми глава беше залог тек,
крвчице твоје откуп; немам стра'а
страћит' је за твој спас.

Лир С очију ми!

Кент. Отвор' их боље, Лире, реци стој,
твог ока ја сам права зеница.

Лир. Сад, сунца ми —

Кент. Сад, царе, сунца ми,
насумце т' клетва.

Лир. Робе, ниткове!

(Маша се мача.)

Албаније и Корнвел. Смилуј се, господару!

Кент. Хајде, хајд'!
Уби лекара, платом његовом
помажи болест. Опозови дар;
ил', док ми гласка траје у грлу,
казиваћу ти, чиниш зло.

Лир. Чуј, одмете, чуј, клетвениче, чуј!
Навест' нас хтеде клетву погазит',
(не дао нам бог) упорним иркосом
од наше силе раставит' наш суд
(не трпи то ни лице нам ни ћуд),
по царској власти ево т' наплата:
Пет дана имаш, све да набавиш
за потребе од светске невоље,
а шести дан окрени мрски траг
од нашег царства; ако десетог
у нашој земљи тебе нађу још,
да погинеш. Сад, беж'! И неба ми
порећи нећу то!

Кент. На збогом, царе, кад си такав ти,
слобода је далеко, прогон ту.

(Корделији)

Боговски, дете, хранио те штит,
поштену твоју реч и леп ти стид!

(Рагани и Гонерили.)

А ваше дело било к'о и реч,
обилно, пуно, милошћу горећ'.
Здрав, светли зборе, уклања се Кент,
у новој земљи стари терат' вент.

(Оде.)

Трубе. Враћа се **Глостер** са **Франком, Бургунђанином** и Слугама

Глостер. Бургунђан, светла круно, и Франак.

Лир. Господине мој, Бургунђанине,
што с овим краљем иска нашу кћер,
ваша је прва реч. Изреците,
колико бар мираза да вам дам?
Ил' одступате?

Бургунђанин. Царе велики,
не тражим више него понуду,
а мање нећ'те.

Лир. Кнеже Бургунде!
Толико беше док је љубљасмо;
паде јој цена. Кнеже ево је!
Свиди л' се овај оку мали створ,
умањен нашом немилошћу још,
без ичег више, вашој милости,
ево је, ваша је.

Бургунђанин. Ја не схваћам.

Лир. Хоћете л' је овако слабачку,
преусвојену нашом омразом,
озломражену клетвом, прогнану,
узети ил' одманут'?

Бургунђанин. Царе, простите:
Кад тако стоји, нема избора.

Лир. На ман'те је; јер, створитеља ми,
не вреди више. (Франку.) Моћни краљу, вас

не пођох вређат' ружном понудом,
венчават' својом мржњом: молим вас,
окрен'те милост путем вреднијим
од ове ништве, што је природа
већ стидом измеће.

Франак. Чудновато,
да она, ваша омиљеница,
хваљеница, старости нега вам,
најдража драгост, часком једним сад
толико скриви, да се раздере
сва риза миља. Збиља, увреда
ил' у њој страшну авет казује,
ил' сумњом криви прву милост вам!
При здравој свести не верујем ја
толикој кривди.

Корделија. Молим царство вам,
(кад страдам с тог, што не знам ласкати,
обрицат' не знам, ал' учинит' знам),
објавите, да није злодело,
убиство какво, ни нечасна блуд
што м' одузе милост и вољу вам;
но што не могох, боља ми је свест,
обрицат' оком, ласкат' језиком,
и боље што не могох, ма да ме
та немоћ у вас омрази.

Лир. Хајд' хајд'!
Да с' ниси, боље, никад родила!

Франак. Зар само то? Зар спора нарав тек,
што смера свога дугу приповест
прећути често? — Кнеже Бургунски,
шта ви велите? Љубав није ништ'
кад обзир слуша што је одводи
далеко од смера. Хоћете л' је?
Она је сама мираз.

Бургуњанин. Царе мој,
бар оно дајте, што нудисте сам,
и узимам Корделију за руку
к'о кнегињу бургунску.

Лир. Ништа, ништ'!
Заклео сам се, ја држим заклетву.
Бургун. (Корделији). Изгубивш' оца, жалим, што сте тим изгуб'ли мужа.
Корделија. Благо Бургунду!
Од кад је благо љубави му смер,
ја нећу бити жена његова.
Франак. Корделијо, сирото богата!
Одбачен цвете, мрзо миљена,
врлине ти и тебе примам ја:
по закону презрену подижем.
Чудновато, што гладна омраза
мом миљу даде топла образа.
Необдарену, царе, твоју кћер
француском крупом венчат' ми је смер.
Бургундија ни цео дука њен
не плат' ми цуре моје неоцен.
(Корделији.)
Реци им због ог! Не воле те, знам,
ал' место овог стећ' ћеш бољи стан.
Лир. На част Француској така краљица,
јер нама није више знаница.
Сад одлази, не питам куд и кам',
без милости, без благослова нам.
Хајд', драги Бургунђанине!
(Трубе. Оду **Лир, Бургунђанин, Корнвел, Албаније, Глостер и** Слуге.)
Франак. Опрости се са својим сестрама.
Корделија. Мог оца дике, сузним очима
с вама се праштам. Знам вас, какве сте,
ал' замерит' вам сестра не може;
негујте, љуб'те родитеља нам
на откривеним вашим недрима;
но, леле мене, да ме љубит' зна,
и боље бих му место знала ја.
Па, због ом остајте.
Регана. И ти нас учи.
Гонерила, Учи себе сад
свом вољу годит', кад се смилова

на тебе срећа. Непослушница
свом удесу је навек дужница.

Корделија. Скривене варке време открије,
срамота себе сама подрије.
На сретно!

Франак. Хајд'мо, лена Корделијо!

(Оде са **Корделијом.**)

Гонерила. Сестро, сад имам нешто да ти кажем, што се нас две јако тиче: — Ја мислим да ће наш отац још ове вечери отпутовати.

Регана. За цело, и управо к теби, а другог месеца к мени.

Гонерила. Ти видиш како му је старост пуна ћуди, а ова што је запазисмо баш је покрупна: наша му сестра беше навек најмилија, па како је с јадним разлогом одбаци сад, то је и сувише грдно.

Регана. Остарио па излапио; но он сам себе није никад добро ни познавао.

Гонерила. И у јеку свом био је навек напрасит; за то се морамо спремити да примимо од његове старости, што незгоде застарелих навика, али сувише и ону ћудљиву заповитост што долази од слабости и жучи његових година.

Регана. Прилика је да ћемо и ми доживети од њега онаке невидовне напасти, као прогнани Кент.

Гонерила. Биће још таковых опроштајних поклона између њега и краља француског. Молим те, будимо договорне. Ако се наш отац буде тако владао, тада нас и ово последње напуштање његове воље само вређа.

Регана. Ми ћемо још размислити о томе.

Гонерила. Морамо нешто учинити за врућа трага.

(Оду.)

ТРЕЋА ПОЈАВА.

Соба у дворцу кнеза **Глостера.**

Долази **Едмонд** са писмом.

Едмонд. Ти природо, моја си богиња.
Твом закону сам слуга. Зашто ја
да вежем век за проклет обичај,

те што сам који месец млађи брат,
да нашустим свог оца баштину?
Копилан? Сраман? Зашто сраман ја?
Зар нисам и ја исте грађе те,
те памети, тог правог облика
к'о породак поштене госпоће?
Па зашто сраман? Што копилан? Што?
У раздраганом крилу природе
скује се жешћим, чвршћим жаром тај,
но читав народ оних шмокљана
позачињених бунилом и сном
у законитој, гњилој постељи.
И тако, законити Едгарс,
ја хоћу твоју земљу: оцу мом
копилан је толико његов драг
к'о прави син му. Закон, — дивна реч!
Е, ако ми, мој законовићу,
узваља писмо, упали л' ми смер,
копилан ће те — —. Ево среће, гле! —
Сад, бози, у помоћ копиланом!

Долази **Глостер.**

Глостер. Кент протеран! А гњеван оде Франк!
Цар ноћас на пут! Царство раздаде!
И на милост је спао! Па све то, све
насумце! — Гле! шта ј' ново, Едмонде?

Едмонд (сакрива писмо). Ништа, да опрости ваша милост.

Глостер. Што тако живо сакриваш то писмо?

Едмонд. Ја не знам ништа ново, милорде.

Глостер. Шта си читао то?

Едмонд. Ништа, милорде.

Глостер. Ништа! Па што си га тако уплашено сакрио у свој шпаг? Ништавост нема такове потребе да се крије. Да видим; дај; ако није ништа, нећу требати наочаре.

Едмонд. Преклињем вас, господине, опростите ми: то је писмо од мога брата, а нисам га свега прочитао, а колико сам га прегледао, налазим да није подобно за вас.

Глостер. Дај ми то писмо.

Едмонд. Замерићу се, било да задржим писмо, или да га предам. Смисао овога писма, колико га ја донекле разумех, прекоран је.

Глостер. Да видим, да видим.

Едмонд. Да оправдам свога брата, ја се надам да је он ово само зато написао, да искуша моју врлину.

Глостер (чита.) „Та установа, тај зазор од старости огорчава овај свет најбољима нашега доба; у најбољем јеку не дају нам нашег имања, док не остаримо за уживање му. Ја ноћиљем налазити лудо и сметено сужањство у намету старачког насиља, које не влада по својој снази, но по нашем трпљењу. Дођи к мени, да о томе коју више речемо. Кад би наш отац заспао докле га ја не бих пробудио, ти би навек уживао половину његова прихода, и живио би у љубави твога брата, Едгара“. — Ха! — Завера! — „Заспао докле ја не бих пробудио — уживао половину његова имања“. Мој син Едгар! Зар његова рука то да напише? Зар његово срце, зар његов мозак то да зачне? — Кад си то добио? Ко га је донео?

Едмонд. Није ми нико донео, милорде; то и јесте загонетка: нађох га бачено кроз прозор моје собе.

Глостер. Ти си познао рукопис брата свога?

Едмонд. Да је ствар добра, милорде, ја бих се заклео да је његов; али, кад помислим на ствар, ја бих радо мислио да није његов.

Глостер. Његов је.

Едмонд. Његова је рука, милорде; но ја се уздам, да његово срце није уз те речи.

Глостер. Није ли те икада до сад испитивао у овој ствари?

Едмонд. Никад, милорде: но чуо сам га често говорити да би било право, кад син стане на снагу а отац остари, да отац буде под охраном синовљом, а син да управља његовим доходком.

Глостер. О уло! уло! Исто његово мишљење у писму! — Грдна уло! Неприродна стоко! Презрена уло! гори од стоке! — Иди момче, нађи га; хоћу да га затворим. Гадна уло! — Где је?

Едмонд. Не знам, милорде. Ако бисте изволели обуста-

вити своју љутину на мога брата, док биете набавили бољу сведоџбу његова смера, то би био поузданији пут; но ако навалите на њега силом, не знајући му смера, то би јако оштетило ваш образ, и сломило у комате послушност његова срца. Ја бих смео заложити своју главу, да је он ово написао да би испитао моју оданост према вашој милости, и ни у каквој другој језивој намери.

Глостер. Тако ли мислиш?

Едмонд. Ако се вашој милости чини згодно, ја ћу вас наместити, где ћете нас моћи чути говорити о том, те ћете се уверити својим ушима; а то ништа доцније но вечерас.

Глостер. Не може он бити тако чудовиште.

Едмонд. И заиста није.

Глостер. Свом оцу, који га тако нежно, тако својски љуби. — Небо и земљо! — Едмонде, нађи га; приведи ме к њему, молим те: удеси ствар како најбоље знаш. Све бих дао, само да знам шта да чиним.

Едмонд. Одмах ћу га потражити, господине, удесићу ствар како се буде могло, и одмах вам јавити.

Глостер. Ова скорашња помрачења сунца и месеца не слуте на добро: и ако их природна мудрост разлаже овако и онако, али се сама природа смете њиховим последицама. Љубав охладни, пријатељство опада, браћа се заваде; по градовима буне; по селима неслога; у дворовима издаја; кида се веза између оца и сина. Та моја ула доликује том прорачанству, ту је син против оца. Цар отпада од природног правца; ту је отац против детета. Најбоље свога века већ видесмо: сплетке, преваре, издаје, нерад и погибао не дају ти мира до гроба. — Нађи ту улу, Едмонде; нећеш се кајати: узми се на ум. — А племенити и верни Кент прогнан! увредио је својим поштењем! — Чудно! (Оде.)

Едмонд. Може ли бити што луђе на свету: кад смо слабе среће (а често се претоваримо својом кривицом), жалимо се на сунце, месец и звезде; као да смо уле по невољи; луде по небеском нагону; ниткови, лупежи и варалице по звезданој превласти; пијанице, лажови и прељубници по неодољивој покорности утицају планета, и све у чему смо зли, да бива по божјој наредби. Како је то диван изговор, кад би курвар на-

товарио своје јареће нагоне на какву звезду. Мој отац погодио се с мојом мајком под змајевим репом, а родио сам се под ursa major; те то је узрок што сам силовит и похотљив. А! Ја бих био овакав какав сам, па да је најпоштенија звезда обасјавала моје окопиљење.

(Долази **Едгар.**)

Гле: сво га, као катастрофа у старој комедији: моја је улога обешењачка сета са уздахом као луди Томо. — О! та помрачења проричу те размирице. Fa, sol, la, mi.

Едгар. Па како, брате Едмонде! У што си се тако дубоко замислио?

Едмонд. Мислим, брате, на неко пророчанство што га читах ових дана, шта ће доћи иза ових помрачења.

Едгар. Зар се тим забављаш?

Едмонд. Веруј ми, догађаји о којима пише, свршују несрећно: као на прилику неприродност између детета и родитеља; смрт, скупоћа, раскид пријатељстяа; раздор у држави; претње и клетве на цара и власт му, неразложне сумње, прогон пријатеља, расуло војске, прељуба, и шта ти ја знам.

Едгар. Од кад си ти чатац у звездама?

Едмонд. Нека, нека! Кад си видео мог оца?

Едгар. Ноћас.

Едмонд. Јеси л' говорио с њим?

Едгар. Да, пуна два часа.

Едмонд. Јесте ли се лепо растали? Ниси опазио на њему никакве зловоље, у речи ил' на лицу.

Едгар. Ниипта.

Едмонд. Сети се, чим си га могао увредити, па молим те, клони га се, док се не стиша прва ватра његове срдње, која сад у њему тако бесни, да би се једва сталожила кад би те избио.

Едгар. Мора да ме је каква ула опала.

Едмонд. И ја се бојим. Молим те само, мирно и уклонито, док му се не устави навала жестине; па као што рекох, склони се са мном у мој стан, одакле ћу ја удесити да чујеш милорда шта говори. Иди, молим те; ево ти кључ. Ако би излазио, само с оружјем.

Едгар. Зар наоружан, брате?

Едмонд. Ја те брате, светујем на твоје добро. Да нисам поштен човек, ако ти се иште добро мисли; ја ти рекох што сам видео и чуо, ал' тек' овлаш, никако у свој страховитости праве слике. Иди, иди, молим те.

Едгар. Ћеш ли ми се брзо јавити?

Едмонд. Ја ћу те у тој ствари послужити.

(**Едгар** оде.)

Поверљив отац и племенит брат,
толико му се нарав клони зла,
ни назрети га не мож'. Удо му
поштење јаше олако мој ум.
Свој посао видим: што ми не да род,
мог ума биће, како било, плод.

ЧЕТВРТА ПОЈАВА.

Соба у двору војводе од **Албаније.**

Долази **Гонерила и Освалд** њен дворан.

Гонерила. Је ли мој отац био мога слугу, што је овај покарао његова будалу?

Освалд. Јесте, госпођо.

Гонерила. И дан и ноћ ме вређа, сваки час
у крупно какво срне грдило,
те све нас брка. Ја не трпим то.
Витези му грајачи, а он сам
за свако трице чантра. Нећу га.
Кад сврши лов, реци му, слаба сам.
На службу твоју потужи ли се,
учин'ћеш добро, бранићу те ја.

(Рогови.)

Освалд. Ево га, госпођо, чујем га већ.

Гонерила. Колико можеш, буди немаран,
и момци твоји, нат се потужи.
Нек иде сестри, не свиди л' му се,
а ми смо се већ у том сложиле,
не дајемо се. Стар' заврзане,
што навек хоће још да врши власт
из руке дату! Јест', живота ми,

подетио се, деци ваља бој,
ко мази, квари. Не заборави!

Освалд. Не, господо.

Гонерила. Гледајте мрко пратиоце му.
Што било, било; реци момцима:
Ја хоћу навлаш да ми повод да̄,,
да говорим; а сестри писаћу
да исто чини. — Објед брзо дај.
(Оду.)

ПЕТА ПОЈАВА.

Трем у истој.

Долази **Кент** прерушен.

Кент. Промен'о кад бих исто тако глас
у други занос, постигао бих све
што наумих кад преруших свој лик.
Сад, прогнан' Кенте, ако, по богу,
послужит' можеш пресудника свог,
господар, кога љубиш, наћеш те
у пуном послу.

Иза позорнице чују се ловачки рогови. Долазе **Лир,** Витезови и Слуге.

Лир. Нећу ни часка да чекам за ручком: иди реци да буде готово. (Оде један слуга.) Хеј, ко си ти?

Кент. Човек, господару.

Лир. Шта је твој посао? Шта би ти од нас?

Кент. Посао ми је, да нисам гори но што се чиним; да послужим верно ономе који ми поверује; да ми је мио поштен човек; да говорим с оним који је мудар и мало говори; да се бојим суда; да се бијем кад не могу иначе; и да не једем рибе.

Лир. Шта си ти?

Кент. Ја сам човек врло поштена срца, а сиромах као цар.

Лир. Ако си као подложник тако сиромах колико је он као цар, доста си сиромах. Шта би ти?

Кент. Службу.

Лир. Кога би да служиш?

Кент. Вас.

Лир. Познајеш ли ти мене, момче?

Кент. Не познајем, господине; ал' има нешто у вашем држању што ми вели да вас назовем господаром.

Лир. Шта је то?

Кент. Зазор.

Лир. Какве би службе ти могао служити?

Кент. Умем поштено чувати тајну, јахати, трчати, покварити какву засукану причу својим причањем, а просту поруку право испоручити: за што су обични људи, за то сам и ја подобан; а највише је што сам вредан.

Лир. Колико ти је година?

Кент. Нисам тако млад, господине, да бих се заљубио у какву жену ради њене песме; ни тако стар, да бих се зацопао ма у што; имам на плећима четрдесет и осам година.

Лир. Па лепо; остаћеш у мојој служби: ако ми се и после ручка будеш тако свидио, нећу се још растати с тобом. Ручак, хеј! ручак! Где је мој дечко? моја будала? Иди, зови моју будалу?

(Одлази Слуга)

(Долази **Освалд.**)

Ти, ти, момче, где је моја кћи?

Освалд. Опростите, — (Оде.)

Лир. Шта рече тај ту? Зовите клипана натраг. (Излази један витез.) — Где је мој лудак, а? — Рекао бих сав свет је заспао.

(Враћа се Витез.)

Шта би? Где је завршан?

Витез. Он вели, господару, да је ваша кћи слаба.

Лир. А што се роб не врати, кад га позвах?

Витез. Господару, он ми рече у брк, да не хоће.

Лир. Не хоће!

Витез. Господару, ја не знам шта је то; али, како ја судим, ваше височанство не дворе оном угодљивом поштом, на коју сте навикли; чини се да је милост јако опала, како у служинчади, тако у самог војводе, па и у ваше кћери.

Лир. Ха! тако ли велиш?

Витез. Молим вас, господару, опростите ми, ако се варам; јер моја дужност не може ћутати, кад мислим да се ваше височанство вређа.

Лир. Ти ме само сећаш на мој рођени опаз. Ја сам од скора запазио врло крупни немар; но ја мишљах да је томе више крива моја сумњива жестина, него права, хотимична зловоља. Ја ћу то боље промотрити. — Ал' где је мој лудак? Не видех га ево већ два дана.

Витез. Од кад је наша млада госпођа пошла у Француску, лудак је много опао.

Лир. Махни се тога, ја сам добро запазио. Иди реци мојој кћери да бих ја говорио с њом. (Оде слуга.) Иди ти, па зови моју будалу. (Оде други слуга.)

(Враћа се **Освалд.**)

Хеј, ви господине, ходите мало амо, господине. Ко сам ја, господине?

Освалд. Отац моје госпође.

Лир. Отац моје госпође? Уло мога господина! Псећи курвићу! робе! вашко!

Освалд. Ја нисам то милорде, опростите.

Лир. Зар ти да ме гледаш попреко, ниткове? (Бије га.)

Освалд. Немојте ме бити, милорде.

Кент. Утрпо, грдове, да научиш играти чуга.

(Подмеће му ногу и обори га.)

Лир. Хвала ти, момче, ти ме служиш и бићеш ми мио.

Кент. Хајде бре, устани, бежи! Ја ћу те научити како се разбира: беж' беж'! Ако нећеш да измериш на земљи дужину своје глинцавости, беж'! Хајд', хајд': имаш ли мозга? Тако.

(Изгура **Освалда.**)

Лир. Е, хвала ти, мој угодљиви момче. Ево ти, да си заиста у мојој служби. (Даје **Кенту** новаца.)

(Долази **Будала.**)

Будала. Дај да те и ја даривам: — ево ти моја кукуљица. (Даје **Кенту** своју капу.)

Лир. Па како си, мој леши деране?

Будала. Пришко, теби би најбоље било да узмеш моју кукуљицу.

Кент. Зашто, будало?

Будала. Зашто? што се заузимаш за човека, који није више у милости. Да, ако се не умеш смешити како ветар духа, брзо ћеш озепсти: ево, узми моју кукуљицу. Овај је

човек протерао две своје кћери, а трећу је благословио својом клетвом: ако се угледаш у њега, ти свакојако мораш носити моју кукуљицу. — Па како, чико? Да су ми две кукуљице и две кћери!

Лир. Зашто, мој деране?

Будала. Да сам дао све своје биће, задржао бих своје кукуљице за се. Ево моја; пити другу од твојих кћери.

Лир. Узми се на ум, драговиљу, — бич.

Будала. Истина је пас кога терају у штенару, а госпођа кучка остаје уз огњиште да смрди.

Лир. Да горке жучи за мене.

Будала. Припко, да те научим нешто.

Лир. Дела.

Будала. Утуби, чико:

Не показуј што имадеш,
не исказуј све што знадеш,
имај више но што дадеш,
чешће јаши, ређе с' плаши,
не поверуј свакој лажи,
ређе с' маши наши-ваши';
не ид' чаши, не ид' снаши,
чувај кућу, посла тражи,
биће т' више једној мажи
сто фуната но што важи.

Кент. То није ништа, будало.

Будала. Тада је то као дах неплаћеног адвоката: ниси ми ништа дао за то. — Чико, можеш ли ти што учини од ничега.

Лир. Не, дечко, не могу; од ничега не може бити ништа.

Будала (Кенту) Молим те, реци му, толико чини доходак од његове земље; будали не би веровао.

Лир. Горка будало!

Будала. Знаш ли ти, мој драговиљу, која је разлика између горке и слатке будале?

Лир. Не знам, јадо; научи ме.

Будала. Ко ти рече, остављај
земљу на поклон,
уза ме га постављај,
буди сам баш он:

Ту ће бити будала
и сладак и грк,
један шарен додола
други мало дрт. (Показује на Лира.)

Лир. Зар ја будала, дерane?

Будала. Сва остала твоја називала раздао си; а с отим си рођен.

Кент. То није сасвим лудо, господару.

Будала. Није, заиста; господа и великаши не дају ми живети; да нешта имам какав монопол на лудост, они би искали свој део, па и госпође не дају ми да уживам сву будалаштину; и они се грабе о њу. — Чико, дај ми једно јаје, а ја ћу ти дати две круне.

Лир. А какве би то биле две круне?

Будала. На, кад прекинем јаје на поле и поједем срж, обе круне од јајета. Кад си ти пресекао своју круну на поле, и обе половине раздао, тада си понео свог магарца на својим плећима преко гliба. Имао си премало памети у својој ћелавој круни, кад си раздао своју златну. Ако о томе говорим према себи, нека онога шибају ко тако мисли. (Пева.)

Будалам' је зла година,
за мудре важе људе,
а мудрима је годила,
к'о мајмуни се луде.

Лир. Од кад си се ти тако пропевао, дерane?

Будала. Од када ти, чико, учини да ти кћери буду твоје мајке: јер кад си им уклопио прут и скинуо сам своје гаће, (пева)

Од радости их стаде јао,
од туге мене пој,
међ будале што беше стао
цар игра жмуре мој.

Молим те, чико, узми учитеља да научи твога лудака лагати: ја бих радо научио лагати.

Лир. Ако лажеш, бре, бићеш вошћен.

Будала. Чудим се, у каквом сте роду ти и твоје кћери: оне би ме шибале кад говорим истину, а ти би ме шибао што лажем; а бива да ме шибају што ћутим. Ја бих заиста

био свашта друго пре него будала; па ипак, чико, ја не бих хтео бити ти; ти си ољуштио своју памет с обе стране, а у среди не остави ништа. Ево ти једна љуска.

(Долази **Гонерила**.)

Лир. Па како, кћери? што ће ти оглавље? Чини ми се да се од неко доба сувише мрштиш?

Будала. Ти беше красан момак док не беше спао да распитујеш за њено мрштење; сад си ти нула без броја. Ја сам сад бољи од тебе; ја сам будала, а ти ниси ништа. — Да, разумеш, ја ћу језик за зубе; тако ми (ка Гонерили) ваше лице наређује, и ако ништа не кажете.

Да да:

Ко последњу кору дâ,
Требаће је, али — да

(Показује на **Лира**)

То ти је празна махуна.

Гонерила. Будала, сире, разуздана та
и остали безобразни ваш рој
заподева нам свађу сваки час
и вечити несносни траканац.
Објавит' вам, ја мишљах, биће дост';
ал' бојим се, по вашим речима
и радњи, да сте заштитник баш ви
и благосиљач свем том покору;
а то вам неће проћ' без укора,
устук не спава, што би, бринућ' се
за благостање целе државе
могао вам нанет' какву увреду.
Иначе стидно, ал' по невољи
сад мудар поступак.

Будала. Јер ти знаш, чико,
Кукавића вуга храни,
али себе тим сахрани.

Тако, угаси се жижак, а ми остасмо у мраку.

Лир. Јеси ли ти наша кћи?

Гонерила. Мудрост је ваша велика то знам,
користите се њом, те остав'те
те ћуди што вам биће ремете.

Будала. Кад би кола повукла коња, зар не би то и магарац видео? — Хоп, Јоцане, ала те волим?

Лир. Има л' ту ко ме зна? Је л' ово Лир?
Је л' Лиров ход, је л' збор? Камо му вид?
Малаксао ум, узета памет сва!
Хе! Да л' сам будан? Није тако, не!
Да л' зна ко да ми каже, ко сам ја?

Будала. Лирова сенка.

Лир. То бих да знам; јер по знацима владалачким, по знању и разуму, могао би ме ко преварити да имам кћери.

Будала. Које ће те начинити послушним оцем.

Лир. Ваше име, лепа госпођо?

Гонерила. То чуђење ми, сире, наличи
на друге нове беспослице вам.
Разумите ме добро, молим вас:
Умудрите се, кад сте частан, стар.
Држите овде перјаника сто,
распуштенике, смеле блуднике,
те двор нам овај, њима окужен,
к'о крчма стоји: наслада и блуд
мој мали дворац чине локандом
и сводиштем. Налаже већ и стид
да буде крај; на знајте жељу ми,
да не морам учинит' силом то,
умал'те мало пратиоце вам;
нек само таки уз вас остану,
што доликују ваној старости,
познајућ' вас и себе.

Лир. Триста громова! —
Седлајте коње, скуп'те пратњу ми!
Одрод-копиле, нећу т' више бит'
на терету! Имам још једну кћер.

Гонерила. Бијете моје људе. Оза вам
растреса се над себе болима.

Долази **Албански.**

Лир. Ej, кај се сад, ал' доцкан! (Албанском) Ви сте ту?
Је л' ваша воља, зборте сире, то?
Коње ми прež'те! Незахвали, хej!

Oj, враже ти, са срцем каменим,
ни морска авет није таки гад,
к'о кад се кажеш ти у детету.

Албански. Молим вас —

Лир (Генерали.) Лажеш, ејо проклета!
Мој пратилац је сваки одабран,
најмању сваки своју дужност зна,
те будно чува свог имена глас.
Мајушна грешко Корделијна, хеј,
Како си могла толко згадит' ме,
из природе ми стожер иставит',
из душе ми ишчупат' милост сву
те бацит' је у жуч! — Ох. Лир, Лир, Лир! —

(Удара се по глави.)

Куц' на та врата, улаз лудости,
а мудрости ти излазак. — Хајд', хајд'!
Хој, момци!

Албански. Невин, господару, ја,
јер не знам што вас љути.

Лир. Верујем.
Чуј, природо, чуј, богињо, ох, чуј!
Мислиш ли дати овом створу свом
да зачне плод, — обустави свој смер,
учини срце њено јалово!
Осуши у њој жива родила,
не било чеда телу нечасном
у њену част! А зачне л', створи јој
од жучи дете, да му буде век
животу њену одрод, јад и јед,
то младо чело нек јој сабере,
у образ јој нек сузе дубе траг;
обрни неге материнске јој
у поругу и смех, нек осети
да пе једе ни љуте гује зуб
к'о дечји незахвал! — На пут, на пут!

(Оде.)

Албански. О богови нам часни, шта то би?

Гонерила. Не питај више, не брини се за њ;
пусти га само да му с' испраска
та луда ћуд.

(Враћа се **Лир.**)

Лир. Педесет мојих зар у један мах!
За по месеца?

Албански. Што је, сире, што?

Лир. Но чули ме! До врага! (Гонерили.) Стид ме је,
да ти потресе моју мушку свест;
да ове сузе неустављиве
рад тебе теку. Губа т' изела!
Нецелне ране клетве очине
сваки ти живац јеле! — Очи ми,
ишчупаћу вас, плачете ли још,
те бацит' вас, да својом водицом
квасите глиб. — Зар на то спадосмо?
Па хајде де: — још имам једну ћер,
доброћуда је, знам, угодљива:
Кад чује то, хоће ти ноктима
разбуцат' вучје лице. Мислиш зар
да мени више неће сванути?
Ал' видећеш.

(Оду **Лир, Кент** и Слуге.)

Гонерила. Јели ли чуо то?

Албански. Не могу тако неправедан бит'
и ако си ми много мила ти, —

Гонерила. Молим те, ћути. — Хеј, Освалде, хеј! —

(Будали.)

А ти, више ло но будало, за твојим госом!

Будала. Чика Лире, чика Лире! чекај па поведи будалу.

Ухваћену лију
и оваку прију
одмах бих с очију
за шију,
тек подвезу да м' новију
сашију!
Иду!

(Оде.)

Долази **Освалд.**

Гонерила. Је л' сестри мојој писмо готово?

Освалд. Јест, госпођо.

Гонерила. Поведи кога, па на коња сад:
На све јој реци чега ме је страх;
и разлоге још додај које знаш
да буде јаче. Хајде, одлази,
па брзо натраг. (Оде Освалд.) Не, мој драги, не.
Не карам те, к'о млеко што си благ,
ал', да опростиш, више т' кара свет
мудрине слабе ради, но што ти
мекоћу твоју хвали шкодљиву.

Албански. Ја не знам докле допире твој вид!
За бољим трчућ' добро изгубиш. —

Гонерила. Е, да —

Албански. На добро, видећемо све.

ШЕСТА ПОЈАВА.

Стобор пред двором војводе Албанског.

Долазе **Лир, Кент** и **Будала.**

Лир. Ти иди пре нас у Глостер с овим писмом. Не говори мојој ћери ни о чему што знаш, до колико би те запитала прочитавши писмо. Ако добро не похиташ, ја ћу тамо бити пре тебе.

Кент. Ја нећу спавати, господару, док не предам ваше писмо.

(Оде.)

Будала. Да је човеку мозак у петама, зар се не би могао нажуљити?

Лир. Дакако, деране.

Будала. Е, на благо теби; твој мозак неће морати ићи у опанцима.

Лир. Ха — ха — ха!

Будала. Видећеш, твоја друга кћи биће ти прилична; јер и ако је налик на ову као дивљака на јабуку, ипак ја знам што ја знам.

Лир. Што ти знаш, деране?

Будала. Да ће и кусом бити на ову, као дивљака на дивљаку. Знаш ли ти, зашто нам је нос на сред лица?

Лир. Не знам.

Будала. Е, па да му са сваке стране буде по једно око. Што човек не може напупити, нека сагледа.

Лир. Учиних јој криво: —

Будала. Можеш ли ми рећи како каменица гради своју школьку?

Лир. Не могу.

Будала. Ни ја заиста; ал' могу рећи зашто њуж има кућу.

Лир. Зашто?

Будала. Зато да склони своју главу; не да је да својим ћерима, а рогови да му остану без крова.

Лир. Ја ћу заборавити своју нарав. — Тако љубаван отац! — Јесу ли ми готови коњи?

Будала. Твоји магарци одоше по њих. Разлог зашто у влашића нема више од седам звездица леп је разлог.

Лир. Што их нема осам?

Будала. Да, заиста. Ти би био добра будала.

Лир. Силом узети! — Грдобо незахвали!

Будала. Да си ти моја будала, чико, ја бих те избио што си остарио пре времена.

Лир. Како?

Будала. Ниси требао остарити док се не опаметиш.

Лир. О, не дајте да полудим, свевишњи, не дајте да полудим! Сачувајте ми свест: ја нећу да полудим!

Долази Витез.

Што је, јесу л' коњи готови?

Витез. Готови, господару,

Лир. Хајде, дераче.

Будала. Која ме сад цура својим смехом пре̄,
разцуриће с' брзо, — можда још и пре.

(Оду)

(Наставиће се.)

ГОВОРИ

У СВЕЧАНИМ СЕДНИЦАМА КЊИЖЕВНОГ ОДЕЉЕЊА

„МАТИЦЕ СРПСКЕ“.

У СПОМЕН ЈОВАНУ БОШКОВИЋУ

О СВ. САВИ 1894 ГОД

ЈОВАН ЂОРЂЕВИЋ.

Састали смо се на овом месту, да одамо пошту спомену заслужног мужа, који је у овом граду угледао света, који је својим радом на пољу народне просвете задужио цео народ, од кога је Срйство још много очекивало, а кога је изненадна смрт покосила у тренутку, кад је с узвишена места, на које су га његове врлине уздигле, највише, могао користити своме народу, за који му је племенито срце вазда топло куцало!

Данас смо се овде искупили, да одамо пошту великом научењаку, племенитом човеку, жарком родољубу, незаборављеном Јовану Бошковићу!

„Матица Српска“ мени је наменила част и дужност, да овом приликом побројим врлине и заслуге покојникове, те да оценим, шта смо у њему имали и шта смо с њиме изгубили.

Задатак за пријатеља већ и сам собом тежак, а двојином тежи у мом садашњем душевном расположењу!

Колебао сам се неко време, да ли да се одзовем овом части пуном али и тешком позиву. Најпосле су осећаји пријатељства претегли противне разлоге и обзире, и ја сам се намењене ми ове дужности примио у нади, да ће моје речи наћи пут од срца к срцу, и да ће предмет говора сам собом бити накнада за слабију израду његову.

Говорећи о покојном Бошковићу не мислим се задржавати на појединостима његова рада и живота. Ово би спадало у потпуну биографију, а та није предмет мога данашњега говора, који има задатак, да изнесе у целини верну слику покојникову, служећи се само оним подацима, који ће допринети, да слика потпуно одговори свом оригиналу.

Скупљајући поједине главније црте његова рада и његова карактéра овака нам излази целокупна слика нашега покојника:

Бошковић је био човек истинито побожан, без биготерије; патриота у најширем смислу, без заразе повинизма; пун пожртвовања за родбину и пријатеље, а уз то и човекољубац, готов да свакој беди помогне и за сваку се врлину заузме; у служби тачан и савестан; у раду марљив и издржљив до крајње мере; идеалиста и борац за идеалне интересе, међу којима су му на првом месту стајале наука и уметност; оптимиста, који никад није очајавао о победи доброга над злим, али уједно и моралан јунак, који није презао ни од борбе, кад је ваљало устати у одбрану угрожене правде; каштo је био и жесток и могао је брзо планути, али се одмах и утишати; увреде је умео праштати, а сам се брижљиво чувао, да другога не увреди; несебичан до крајњих граница, умео је свагда поштовати туђе врлине и туђе заслуге, па и својих противника. Једном речју: Он је био човек топла срца,

пространих груди и шира погледа; одушевљен за све што је лепо, часно и племенито!

С овим својствима много је користио другима и општој ствари; а себи и својима није ништа стекао од земаљских блага. Али је стекао и након себе оставио светло и неокаљано име, које ће трајно светлити и служити за углед и доцнијим нараштајима.

Као илустрација овоме, што је до сад речено, нека послуже речи, које је покојник написао као увод у распис, којим је као министар просвете намеравао завести нов наставни план за гимназије у Краљевини Србији.

У том уводу, говорећи о променама, које се овим новим наставним планом заводе, наставља Бошковић овако:

„Главна је промена у томе, што ће наше гим-„назије по новом плану имати свој одређени карактер: „оне ће бити хуманистичне. У њима претеже иде-„ални правац, историјско-филолошки предмети: али су „у довољној мери заступљене и науке математичне и „природне“.

„Што се знања тиче, од сад ће се учити мање „(неће се деца преоптерећавати), а добро. Non multa, „sed multum. У нижој гимназији науке и очигледна „настава, а у вишој наука. Ђак треба да је телесно „здрав и развијен, да му је глава ведра и да научи „сам радити и сам себи помоћи“.

„Колико на науку, толико и још више пажње и „труда треба обраћати на васпитање. Хуманистична „гимназија има да негује и гаји човечност и по-„божност; пијетет према осветљеној особи Владаоца „и србовање; морал и карактерност. Народ-„ност треба неговати и војничким вежбањем, да „поново оживе и да се укрепе старе војничке врлине „у млађем нараштају“.

„Нарочиту пажњу треба обратити и на српски

„језик, његову чистоту и правилност, на усавршава-„ваше у стилу тако, да ученици с временом могу „доћи и до лепоте и елеганције у начину писања ле-„шим српским језиком“.

„Као главно правило при учењу језика треба да „је: мање теорије, више практике: мање „граматике, више читања. Читањем и памћењем „онога, што је прочитао, много се брже и лакше одо-„маћи ученик у ма ком страном језику, него суво-„парним граматичким правилима и парадигматима“.

Ово довде, писано покојниковом руком, нађено је после његове смрти као недовршен концепат на писаћем столу у канцеларији министарској. Нови наставни план био је већ готов, и Бошковић га је намеравао горњим расписом одмах после божићних празника у живот увести, у чему је ненадном смрћу спречен био. Прејемник његов сматрао је ово писмо покојниково (последње што је његова рука написала) као свети аманет свога претходника, и прва му је брига била, да тај аманет изврши, и нови наставни план у живот уведе.

У овом одломку Бошковићева расписа јасно се огледа његова племенита душа. Ту нам се указује његова слика онако, како смо је мало час нацртали.

Бошковић тражи од школе не само да ученике учи, већ да их и васпитава. Он иште од хуманистичне гимназије, да негује и гаји човечност, побожност, нијетет према владаоцу, србовање, морал и карактерност, и да се брине и о телесном здрављу и развићу својих ученика.

Ето шта је све тражио Бошковић од хуманистичне гимназије и од новог наставног плана. Ту није говор само о грчком и латинском језику (као што му то противници подмећу), него се води довољно рачуна и о потребама данашњега живота и о толико потрзаним „нашим приликама“. А има ли прече потребе за „наше прилике“, него да од новијег нараштаја створимо човечне, побожне, моралне и карактерне људе; да створимо од њих ваљане, умно и телесно здраве

Србе и патриоте, што Бошковић у свом наставном плану изреком наглашује, а о чему су сви дотадашњи наставни планови ћутали?

Покрај свега тога овај нови, једва уведени наставни план није био дуга века. Он је само неколико недеља надживео над либералног кабинета. Један од првих радова новога радикалног министра био је, да поврати пређашње стање, и да се обрати професорском удружењу (у ком су природњаци и математичари у већини), да оно изради нацрт још новијег наставног плана, по ком ће нижи разреди свију средњих школа бити у свему једнаки, а тек у вишим разредима делиће се гимназија од реалке. Такав нацрт одобрио је министар још у напред у начелу, и по том начелу израђени наставни план обећао је поднети народној скупштини, да га она потврди, те да се сриска гимназија од „класичне најезде“ на сва времена обезбеди!

Слична реформа спрема се и за основну школу. У исто доба обраћа се министар и учитељима основних школа, и од њих тражи предлог за наставу у њиховим школама. Већ стижу у радикалним листовима и одзиви од неких учитеља, и сви се слажу у том, да ваља и учитеља и ученике од цркве, црквеног појања, црквено-славенског читања итд. сасвим ослободити!

Овакве су реформе код нас у изгледу у средњој и основној школи. Кад већ сами не умемо, а својима, и ако су стручњаци, само за то не верујемо, што нису у нашем политичном табору, онда би наметније било, да од страних аукторитета потражимо савета, него што увлачимо партијске велејитете и у школу и што уводимо suffrage universel и у наставне планове!

Цртајући у почетку овога говора карактер Бошковићев споменуо сам на првом месту, да је био истински побожан.

И заиста, побожност Бошковићу није била празна реч. Она је била дубоко усађена у срце и душу ње-

гову још од рана детињства. Ревносно је посећивао цркву, поштујући њене обреде, а особито је уживао у складном црквеном појању. Први дан рођења Христова био је последњи дан земног живота Бошковићева. Тога је дана одстајао службу Божју у невници саборне цркве, а на скоро за тим, тако рећи са црквеног прага се отиснуо на далеки пут у вечност!

О патриотизму његову сведок му је цео живот и цео рад његов. А како се може утицати школом и васпитањем на буђење патриотизма у млађем нараштају, о том је исказао своје мисли у својој „Беседи о Св. Сави 1887 године“, где истиче науку о вери и науку о језику као два најјача и најпоузданија фактора за буђење народног осећања и родољубивог начина мишљења.

Бошковић је радио скоро на свим пољима народне просвете. Школску је каријеру отпочео као приватан васпитач, продужио као наставник у гимназији, а завршио као професор Велике Школе. Био је наставник српскога кнеза а потоњег краља Милана и саданьег младог краља Александра. Неколико година био је и библиотекар Народне Библиотеке и чувар Народног Музеја. Био је више година и члан Главног Просветног Савета и стални члан у многобројним комисијама, које су кандидате за професуру средњих школа испитивале. Последњих година био је непрекидно секретар Српског Ученог Друштва и уредник друштвеног „Гласника“.

На сваком од ових места био је Бошковић марљив и у пуној мери савестан. Он није целог свога века знао шта је то „синекура“.

Као наставник био је омиљен ђацима, ма да им никада није ласкао. Волели су га због доброте и питомости његове; волели су га и поштовали, што су

од њега могли много научити, што им је јасно и с вољом предавао, па су с тога заволели и учитеља и предмет његов.

Протоколи Главног Просветног Савета забележили су по неке његове умесне говоре и корисне предлоге. Између осталих да напоменем овде „Извештај нарочитога одбора Главном Просветном Савету“, који је извештај, ма да смо га троји потписали, само из његовог пера потекао. Ту се говори о основним и средњим школама (гимназије и реалке), али поглавито и исцрпно о трговачко-занатлијским (са разним врстама занатлијске индустрије) и о грађанским девојачким школама. Овај је извештај изнесен пред Главни Просветни Савет, онде прочитан и похваљен, а за тим одштампан у „Просветном Гласнику“ за 1880 (стр. 310—313), па ту сво већ четрнаеста година мирно спава, чекајући „воскресенїе мертвыхъ“;

Више од стотине професорских кандидата полагало је професорски испит пред комисијама, у којима је Бошковић увек испитивао, а врло често и председавао. Колико га је само овај једини рад стао труда, моћи ће се оценити, кад се узме у обзир прво, да је Бошковић имао обичај много и дуго испитивати, а друго, да је у Београду председник испитне комисије (у оскудици сталног комисијског деловође и због мало јаче индолеције млађих чланова-испитача) скоро увек морао бити уједно и деловођа, — и треће, да се све ово вршило бесплатно.

Као идеалиста није Бошковић никад тежио за материјалним користима, с тога му се никад и није пресипало. Он је целог свога века био једино борац за просвету, а та се у нашем материјалистичном свету слабо награђује. Он је тежио за науком. Главно поље његова рада и пером као књижевник, и живом речју као наставник, био је српски језик, у ком је био зналац, први међу првима.

Али он није био само одличан наставник, писац и зналац српскога језика; он је био и више, него све то. Он је био у правом смислу речи апостол српског језика. С правом апостолском ревношћу и с чистом, свагда једнаком љубављу заузимао се он целог свог века — одмах од своје прве појаве на књижевном пољу па до свог последњег издисаја — за леп народни језик, као за своју највећу светињу. Он га није само теоријски обрађивао, он га је сваком приликом и свим начинима и у живот, у срца својих слушалаца и читалаца усађивао. Он је био отворена и свакоме присутна ризница лепоте и богатства нашега језика, из које је обилно давао свакоме, ко је што затражио. Је ли ком требала згодна реч или фраза, Бошковић је био тај, коме смо се сви обраћали, и који је тражено или одмах — штоно реч — као из џепа извадио, или мало доцније од куће донео. Од покојног Данчића сам једном приликом чуо: „С Бошковићем „боље пролазим, него с Ђуром (мислио је Данчића). „Бошковић ми испише на цедуљици и повише речи, „па могу и да бирам; а Ђура ме је по који пут и „одбијао, да сам потражим, што ми треба!“

Колико је важних државних аката, колико научних дела од других књижевника на свет изишло, где је Бошковић језик поправљао и дотеривао, а све то без и једне парице награде, кашто и без „хвала!“

Бошковић није био сувопаран научњак, који се затвори међу своја четири зида, па га се цео остали свет ништа не тиче. Не, он је живео у свету и са светом. Он је љубио науку и њу обрађивао: али му је душа тражила и оно, што срце облагорођава и духу живота и полета даје. Он је био пријатељ и лепих вештина. Уживао је у песми, у свирци, у сликарству и вајарству, у позоришним представама.

Велике су заслуге Бошковићеве око осниваља и одржања народнога позоришта. Бошковић је

био један од главних покретача ове хуманитарне установе. Његовим настојавањем склопио се у Београду 1863 привремени „позоришни одбор“, који је после од владе потврђен био и од исте владе и субвенцију за позориште израдио. Овом одбору Бошковић је био душа.

Још обилнији рад развио је Бошковић, кад је 1868 установљено ово садашње „Народно Позориште“, као члан и доцније као потпредседник сталног позоришног одбора, а у време рата 1876—1878 неко време и као „привремени управитељ“.

Коме је ма и најмање познато, како је тешко управљати позориштем и у најповољнијим приликама, тај ће знати оценити, колико је Бошковића морало стати труда и муке, руковати с позориштем у доба непрестаних криза и трзавица, где је сваки час у питању и сам његов опстанак. У толико је већа заслуга Бошковићева, његових пријатеља и ондашње државне владе, што позориште ни у најтежим приликама, за време српско-турског рата 1876—1878, није било затворено; оно исто позориште, које је 1873, под другом управом и другим министром, у мирно доба, без императивне потребе, а са грдном новчаном и моралном штетом затворено било, пошто су неразумно потрошени на погреб позоришта они новци, који су му на лечење били одобрени и који би разумном употребом на то и довољни били.

Покрај све љубави и одушевљења за ствар позоришта, Бошковић би га врло тешко одржао, да није имао и нека ретка својства, али преко потребна свакоме, ко жели много постићи, а не располаже с великим средствима. Та су својства: енергија, одлучност и организаторски таленат. Ова је својства имао покојник у еминентној мери. Енергија га је чувала, да не малакше у раду; одлучност му је помагала, да се и у најтежим приликама знао наћи; а као организатор умео се разумно користити и мањим, скромнијим средствима, старајући се сваким могућим

начином, да се дође до бољега стања и обилатијих средстава, а томе и до живљега и успешнијега рада.

Да видимо два три примера организаторског талента Бошковићева и у другим приликама.

Последњих година био је Бошковић у правом смислу речи душа Српског Ученог Друштва као његов секретар и уредник „Гласника“. Ту је било пуно мањих већих послова, које је све он сам отправљао. Он је сазивао седнице управе и свују одбора, материјал за те седнице спремао, о свим предметима референсао, у седницама перо водио и протоколе седница у новинама објављивао; рукописе за „Гласник“ спремао и коректуру водио; целокупну кореспонденцију с појединим књижевницима, књижарима, страним друштвима и државним властима отправљао; друштвеном касом руковао и рачуне склапао; извештаје за главне скупове спремао и још много друго, што се све ни побројати не може.

За његова секретарства развило је Српско Учено Друштво обилан рад, како дотле никада. За време његова уређивања излазио је друштвени „Гласник“ много чешће, него пре њега. За девет година Бошковићевих (од 1883 до 1891) изишле су двадесет и две књиге „Гласника“, док под његовим претходником за толико исто година (од 1874 до 1882) само дванаест!

Али све ово још није исцрпло старање Бошковићево о добру гласу Ученога Друштва. Њему је мало било, да Учено Друштво само обрађује науку, а да живи са свим изоловано од народа. С тога је његова мисао била, да Српско Учено Друштво узме у своје руке и издавање корисних књига за народ и прештампавање старих а добрих и ређих српских књига. Тим би се радом знатно проширио обим рада Ученога Друштва, јер би се оно покрај научног рада бавило и популарисаньем

наука, а тиме и прештампаваньем старијих књига дошло би у ближи додир с народом.

Српско Учено Друштво радо је прихватило мисао свога вредног секретара, и одмах је приступило послу. Уз дотадашња четири одбора (јестаственичко-математички, историјски, филозофско-филолошки и уметнички) додат буде и пети нарочито за ову сврху под насловом: „Одбор за ширење наука и књижевности у народ.“ Овај се одбор живо прихвати рада: али на скоро наиђе на велике и неочекиване препоне. Ове препоне биле су од чести из политичних, од чести из личних побуда; али је најжалосније, што су биле подржаване од министра самог. Испрва се запело било за „Пети одбор“, и захтевало се, да се тај одбор укине, јер је као противан статуту Ученог Друштва. За тим се тражило, да се од државне помоћи, која се Ученом Друштву даје, не сме ништа трошити на оне сврхе, ради којих је установљен пети одбор, иначе ће се Ученом Друштву отказати свака државна помоћ; Учено Друштво нека само себи тражи изворе за популарисање наука и ширење књижевности. И да је само на томе остало, енергијом Бошковићевом и усталаштвом Ученога Друштва савладала би се и та препона, и нашли би се и ти нови извори. Али сад се од стране министрове почело радити на осниваньу Академије, која ће требати да поникне из дотадашњег Ученог Друштва, али из које да буду искључени они елементи, који су покренули и остварили онај озлоглашени „пети одбор“. У исто доба је министар тражио и нашао (за себе довољног) повода, да се његов лични сукоб, који је имао с ондашњим председником Ученог Друштва, што већма заоштри, у који је сукоб министар силом увео и секретара Бошковића и цело Учено Друштво.

У таким порођајним мукама Српског Ученог Друштва родила се Српска Краљевска Академија. Али брижљивим „акушерима“ није било доста, да новорођено дете живи, него им је требало, и да поро-

дила угине. И то је извршено прошле године уз припомоћ радикалне народне скупштине оним њезиним законом, којим је Српско Учено Друштво, најстарије на словенском југу, после пол-столећа свога рада, осуђено и изведено на литерарно губилиште, коме је дан еуфемистични наслов „Спојење Српског Ученога Друштва са Српском Краљевском Академијом“.

Да се наша Велика Школа подигне на ступањ Универзитета, о томе је Бошковић годинама мислио, а као ректор Велике Школе израдио је 1887 у договору с академијским саветом и законски предлог за тај преображај. Предлог овај наштампан чекао је годинама на министра, који ће га поднети скупштини на извршење. После пет година дође Бошковић на министарску столицу и одмах предузме прве кораке за остварење своје старе омиљене замисли. Ту се опет почиње дивно показивати његов организаторски таленат. Бошковић се бојао, да се скупштина не поплаши од великих трошкова за толике катедре и факултете, па се решио, да поступа смотрено и постепено, и да призове у помоћ сва могућа средства и све факторе. Ту је помишљао и на Коларчев фонд, који је основан, да се из њега с временом подигне универзитет. Бошковић се надао добити пристанак одборника Коларчеве задужбине, да се технички факултет будућег универзитета издржава трошком Коларчева фонда и да носи име „Технички факултет Илије Коларца“. Данашња богословија преустројена дала би теолошки факултет. Од медичког факултета завеле би се у прво време само неке извесне катедре, и ту да притече у помоћ санитетски фонд. Остао би још филозофски и јуридични факултет, и оба би се уз мали додатак могла издржавати из садашњег буџета Велике Школе. Таким би се начином могла мало по мало остварити замисао о српском Универзитету, истина потешко и

крпарећи, али шта је и створено у маљих и сиромашнијих народа без натеге и „крпарења“?

До скора је у једној и истој згради била смештена и Велика Школа, и Гимназија, и Народна Библиотека с Музејем, па један завод сметао другом. Од ових прво је нађена нарочита зграда за Музеј, и он се већ спремао, да се исели и своје просторије Великој Школи уступи. За Музејем дошао би ред на Гимназију, али се она није могла селити, док се и за њу не нађе или не сазида нарочита зграда. Грађење стаје много трошка. Бошковић је и ту смислио, како би се могло помоћи. Грешемово друштво по закону мора положити српској држави кауцију. Бошковић се договарао с друштвом, да оно тим новцем сазида зграду за Гимназију, а држава друштву да то мало по мало отплаћује.

Било је још и других лепих планова, као н. пр. преустројство више женске школе; осигурање пензије за глумце итд., али све то би махом пресечено његовом смрћу.

Остаје још једна важна црта у његову карактеру, без које не би његова слика потпуна била. То је његова ванредна несебичност. Он је у правом смислу речи живео више за друге него за себе.

Колико има синова, који би с онаком љубављу, с онаким пијететом неговали своју стару, годинама за постељу привезану мајку, као што је он?

Колико има браће, код којих би сестра могла наћи у својој несрећи тако срдачна пријема и безбрижна уточишта, као што је његова са својом дечицом код њега нашла?

Који би ујак тако топло к свом срцу пригрлио нејаку сестрину децу, брижљиво их однеговао, красно васпитао и на пут извео, одричући се своје сопствене породичне среће, као што је он учинио?

Али љубав к својима и пожртвовање за своје није га начинило равнодушним према пријатељима, ни неосетљивим према онима, који су му се ради савета, помоћи или препоруке обраћали. Он се није умео увијати у тóгу ледене званичности и крутог бирократизма; он је уживао, ако је могао чије праведне наде остварити, а није ни најмање грамзио, да суровошћу и хладнокрвним уништавањем туђе наде своју званичну строгост или величину своје власти показује. Он је имао срца и у његовом срцу свагда је било места и за туђе болове. Он је био алтрујиста, а то је врлина, којој Конт међу свима врлинама с правом прво место даје.

С овом цртом његова карактéра слаже се и његов оптимизам. Јест, Бошковић је био и оптимиста, који се увек добру надао, па ни у најкритичнијим моментима духом клонуо није. То му је стварало ведрину душе, којом је свагда могао и своју околину разгалити и надом и поуздањем је задахнути.

Овако је живео и делао Бошковић.

И овај скромни живот, једино посвећен општем добру, живот чист и беспрекоран, — је ли га бар провео у миру и задовољству, у својој новој отаџбини, коју је љубио свим жаром синовље љубави?

На жалост — није.

У два маха је из ведра неба гром ударио у његов скроман дом, и грозно потресао мирне становнике његове.

У марту 1871 био је Бошковић, као професор Велике Школе, с једним својим другом изненада отпуштен из државне службе. Сумњало се на њега, да је наговарао ученике Велике Школе на неред. Отпуст његов мотивује се у министрову писму само овим речма: „што се дошло до уверења, да је профе„сор г. Јован Бошковић и непосредним начином ути„цао на ученике у правцу штетном по ученике и по

„саму школу.“ Дакле само за то, „што се дошло до уверења“, што се дошло до министровог субјективног уверења, да је неко крив, не треба више тражити објективну истину, не треба искати доказе, шта више не треба презумтивног кривца ни саслушати, него га и неоптужена и несаслушана одмах осудити и пресуду на пречац и извршити! Није ли ово са свим налик на шпанску инквизицију? Можда с том једином разликом, што је шпански Торгемáда јеретике спаљивао а београдски је Торгемада Бошковића само из службе отпустио, одузео му попутено заслужену кору хлеба, којом је себе и своје хранио! Бошковић после деветогодишње службе сузним очима оставља Београд и Србију, и враћа се у своје родно место својима, који га раширеним рукама дочекују!

Ово је био први удар.

Други га је згодио петнаест година доцније (1886), пошто се 1875 вратио у Србију. Овај га је удар јаче болео, јер му је дошао од некадашњег пријатеља и једномишљеника. Али времена се беху јако изменила. Од некадашњег пријатеља постао је министар, а од некадашњег једномишљеника политични противник; а да политични антагонизам пређе и у лично непријатељство, за то је довољан био министровој жестини и најмањи повод.

Као што сам напред споменуо, министар се тада спремао да установи Академију, и министру је (а не и Академији) требало, да се Српско Учено Друштво, у ком политички једномишљеници министрови нису били у већини, што пре с пута уклони. На ту је сврху министар хтео употребити лични свој сукоб с тадашњим председником Ученога Друштва, сукоб, који је он (министар) сам још пре свога министровања — као прећашњи секретар Ученога Друштва — изазвао, и који се већ неколико година повлачио. У овом сукобу тражио је министар, да му и Учено Друштво и Бошковић помогну терати иват с друштвеним председником, па

кад му то не пóђе за руком, запламти гњевом и на Друштво и на Бошковића, кога као секретара Ученога Друштва казни ни крива ни дужна тромесечном професорском (!!!) платом (12. маја 1886), а Српско Учено Друштво казни (!) одузимањем државне помоћи (1. новембра 1886). И као да још ни то није довољно, предложи 17. априла 1887. министарском савету, да се Бошковић преда дисциплинарном суду на суђење „за недостојно „владање (!) и за разне кривице (!!).“

Нечовечна новчана казна (око 1.600 динара) извршена је над Бошковићем (по изреченом министровом налогу) начином још нечовечнијим, начином, којему ћете заман тражити слична у аналима чиновничког света. Место да му се одбијала месечно по четвртина, или по половина плате, одбијено му је све у једанпут! Бошковић за три месеца од своје плате није примио ни пребијене паре!

Али озлојеђеном министру није било доста, да његов бивши пријатељ са својима гладује и злопати пуна три месеца. Он је хтео, да га коначно упропасти. Он га предаје и дисциплинарном суду, с намером, да га суд за крива прогласи и из државне службе отпусти.

Бошковића је до срца болело ово злобно поступање човека, с којим је некад у пријатељству живео и кога никад и ничим увредио није.

Али усред најљућег гоњења од стране свога таданњег непријатеља, а (по несрећи) и старешине, Бошковић није клонуо духом, није се понизио. Тужио се Државном Савету, а протестовао је и пред јавним мњењем. Класична је његова одбрана у бр. 45—48. „Нове Уставности“ од године 1887, где је оружјем истине у прах оборио целу лажну зграду министрових клевета.

Најзад политички обрт у врховној управи земаљској јуна 1887 опрости Бошковића од даљих гоњења и злостављања.

У исто доба, кад се министар спремао, да преда

Бошковића дисциплинарном суду, објављена су била имена првих академика, које је краљ на предлог министров наименовао. Међу њима није било имена Бошковићева. Томе се нисмо чудили знајући, ко их је предложио.

Али идућих година уз наименоване академике почéше се појављивати и они, које је Академија сама бирала. Читасмо нова имена, имена млађих људи, па и неких ученика Бошковићевих, али на њега још не беше дошао ред. Тако се допадало оној струји, која је тада у Академији доминирала!

Најпосле дође време, да се и то на боље окрене. Заказа се последњи Скуп Ученога Друштва ради избора оне осморице, који ће се између чланова Српског Ученога Друштва бирати у Академију. На овом скупу доби толико вређани и запостављани Бошковић сјајно задовољење. На том скупу било је и чланова Академије. Избор се вршио тајним гласањем. Присутних гласача било је тридесет и један. Бошковић је изабран са тридесет гласова, добио је дакле све гласове, осим једнога свога гласа!

Споменули смо два удара, који су Бошковића 1871 и 1886 згодили.

Да је до наших дана живео, дочекао би и трећи удар, који би га посред жива срца погодио и још јаче болео, него оба већ претрпљена.

Али од тога милостиво га је сачувала — његова прерана смрт!

*

На новом београдском гробљу, не далеко од цркве, у зиданој гробници одмарају се смртни остаци Бошковићеви.

Заслужни покојник сахрањен је о трошку српске државе са свима почастима, које припадају државном великодостојнику.

Опште га је саучешће и поштовање допратило до вечне куће. Над гробом његовим подигла му је захвалност и љубав гранитну пирамиду, у коју је пријатељско признање урезало ове речи:

„Јован Бошковић,
примеран син, брат и ујак;
искрен пријатељ;
веран син свете цркве;
жарки родољуб;
неуморан радник на свим
гранама српске просвете.
Оплакују га
ућвељена родбина,
пријатељи,
српска црква,
српска књига,
српска школа,
српска уметност!“

Слава Јовану Бошковићу!

ПРИЛИКОМ ШЕЗДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ

ИЛАРИОНА РУВАРЦА.

ПОВЕСНО-ПСИХОЛОШКЕ ЦРТИЦЕ.

Написао

Каменко Суботић.

(I. Цртица из српске повесне науке пре Илариона Руварца: Први покушај. Павле Ћулинац. Јован Рајић. После Рајића (до 1857). — II. Цртица из живота Руварчева. Новина у српском нар. животу. — III. Клице критицизма у нашој повесној науци. — IV. Критика; Руварац проповедник нових идеја. Повесник и критик. Резултати позитивистичне методе и српски дух. Основна начела Руварчеве критике. — V. Гргетешки монах. Додатак цртици о критици и животу његову)

„Sie beweinen, belachen, bestaunen
und verachten den Menschen, statt
ihn zu studieren "

Баш ако би данас неки млади Србин и снивао онаки сапак, какав је млади један Србин пре половину века снивао, и у Возаревићевој „Голубици" га наштампао, свако би му рекао: сан је лажа, а бог је истина. Овај млади Србин из четрдесетих година овог века „ходајући у леп јесењи дан са књигом у руци, занесе се по обичају свом у родољубиве мисли о срећи, изображенију и напредку књижевном народа Српског, сведе очи и ту сладко заспи." Наједанпут му се у сну укаже један старац, који је са северних крајева годишње амо на југ путовао, да учи ове земље и да своје онамо о овим јужним земљама обавештава. „Него ми кажи ти млади човече" рече му овај северни човек „ко си ти и од кога народа и племена, и незнаш ли ми што знатно и велико казати?" На које му он одговори да је Србин и српскога рода, који је јуначтвом и одважношћу знатан, и сад неће и „књижеством"

напредан. Онда га замоли северни човек, да му које име из књижевности српске каже, да га у књигу забележи и својим земљацима понесе. Млади Србин, и сам не знајући од куд и како, изусти: Бошко Маленковић. Северни човек ово забележи, па запита: чим се тај Бошко Маленковић у књижевности нарочито прославио; је ли се, вели, у богословским наукама одликовао? То није, одговори млади Србин. Онда га он питаше: да није у лекарству, или филозофији, или астрономији, или праву, или природним наукама, или језикоиспитанију, или појезији. А млади му Србин на сва ова питања не мога инако до ли са „не“ одговорити. И кад му на последње питање у чему се Бошко Маленковић у књижевности прославио, замуца и заћути, избрише он то име из бележнице и рекне: „Мој синко! тако смо се и ми неколико векова варали, празан је глас без висока ума, сјајни производа и велики дела. Пустословије остаје пустословије, и хвала је таква само једна човеческа сујета, која ишчезава као дим и сан.“ [1])

Као оно што су средњевековни калуђери пре придика износили обично мученичке кости, да за народ придика испадне што занимљивија, тако сам и ја испричао ову причицу, да би што већи број читача задобио за овај приказ, који се многима не само због може бити претпостављеног сухопарног приказивања с моје стране, него и због тог што су уверени, да их се не тиче један научењак специјалиста, који може занимати само малобројну касту научењачку, неће хтети читати.

Што мене иде, покушао вам да не будем сухопаран. А што иде сухопарност самога предмета, са свим је природно: да тумачење и описиваље научних идеја може да буде исто тако занимљиво као и рисање идеја политичких, или у опће сваких других идеја, које се у развијћу народнога духа јављају; и да интелектуално и етично развијће једног научењака у занимљивости и важности баш ни мало не уступа истоме развијћу једног песника или једног јунака у романима одличне модерне романсјерске школе.

Него сам оном причицом хтео већ унапред рећи и једну истину, коју ми је жеља у овим цртицама доказати. Хтео

[1]) Голубица, стр 3.—7.

сам рећи, како би се Срби данас, кад би им у поход дошао онај северни човек, могли похвалити не само приличним плодовима лепе књижевности, него и ако не науком у свима њеним гранама, а оно бар неким врстама науке, између којих прво место заузима повесна наука.

Душе ваља, не учинисмо у свима њеним гранама бог зна како велике напретке (ваљда те нема у народу правог свенаучишта, које би потребан број стручњака спремало), али се ипак може говорити о повесној науци у нас с тога, јер је данас у приличном броју радова ове врсте наћи оно, што сваку науку науком чини: а то је критика. Да данас у нашој књижевности, ако не естетске а оно повесне критике има, јасан је знак пријатна четица наших повесника и повесних критичара, међу којима једно од првих места заузима Иларион Руварац, који је у нас признан оснивачем и и вођом једне критичарске школе, познате противнице другој школи, којој је вођ професор господин Срећковић.

Жива ми је жеља да прикажем вођу прве школе, али само као човека и научара за себе, без обзира и на његову школу и на ону другу школу, што не би лоше било да учине ученици и једне и друге школе, чиме би принели важан прилог испитивању наше књижевне повести.

Него ваља ми отворено признати: да је овај приказ само мали прилог к будућим испитивањима наше нове повесне науке. Душе ваља, и „прилози“ могу бити врло опсежне и темељне радње, али је овај прилог прост покушај млада човека, који је био толико слободан — понајвише — гоњен љубављу према овако пријатној појави српске критике — да загази у овако тешку работу. Јер писати данас о Илариону Руварцу, значи бити остављен сам себи, као брод без крме на пучини. О животу његову за данас у српској књижевности нема ни мало података, а о научарским идејама његовим до данас нико пером и не удари. Тако приказивач, желећи испричати психологију најглавнијих момената његова етичног и умног развића, остаје без извора; а хотећи из његових радова исцрпсти најглавнија начела његове критичке методе, остављен је сам себи, јер се из поштоване наше остарине за данас нико не прихвати тога посла, те да би

овај посао упутом служио омладини, која, може бити, држи за своју дужност и која жели да приказује народу његове одличне људе по могућности снаге своје.

Уз ову тешкоћу опет сам покушао написати ове цртице, како сам уверен да ће из њих многи сазнати моју добру вољу и љубав према критици наше млађане књижевности. Надам се, да ће ма и лаки приказ његових критичарских начела бар мало користити даљем ширењу истих у нашу књижевност.

I. Цртица из српске повесне науке пре Илариона Руварца.

(1741.—1857.)

Први покушај. — Павле Булинац. — Јован Рајић. — После Рајића (до 1857.)

Лаки преглед рâда на српској повести до Руварца и његових другова свакако ће слику његова рада учинити потпунијом, јер веран приказ рада и старих и нових радника даће јасну слику разлике између критике повесне некад и сад.

Тешко је за тврдо рећи, али свакако ће доста њих пристати: да је Стематографија Христифора Жефаровића први зелен покушај штампане српске повести. Истина, и пре овог дела писала се српска повест, али овај писани (и донекле „живописани“) рâд остао је без утицаја да нашу повесну науку, која се штампом развијала. Из Жефаровићева дела се види: да му није био ни један домаћи извор познат; Булинцу је био Бранковић познат, а исто тако и једна повеља, али је он из Бранковића тек прост извод правио, а за повељу се сећа да ју је у Светој Гори „видио“; Рајић, који је прилично велик број извора употребио, имађаше пред собом тек два-три домаћа извора. У овом кратком времену (1741.—1794.) види се јасно развиће, а први почетак му је, као што је речено, у делу Жефаровићеву: ΣΤΕΜΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ. (**КЪ БѢННѢ**, аѱма.)

Ово дело рачуна Павле Шафаржик у једну науку, која је повести само помоћница (у хералдику), али ја га за то узимам за ембриона наше нове повесне науке, што у њему имаде неколико са свим мршавих података из наше повести,

а с друге стране што су ови мршави подаци у оно доба већ као за неку повест признани. Има на крају књиге славопој, који је Жефаровићу испевао Козачинсков ученик Павле Ненадовић, у коме се уз друго вели: да је овим српски читач „јако темна мрака невежества сербскаго освобожден, а зрака слави дома Немањска от селе известен“.

Овај Кристофор Жефаровић био је молер челикорезац („**илѵрїко рассіанскїй обцїй зѡграфъ**“); и живио је по свој прилици у Бечу,[1]) где је ово дело године 1741. издано. За сад се о његову животу само толико знаде и толико би написано, али, да нам ово мршаво делце још неколико зрачака на познавање овог човека баца, врло ми је мило било сазнати, кад сам га већ први пут прочитао.

Књига је приказана тадашњем српском митрополиту карловачком Арсенију IV. Шакабенти, и овај приказ може да нам буде извором, да бар мало познамо првог модерног повесника зар нашег. Писац се сматрао рођеним Бугарином (да ли „Блъгарин“ или „Бугарин“?), али је он „ревнитель сербскаго отечества“. У књизи својој, вели у посвети, изнаша пределе „**Іллѵрїка цѣкла**“, коме је Арсеније IV. патријархом; ови пределе, вели, „к отечеству нашему сербскому принадлежаху“; а какви су они били, какво је које царство било, каквим штитом оружано итд. „вејем Сербљем аки тмоју бјаху покривени“. У самом делу изнаша грбове југословенских земаља и крајева, те би то као, по пређашњим му речима, били пределе, који су некад принадлежали његовом српском отачаству. По томе, уз српску мисао, био је овај молер загреван и као неком идејом југословенства, мишљу не новом, него већ давно притиском мухамеданства међу југословенским родољубима развијеном.

По политичким својим начелима, ако ова прва као народска узмемо, овај наш молер-повесник је велик Австријанац, што је са свим природно, јер још у оно доба Австрија је у потиштених Срба̀ља играла улогу политичке уздашице. Он врло истиче митрополитову верност према господару земље, па пита: шије ли части достојна верност савршена? А под грбом австриским пева

[1]) Schafarik: Gesch. d. serb. Lit. Стр. 302, 303.

Аустрија бо на земли перву власт имејет
По воздоху до небес своја хвали сејет.

У унутрашњим стварима австријских Срба̀ља је патријарховац, пристапа идеје српске цркве и јерархије у Австрији, идеје толико моћне и толико важне кроз цео политички живот овог дела народног у осамнаестом веку. „Ти обаче“ вели патријарху, „народа Вожд верни и честнij“. —

Пре патписа књиге и посвете патријарху имаде осам листи, на којима су слике неких светаца и српских господара, под којима имају кратки стихови са мршавом и погрешном повесном садржином. Ово је ваљда у делу оригинално, а друго је по свој прилици, као што Шафаржик мисли, копија Ритерове стематографије.

Након двадесет и четир године после овог ембриоиалног повесног појава изађе друго повесно дело, познато дело Павла Ъулинца,[1] који је био руски официр, живећи дуже времена у руском конзулату у Бечу, а по том (1781.) поставши руским конзулом у Неапољу.[2]

Овај официр-повесник био је Србин, и то велики Србин, готово као оно потоњи Доситије Обрадовић. „Ја пастојашчују историју“ вели на једном месту „закључају. желаја чтоб всевишнеје сушчество благоволило всех Сербов освободит ига варварскаго.“ Него је повесно дело овог великог Србина по свој прилици кратак извод из писане кронике Бранковићеве; неоригинално дакле као и повесни наш смбрион, али уз ову неоригиналност, дело много ближе повесној науци него споменуто првенче; па и ако је извод, дело је много оригиналније и пуно знакова као неког напретка за двадесет и четир године.

На страну истина, што је ово превод, на страну некритичност у причању догађаја — шта се и могло тада тражити од једног повесника? — али односе овог повесника према повесним изворима не ваља прећутати. Овај повесник разбира за изворе. Испод прве главе пише „взјато из Дуфрена“; за доселење Србаља на Балкан служи се вестима

[1] Краткоје введеніе вь їсторію происхожденія славено-сербскаго народа. (Из каталога једног види се, да је у Млецима штампано 1765.)

[2] Schafarik, стр. 309.

Порфирогенитовим, који је признан за први извор за ове догађаје; у другој глави спомиње разлику између Дукљанина и византиских писаца у описивању србодалматинских владара. Колико је ово оригинално, а није може бити по Бранковићу урађено, сазнаће се, кад временом буде деспотова хроника наштампана, али за тврдо може се рећи: да је Булинац имао и чисто самосталне погледе на повесне изворе. Тако је на крају повести додао српске привилегије; а да докаже екзистенцију деспота Јована Бранковића, навађа данас већ добро познату повељу, коју је он у Светој Гори, ако ништа, а оно бар видио.[1])

Него уза све ово, у Булићевој повести нема критике. Није на потребу приповедати овде његове некритичне тврдње, јер је доста изнети само једно његово критичко начело, које је он сам, у доброти своје душе, на једном месту изнео. „Георгиј Бранковић“ вели за лажног деспота „бил деспотској фамилији, чего спорит непристојно!“[2]) Како је ово начело знак слабе критике, сваком ће бити јасно, кад помисли: колико би данас знали баш о тако важној и тако занимљивој личности лажног деспота, да су наши нови критичари гледали на „пристојност“!

Душе ваља, и у самој критици чувеног нашег повесника Јована Рајића нема бог зна какве дубљине, и ако је његов рад доста велик корак напред од потпуног недостатка критике у оно неколико мршавих података молера Жефаровића и у изводу Павла Булица.

Повест ученог Рајића била је већ три године после изданог Булићевог дела готова 1768.[3]), али је света угледала тек у трећој години митрополитовања Стевана Стратимировића (1794.) У ово доба беху већ Срби угарски грађани; беше отворена карловачка гимназија и богословија; аустриско-турским ратом под Јосифом II. беше засађено међу балканским Србима семе, из кога изниче за мало модерна српска независна држава; а исто тако и наука Доситијева беше у главном позната, омиљена и гоњена. Повест је ова изашла

[1]) Краткоје введеније, стр. 120.
[2]) Краткоје введеније, стр 146.
[3]) Исторія разныхъ славенскихъ народовъ, въ Віеннѣ 1794.

дакле у доба као најбујније у прошлом веку, у доба укрштаја нових праваца и праваца старих, меначине народњачких, европских, и српско-православних начела. Јозефинизмом и науком великог нашег западњака Доситија уселише се у народ савремене мисли европске о свима гранама приватног и народног живота, чиме се сад из опако јаке идеје цркве, издваја идеја народњаштва, која је у седмом деценију нашега века у унутарњем животу австријских Србаља тако сјајну победу извојевала; радом митрополита Стратимировића добија у народном животу идеја српског православља и словенства свежа полета, и за неколико деценија се моћно бори са етичним и народским идејама, коју су проповедали наши западњаци.

Целокупни овај дух времена око излаза Рајићевог повесног дела не огледа се у делу овога, у потоњег црноризца (1772). „За стихове или прозу за високопожелајемо лице“ пише Доситије године 1799. једном своме пријатељу „ту се хоће славенски; а ја у том нисам ни окрстан, нити окресан; хвала богу! имамо у недри људе Рајића и Терлајића: њима та част и слава принадлежи“.[1] У овој дубокој иронији лежи чиста истина о положају нашег повесника у оном духовном покрету народном, истина, као што видимо, већ од савременика потпуно осећана и схваћена. Два су главна правца међу австријским Србима на концу прошлог века: народњачки или напредњачки, западњачки и конзервативни, православни, словенски. Два су нараштаја у исто доба, једни задојени једном, други другом идејом; а њихни корифеји беху на западњачкој страни Доситије, на страни конзервативаца Стратимировић и научар Рајић, чије је повесно дело чисто огледало идеје другог споменутог нараштаја.

Његов поглед на свет обојен је бојом богословске филозофије. Филозофске рефлексије његове у повести му приказују нам богословца-повесника, и врло често су поткрепљене наводима из библије. Он мисли: да је цео систем света овог у узајамном савезу, и да се обдржава једино овом узајмичном свезом („спомоществованіемъ“). Кад природословци, вели, с

[1] Писма Д. Обрадовића. (Панчевачко издање целокупних дела, св. XX. стр. 34.)

нажњом проматрају створених твари „сили и качества“, виде у њима „чудное нѣкоторое природное сплетеніе и союзъ, что едино безъ воспоможенїя другаго постояти неможетъ“. Даље вели овај теолог-повесник: да је овај сплет „зиждитель“ с намером извео, јер му је „весма пријатно согласије и взаимство во умној твари“. Према томе је оно друштво („общество“) „благополучно“, у коме така узајамност влада. У таком друштву чини сваки своју дужност, и цар, и грађани и поп. Из тога су и поникле монархије, републике и други облици друштвени. На и у филозофирању о овоме лежи узрок, те је Рајић постао повесником.

Увидевши он овако уређење природе, и чувши претњу божје речи, „убоялся, да некако, или с лѣнивимъ рабомъ осудится, или яко гнилый удъ въ тѣлѣ общества своего покажется“, намерио, да покаже „крајњу“ усрдност и љубав к своме отачаству, и то не речју и добрим жељама него и делом. И када је размишљао, у чему би се своме отачаству услужан показао, „внутренное нѣкое ощутилъ въ себѣ, тако рещи, м а н о в с е н ї е“, да би то учинио укратко описавши старине и прикључења рода свога, у доставерних ауктора поискавши сведочанства. На је, као оно трудољубна пчела, облетао поља византиских, латинских, далматских и угарских повесника; и још је више желио написати повест свога народа, кад је видио, како је историја свију народа описана са славом, а „единъ точію Народ Сербскій въ забвенію и последнемъ презрѣніи осталъ“. Ревност му је и то умножило, што су странци црним бојама описивали српску повест; „њихову (српску) су храброст за варварство, врлину за злочин узели, славу њихову и храбра дела су ћутањем прекрили“. Српска повест, мисли Рајић, ваља да има други задатак, те и за то хоће он да ју напише.

Из излагања какав задатак ваља да има писање српске повести, јасно се виде његови социолошки погледи на задатак ове науке. Рајић сву важност овога задатка меће на педагошко-социјалну страну његову; по томе се његов повесни рад не диже до г е н е т и ч н е историографије, него му је главна карактеристика п р а г м а т и ч н о с т. Он хоће поуку из прошлости, образовање друштва српског, учење будућно-

сти из прошлости. Свако је дело, вели, дужно да буде спојено с неком благом намером, те је и он крајњу намеру имао: да, описавши примере храбрости, верности, благоговјејнства, трудољубља и овоме противних зала, побуди читаче на подржавање врлине, да би се тако у његову роду развила љубав и сагласје, да би се сваки читач поучио благоправљу и часности, те да би могао бити часним човеком и добрим хришћанином. Сврха његова је дакле у колико народека у толико више религиозно морална. Није, вели, задатак филозофског и богословског дела исправљати морал, него је исти задатак делу повеспом.

Али уз овај богословски карактер не заборавља овај калуђер-повесник, који је саборлијама чувеног темишварског сабора својим повесним знањем за њихне политичке сврхе на помоћи био, да је повест учитељица и политичког живота. Повест је, вели, „и будущихъ провозвѣстителница“ зато, јер учи разуму и премудрости. Ове политичке и проницаве очи, види он, да су од предака српских далеко скривене биле, јер су се ови као некој судбини поверавали, не бринући се о будућности.[1])

Духа Рајићева, као што видимо, не дотакну се свежа наука француских писаца слободњака, која је у исто доба једнога оповског калуђера учинила тако знаменитим чиниоцем у повести нашег умног развића. Слободњачки дух у доба Јозефинизма, који нам даде „Живот и прикључења“ оног оповског монаха, не мога продрети у ћелију архимандрита ковиљског. У тој ћелији се овај конзервативац калуђер, гоњен од пузаваца којекаквих, и пун дубоког уверења о тајнини света овог, молио богу, читајући молитве и песме, које је сам, пун идеја цркве своје, у часима одмора састављао и певао. Чудо дивно! „Живот и прикључења“ изникоше из слободоумног духа, који се на концу прошлог века дотаче и живосног српског народа; изникоше из путовања и проучавања света странога; из читања и слушања слободоумних западњачких филозофа. А за онда тако грандиозно повесно дело Јована Рајића изниче из богословског филозофирања о

[1]) Ова су начела његова исцрпена из „преговора к љубављу историји“ стр. I.—XXXII. св. I.

свету овом; из сонорног звонења манастирских звона; из читања и богословског схватања Светог Писма; из филозофије православне цркве. Рајић суди по науци Светог Писма, које тако често за доказе о својим стичним назорима навађа; срце његово се загрева за цркву православну (док је оповском калуђеру већ десет година прије брат мио, које вере био); он у догађајима гледа прст божији — „кад је бог по свом праведном суду угасио српско царство и власт над Србима предао Мухамеду II.“ пише на прилику на једном месту — и вољу божју, а не развијће, састављено из узрока и последица.

Шта би ово значило, него најглавнију црту критике и филозофије овог повесника. Него да још потпуније опишемо и анализујемо његову критику, ваља да припазимо на још једну страну повесне критике, на његову критику извора.

Што се тиче ауторе, вели Рајић у врло занимљивом и опширном предговору, који су о српском народу и краљевству њихову нешто писали, веома ћемо их мало наћи. Мавро урбин је, вели, пристрастан; Казимир Фрешот за љубав Дубровника много изврће; Карло Дифрен пише „хулително“ и петачно. Уз ове стране писце, знао је Рајић и за неке домаће изворе, али само за четир; јер тада још не беше у нас „Матице“, „Ученог Друштва“ и „Академије“. Њему беше познат одломак из архиепископа Данила, Бранковић, један летопис хиландарски и „цароставник, у неких тројадних, древни сербски рукопис ауктора безименаго, в којем чрез глави и зачала описана царства, Сербское, Греческое, Блгарское и Россиское Славенски“. Ови наши домаћи писци, вели, у многоме су, а особито у хронологији, оскудни. Да је осим ових писаца још било, може с поуздањем рећи, јер приповедају „сербскија страни проходјашчим“, да се таки исторички записи још у српским манастирима налазе.

Кад се припази на изворе, које је овај трудољубиви и побожни црноризац употребио, мора се признати: да је велики број истих употребио, и да га је много труда стало, док је из њих једну техничку целину од четир велика тома израдио. Уз остале стране овог повесног дела, које у нама, винувши се ми у доба пре сто година, поштовање према

овоме црнорисцу буде, и ова техничка страна је једна од највећих заслуга Рајићевих; тиме је он извојевао себи име „творца српске историје“. Труд једнога човека, који је пре сто година написао целу историју народа српског, није био довољан, да се пишчева критика узвиси над тако чистом неодлучношћу у приповедању догађаја (особито у хронолошким тврдњама), зашто је потребна читава чета дубоких критичара, али, као што видимо, снага једнога човека толико развијена била, да је тако за онда грандиозан повесни систем из толико многих, још непрокритикованих ауктора, сложити врена била.

Ово је дело тако за своје време одлично бити морало, кад је на вази научењачкој теже било, него целокупни повесни рад читава два потоња нараштаја. „Ово је дело“ вели Руварац године 1857, „било до у најновије доба основ свеколиког историописног деловања српских научењака, архив, ком су призидали, кад им је требало дознати шта Константин Порфирогенит о Србима повествује, шта Бонфиније прича, како Мавроорбин родословије господара српских излаже, шта ли архиепископ Данило казује“.[1]) А на другом једном месту вели: „После Рајића ко се озбиљно између Срба бавио с историјом свију Срба? Давидовић је „Забавником“ забављао, а Стаматовић „Пчелама“ одушевљавао, а Видаковић и Медаковић препричавали су Рајића, сваки по своме начину“.[2])

Него у ово доба немара и млитавости, што се тиче рада повесног, ипак има једна пријатна појава рада повеснога, изазвана бурним политичким догађајима нашега века, политичким догађајима, из којих се ишчаури српска краљевина, и револуцијом Србаља угарских. Ови догађаји били су моћним покретачем раду на скупљању повесних извора за нову нашу повест, при чему се такође и на стару повест заборавити није могло. Ма да овај рад није бог зна како замашан, ма да са извесног гледишта може само да изазове незадовољство, ипак заслужује пажњу, јер је он — скупљање повесних извора — био први корак на добар пут, што су и сами тадашњи људи живо осећали. „Материјал

[1]) Две студентске расправе, стр. 1.

[2]) О кнезу Лазару, стр. 162.

треба купити, материјал!“ узвикнуо је један писац у Летопису оне године, кад је друга студентска расправа нашег Руварца у „Седмици“ изашла (1857.) А те речи је изустио после одговора на питање „а како стојимо са историјом?“ на што је он овако одговорио: „онако исто, као што смо стојали у време Раићево. Раић и сад стоји саморан са своим трудно скупљеним материалом, и ми потомци ил га копирамо, ил само где где за њим набирчимо. Но овоме не треба се чудити. Кои историју хоће да пише, тај мора и материал за то нуждан имати. Ми нисмо у стању ни до опог материала доћи, ког је Раић при руци имао“.[1])

Споменута пријатна појава рада повесног је до душе мршава и без програма издавање извора повесних у Летопису Матице Српске још од године 1826., и издавање истих у Гласнику Српске Словесности од године 1846.; обоје неком бујношћу и полетом напуњено политичким догађајима свога доба.

При оснивању Летописа су наши стари очеви отаџбине имали пред очима цео српски и словенски род. „Што се годъ у овомъ знатно и похвале достойно налази, то се све у Летописъ као у Пантеонъ ставля и станови, и потомству поздномъ на велку користь предае.“[2]) Тако одмах у првој свесци почеше излазити: „бїографическе черте“, „историа приключенія у Сербїи (1804.—1812.)“ и „писма знатны у књежеству Сербаля“. Но у великој мери почеше се извори издавати после српског устанка у Угарској, и то великим делом ствари, које се односе на ове бурне догађаје. Прве четир свеске, издане после револуције, испуњује готово само овака садржина.

Исто тако беху и прве свеске Гласника Српске Словесности испуњене материјалом за нову српску повест, и то само Карађорђевог доба, на што је од утицаја било то, што је тада на кнежевском престолу била династија Карађорђевића. Но уз ово се радило и на старијој повести; у друштвеном програму беху и „древности српске“, камо рачунаху споменике српске старог времена и опис старог српског живота.

Ово двоје — уз рад Вука Караџића — као да су два најглавнија момента у развијању наше повесне науке, што се тиче

[1]) Летопис М. С. 1857. стр. 159—166.

[2]) Лет. св I. стр. 156.

издавања извора, после Рајића а пре него што се овога посла прихватила наша нова научарска генерација.*) На шта карактерише овај издавачки рад? Начин је био почетнички; мотиви за издавање су били већином политички; а правог критичког издавања и уз добру вољу није могло бити. Најбољи у ово доба човек за тај посао, др. Јанко Шафаржик, који је у петој свесци Гласника издао „Трономшац“, вели у предговору к тој едицији: „подписаном поверено је било, да овај рукопис за печатњу приготови, које се он трудио по могућству и учинити, тако да је гледао текст исправно преписати, и сва скрашења у њему наођена се разрешити, а ради лакшег прегледа поделио га на главе и параграфе, и како се у самом тексту поредко наводе године, држао је за целисходно додати бар код најважнији догађаја лето у затворителном знаку, ситним бројевима“.

У томе се састојала сва издавачка критика оног доба. Таке су биле прилике; тек су у овоме почеци чињеници, а на почетку се није могло од једном имати праве издавачке критике, коју данас већ захтевати можемо у нашем повесном послу. „Само критичко оцењивање овог дела“ вели Шафаржик даље, из чега се види чисто схватање савремених прилика у нашој повесној науци „и сравњивање у њему наођени се потврђивања, са одступајућим од њега мњенијама други' летописаца и историописаца српски, морам оставити за доцније време, кад извори српске повеснице, сви, колико је могуће подпуније, скупљени и приступни учињени буду, а за сад предајемо га онако свету, а нарочито љубећим историју свога рода Србима, као што смо га примили“.

Ове последње речи су за цео издавачки рад тог доба са свим карактеристичне — извор предајемо јавности, „као што смо га примили“. То није тенденција издавања повесних

*) У Гласнику се јавља Ђ. Даничић године 1857. [1] Рукопис кипријанов и [2] Рукопис александров); Ст. Новаковић год. 1866. (са „Прилогом срп. историји око г. 1790.); Ив Павловић г. 1879.; Љуб Стојановић г. 188[2]; Љ Ковачевић год. 1885. Руварац је издао г. 1867. у Гласнику „Житије цара Уроша од Пајсија“, а годину дана пре је у Летопису М. С. описао кронику деспота Бранковића.

извора; издавачка критика наших дана свом снагом тежи: да извор изда онакав, какав је из прве руке изишао. Обично је мучно или немогуће наћи оригинал, те се приступачни преписи разрађују и дотерују дотле, док не буду, као што издавачи мисле, приближно слични оригиналу. А ако се сам оригинал има при руци, и он се чисти и пречишћава и контролише другим изворима, док се не пречисти дотле, да може служити повеснику као извор, чије су све мане и све добре стране повеснику добро познате.

Но ако се немају средства, да се задовоље ова критичка начела — ако још нема довољно материјала за контролирање и анализу унутарње вредности повесних извора, или ако нема за овај посао добро спремљених радника — зар се може тражити нешто друго од добре воље, да извор предамо јавности, „као што смо га примили!“

II. Цртица из живота Руварчева.

Новина у српском нар. животу.

Из младости Руварчеве. — Рукарац и нови дух времена. — Стојачковић.

Илариoн Руварац се родио осам година после Бранка Радичевићи у Митровици у Срему (1832, 1. септ.), и дано му је на крштењу име Јован. Одрастао је у Старом Сланкамену и у Старим Бановцима, где је честити отац му, поп-Васа, поповао. Већ у детињској души његовој јасно се показиваху оне црте, које тако често данас његову критичком раду дају тон. Овај мали Јова био је ћутљиво и јогунасто дете. „Јер ти си проникнула“ пише пре осам година сени матере своје у повести „Кнеза Лазара“ „у ћудљиво и ћутљиво срце сина твога, сазнала си га и знала, шта га све може снаћи, и како се с таквим срцем пролази у свету“.

Уза све то ова ћутљива, ова јогунаста детињска душа била је пуна јаких али притајених осећаја. Љубав према матери морала је врло развијена бити, кад је у старим данима калуђера Илариона била мотивом изливу врло нежних, тако рећи песничких осећаја. „Теби и слатком имену твоме“ пише у споменутој повести, а тада му је било већ недесет година

превалило, „посвећујем ову књижицу. Очи твоје, оне очи твоје пуне туге и бриге, којима си ме погледала и пратила, док си могла са смртне постеље своје, тё забринуте очи твоје не излазе ми из памети, и оне ме прате непрестано на путу моме, на путањама правим, и кривим стазама живота мога, и кад лежем и кад устајем, и кад се пашем и распасујем".

Па и извор његове критике: тежња за истином — дивна црта његова књижевног рада — тако је јако у детињству у њему развијена било, и то утицајем материним, да је он чак из детињства доводи. „Ту рођену с нама тежњу (за истином) почела си развијати у мени ти, мајко моја, примером твојим и заповести твојом: Не лажи, и не полагуј синко", вели у тој занимљивој повести.

Првих шест латинских школа, како су онда звали гимназију, свршио је у Карловцима године 1850.; и биће, да је био добрим ђаком, кад је покојни његов брат Коста, несуђени наш Лесинг, онаким речима молио оца, да га даде у гимназију. „Подајте, Тато, и мене у школу", рече, „ја ћу бити бољи него њих обојица, Лазар и Јован (Иларион)".*) Последња два разреда је довршио у Бечу, где је и четири године (1852.—1856.) права учио, узгредице бавећи се и повесницом нашом.

Када је из Беча у Карловце дошао, приопштио је у штампи плод тога ваншколског труда свог с натписом „Преглед домаћих извора српске повеснице", што је било осам година пре сличног рада чувеног повесника Фрање Рачког (1856.) После годину дана штампано му је друго делце „Прилог к испитивању српских јуначких песама", обоје у листу „Седмици", око кога се скупила тада пробуђена омладина, носиоци новог покрета и нових идеја у српском народном — особито књижевном — животу, што је своје клице имало још у идејама Доситија Обрадовића, Вука Караџића, новинара Тодора Павловића, и чему су особито снажан импулс дали бурни догађаји последње две године петог деценија нашег века.

Цео живот народни аустриских Срба би из темеља

*) J. Туроман: Коста Руварац, стр. V. (Скупљени списи К. Руварца, I. део. Н. Сад 1866.)

потрешен, политичким догађајима с поља, а с друге стране унашањем нових идеја у живот народни новом генерацијом, која се на западу ових нових мисли напојила. Као што су Талијани тада имали „младу Италију“, Немци „младу Немачку“, имаћасмо и ми — младу Србадију, нараштај, који се састајао од више млађих и старијих поворака, чије прве клице ваља тражити у ђацима пре бурних времена на концу петог деценија,*) а старост у нашим данашњим политичким и књижевним ветеранима. Овај нови нараштај распаљивао је живосни тада дух времена; савремене идеје, које беху узбуркале живот европских народа, примаху се њихова запањена духа. Идеја народности, која је тако живо кувала у народима европским, дизала их је до ентузиазма; нове мисли о књижевности, политици, народу, науци — смерали су да унесу у свој народ; а истодобни покрет западни на пољу црквеном, допрвши до њих, дао је једном делу њиховом — онима из Ћесаровине — прилике, да се као реформатори ове гране живота народног прославе зар.

Не црквареске борбе у Италији, Шпанији, Белгији и Француској, него оне у Немачкој — у земљи највећих религиозних бораба — беху познате нашим новим људима, и живо на њихове духове утицаху. Свакако им не беху непознате идеје Шлајермахерове; наука младе хегелијанске школе; па и мисли Давида Штрауса. Падоше тада из српских уста речи: да је Бог сваком у његовој глави; да ваља да се скрати служба; да се укину пости и свечари; да вера нових људи не зна за полилеје, манастире и калуђере. А при реформисању црквеног и народног живота (1864—1870.) одржаше њихове демократске идеје победу над идејом цркве и хијерархије.

Руварац је дакле живио у доба бурно, али као да је овом струјом мало пливао, као да се овај нови политичко национални покрет слабо дотакао његове „њудљиве и њутљиве душе“ — као што се у своје време и напредњачке идеје не дотакоше Јована Рајића. Руварац као да не беше од кова ових ватрених људи, који су практичним радом бу-

*) Настојавањем познатог Људевита Штура ујединише се српски ђаци у Пожуну још г 1843. под именом „Српска младеж“, те већ после шест година издадоше **„Славјанку“**. Види „Јавор“ за год. 1862. бр. 24.

дили народну свест: на зборовима градили програме и говорили ватрене говоранције, а на саборима нашим нашој хијерархији „кану кројили“.

Ако Руварац и шта заједничко имађаше са овом младом Србадијом, то би једино било то: што су сви на западу учили; што је и он остављао старе стазе; што су и они хтели — науком к просвети! Али је у њих сила одушевљења и сувише јака била; они беху ентузиасте, и то националне ентузиасте — па дабоме да њихни погледи на истине и живот не могаху бити хладни. Руварац је још од ране младости нагињао повеспој науци, чије истине, које кад и кад беху у великој дисхармонији са политичким и народским ентузиазмом, нису никад застрашавале његову суморну душу. Он је вазда смело гледао овим непријатним истинама у очи, и проповедао их је, јер је и он, као и ентузиасте, хтео науку — али друкчију, него они. Њима је наука служила за утврђење њихових идеалистичких назора — на прилику: о цркви, о снази и величини нашој народној, о политичком значају наших привилегија и т. д. — а Руварац је служио науци: он није имао никаквих назора већ унапред, него их је црпао тек из резултата своје безобзирне критичке методе, и који се према томе не показиваху увек у ружичастој боји, као што су их ентузиасте тако често кроз ружичасте наочари гледали. Једном речи: он је био човек критичарска духа, позитивиста, члан школе правих наших западњака, као што су на прилику покојни Светозар Марковић, Чумић, Мијатовић, Новаковић и др., и какав је обећавао бити Руварчев покојни брат Коста.*)

Ова основна црта његова рада јасно се види већ у два његова првенчета, која је пре девет година издао по други пут под познатим именом „Две студентеке расправе“ о којима ће бити неколико речи у овоме есеју, пошто још нешто спо-

*) Док током времена толико будемо напредни, да наша критика књижевна расправља и питање о наследству талента, свакако ће какав критик који буде цртао слику И. Руварца, приказати своју нажњу и томе питању — и без сумње да ће ту наћи поље за своје умовање; пошто су сви Руварци људи врло даровити и као рођени да критичаре. И Коста се са највећим одушевљењем спремао за критика, и већ на почетку књижевна рада почео је ратовати на дилетантизам.

менем о једном његову претходнику, који ће бити на њега бар од мала утицаја био.

Ако не у нечем учитељ, а оно свакако је важан Руварчев претходник био Александар Стојачковић, кога је живосни дух времена још четрдесетих година начинио писцем повесних дела, која су омладину српску дуго одушевљавала, и која су по свој прилици, ако ништа друго, а оно бар одушевљавала и младога Руварца. Биће да су се повесни радови Стојачковићеви дубоко дотицали душе Руварчеве, кад он као човек од педесет година онако одушевљено и као с неким поштовањем говори о првом периоду повесног рада Стојачковићева. У расправи „О кнезу Лазару“ навађа он Стојачковићеве списе, и пита „брата Србина“, да ли он зна, који је оно „момак“ био, који је те списе написао. „И знаш ли ти“ вели даље Руварац „који је први изрекао, да је „народна повесница елеменат народна живота“, и да „код нас повесница народна живи у народу“!? Можеш ли знати и наматовати, српски сине, који оно јунак беше, који „захтевања сремско-карловачки Србаља 2. (14.) априла 1848.“ састави, и који је још г. 1845. на покренуто питање: је ли нужно, да народ српски свом карловачком архиепископу и митрополиту име патријарха „претходително исходатајствује“? одговорио просто, да то није нужно. — За књиге пак, које тај родољубиви и неустрашими Србин списао .... не ћу да те питам, претпостављајући да су ти као добром Србину добро познате књиге те“.

На жалост се за данас ништа више ни ближе не може рећи о његовим односима према овоме његову претходнику. Свакако није на одмет споменути: да му је Стојачковић био учитељ у гимназији, и да је питање о нашем досељењу, које Руварца, као што сам вели, већ тридесет година мучи, исти Стојачковић још пре тридесет година у нашој повесној књижевности на тапет ставио — што је младоме Руварцу без сумње добро познато било, и што га је то питање по свој прилици од ото доба мучити почело.

III. Клице критицизма у нашој повесној науци.

Две студентске расправе И. Руварца. У Н. Саду 1884.

Од ове критичарске, позитивистичке струје, којој је Руварац припадао, имамо то, да можемо говорити о српској науци на пољу филологије и повести — данас тек, кад се неки делови народа већ ево две стотине година у нововеком смислу развијају (1690—1893). Оно се може многима учинити два века много, али развиће духа народног не иде тако брзо, те је овај велики број година мало времена. Ни један корак напред у развићу духа народног нашег није брзо учињен, па ни до реализма у науци нашој није се тако лако и тако брзо доћи могло. Научно мишљење у нас, потицано и спречавано приликама и неприликама народног живота, имаде своју историју развића, има своје епохе у томе развићу.

Прво ембриолошке клице повесне науке; па критика Рајићева, која се не диже изнад теолошко-догматичких назора; после овог рада дуг застој, проузрочен тешким народним приликама аустриских Срба̀ља; а после учмалости и застоја полет у народном животу, који даде прилично једностран рад на пољу филологије и повести народне, рад, и ако не обилан, али пун оштрине и реализма.

Најнежније клице овог реализма у повесној науци јављају се у шестом и седмом деценију овог века, а међу њима су врло симпатична појава „Две студентске расправе.“ Прва расправица „Преглед домаћих извора старе српске повеснице“ изађе нешто прије од друге, а с намером пишчевом: да на нове стечевине изданих извора „позорност великог публикума српског“ обрати. Млади студенат спомиње на почетку Јована Рајића, који је „до у најновије доба био основ деловања српских научника“, чиме се пренебрегло учење самих извора, „из којих, бистрим оком и чистом мисли пробираних, једино се чиста истина добија“. Одмах се у овом почетничком раду види чист правац и савршена научна начела. Млади правник, који се узгред бавио повешћу, живо осећа ту погрешку, и мисли да се за то „историописање наше кроз ово педесет година као у округ окретало“.

Прелазећи на само приказивање новоиздатих извора, и нехотице нам изнаша своје методичко образовање. Он са свим јасно зна: да у критици извора имаде два гледишта: спољашње и унутрашње или спољашња и унутрашња критика. Говорећи о житијама, говори о њима прво са гледишта спољашње критике, а за тим вели: „важнија је друга, унутрашња разлика“, и разлаже ствар са овог гледишта. Из целе расправе се види, да има јасна погледа на разне врсте извора. „С дукљаниновом кроником закључујемо ми преглед домаћих, непосредних, првотних извора старе српске историје. Остаје нам још да прегледамо и посредне, одведене изворе, т. ј. историчка дела познијих времена, којих су писци употребили изворе прве врсте, и која у толико за сад, док се ови последњи не нађу, место њино заступају.[1]) А на једном другом месту вели: „Напослетку имамо још једну врсту историчких, најчистијих и најбистријих извора споменути т. ј. хрисовуље, дипломе, повеље, уговоре и друге подобне листине Господара, властела српских. За историју српску, нарочито пак за генеалогију краљева и властела наших, за стару топографију и за утврђење хронологије листине су ове од неоцењене важности, и историописање српско саевим ће други вид узети, док се све листине, које се на многим местима расејане налазе, скупе и штампом на свет издаду“.

Од куд тај чисти правац у нашег младог позитивисте? Од куд ти правилни и савремени назори научни, кад у нас тада нити беше књига (као што их ни данас нема), из којих би се овим начелима научио, нити беше школа, у којима би исту науку од учитеља чуо?

Тој новој науци научио се на западу, као оно што су се и његови савременици ентузијасте учили онамо новим мислима о политици, цркви и народу. Шест година је провео у Бечу (1850—1856), учећи се четири последње године наукама правничким, а узгред бавећи се повесном науком.[2]) Тада је у Бечу повесничарски живот био врло жив, и наш правник биће да је у некакова Ранкеова ученика слушао колегија о критици

[1]) Две студ. расправе стр. 11.

[2]) Две студ. расправе, стр. III.

извора (Quellenkunde), као што у једном свом подлистку у „Нашем Добу“ нешто нејасно наговештује.

Али овај позитивни, научарски дух не улише у његову и онако критичарску природу само ови може бити професори, него су на њега била од утицаја и дела тада чувених словенских и немачких научара. Друга његова студентска расправа — „Прилог к испитивању србских јуначких песама“ — врло је лепа слика овог утицаја страних научних идеја на нашег младог западњака. Данашњи радови његови су дело једног великог и зрелог критичара, чија је научарска метода с његовом крвљу и месом срасла, а ова расправица студентска је посао, у коме се огледају први утисци на истине жедну душу младога Сремца, посао, у коме је још несамостална метода, услед још несварених идеја, које је поцрпао у страној науци.

Од словенских научењака је знао за Колара, Шафаржика и Вука; од немачких за Грима Јакова, Прелера, Вебера и Куна. Свакако је на њега важан утицај Јакова Грима, чија је теорија о народним причама све до у наше дане важност уживала. Руварац је познавао три његова дела, и расправљање „О јуначкој скаски“, у коме он уз остало рече: „Кад се боговска скаска, сишавши на земљу почне с хисторичким успоменама народа мешати, постаје ј у н а ч к о м скаском, која дакле у поводном смислу није ништа друго до талог боговске скаске, слаб обрис старијег митуса“ — јасна је сведоџба, да је Руварац знао и прихватио митолошку теорију Гримову (која је данас, душе ваља, са две новс — такозване психолошке — теорије оборена).

Него уз ово примање већ развијених научарских идеја и теорија смерао је млади правник: да буде оригиналан. На концу расправљања „О јуначкој скаски“ вели: „на овс начине развијања јуначке скаске, који су и у индијској и у персијској, и у грчкој и германској јуначкој скаски констатовани, желио бих нарочито пазливост сваког читаоца обратити, који је рад п о с т у п а њ е м о ј е при испитивању србске јуначке скаске увидети“. А да је под тим „поступање моје“ мислио, да је пут његова испитивања нов, види се из других му речи. У истој расправи вели: да се и у нас доста

песама скупило, и да „ревност у сабирању тог народног блага још није охладнила“. Али су, вели, српски књижевници о песмама са свим мало писали. „Српски књижевници били су као и љубитељи цвећа, који велику радост и ужитак у цвећу налазе, и поносе се с тиме, што је у њиховом врту никло, не разбијајући пак себи главе с физиологичким испитивањима. Тако су странци најпре почели о српским песмама писати. . . . Да усвојимо дакле оно што су страни о томе писали, да покупимо резултате њихових разматрања, као што то и у другим струкама знања чинимо? У истину то би најпречи пут и најлакши начин био, да се пренебрегнуто накнади, само не знам би л' то књижевности нашој на част служило Било како му драго, много се тиме не би ухаснили. Неодричем, да се у тим страним разматрањима гдекоја добра приметдба у естетичком погледу налази, да је гдекоја лепозвучна реч у славу наших песама изречена; али нити је естетично једино и најважније, с ког се епске песме сматрати имају, нити хваљење може недостатак трезвеног, потанког, чисто научног испитивања заменити“ Па шта хоће овај незадовољни, а трезвеног, потанког, чисто научног испитивања жељни студенат? „Утрвени путеви“ жели и вели „морају се оставити и нове стазе познања откривати; на место пустог дилетантизма треба да озбиљно, методично испитивање ступи. Тако методично испитивање изазвати намерава писац овим својим прилогом, ког он не препоручује „благонаклонењу“ српски наученика, већ жели само, да би се строгог критичког претреса удостојио. Критика за цело и неће изостати, јер који старе стазе изоставља, те о сварима говори, о којима се пређе ни сањало није, тај мора са свим оним, што је до селе важило и за истину се држало, у сударе доћи. Тако је писац овог чланка у погледу на старину и опстанак наших јуначких песама са свим другог мњења, него што је дб данас као опште важило“.

Но уза све то, што је овај ратоборни књижевни почетник оставио „старе стазе“, ово је тек била полу-оригиналност. У толико је била оригиналност, што је он из живе жеље, да „о народним стварима сами синови народа пишу“, доста вешто страну научну теорију у српску науку пресадио.

А да је прицепљавање научних идеја, које ми још немамо у нашој књижевности, један од чинноца у развитку ове гране народног живота, јасно показује културни живот народа — особито неких словенских — који са одличних плодова своје цивилизације у најновије доба ступише у коло цивилизованих европских народа

Да у овоме послу ваља бити вештим, окретним; да стране идеје прекувати, добро прекувати ваља — главна је задаћа проповеднику тих идеја Из срећне оваке работе развија се научни напредак, и то напредак оригиналан, што ћу покушати оцртати у цртици о Руварчевој критици. Његове „Две студентске расправе“ су сличица једног врло занимљивог момента у развијћу његове методе; цртица о његовој критици је сличица његових потпуно кристалисаних идеја, његове с месом и крвљу му срасле методе.

IV. Критика.

Руварац проповедник нових идеја. — Повесник и критик. — Резултати позитивистичке методе и српски дух. — Основна начела Руварчеве критике.

После „Две студентске расправе“ до данас — за тридесет и шест година — написао је Иларион Руварац прилично број ситнијих и крупнијих радова, које он у захвалници српској академији, кад га за члана изабра, назива „ситничарским радом“, што је донекле са гледишта форме тога рада оправдано, али са књижевно-повесног гледишта никако. Јер су овим „ситничарским“ радом у младу српску повесну науку уведене критичке идеје, каквима се и велики народи диче. Његов начин проповедања нових начела није. као што је познато, теоретски, него практички; он у својим радовима не вичe: по овом и по овом начелу критикуј, али он има своја начела, која — ако нам се хоће знати их и описивати их — ваља да пажљиво црпимо из његових дела, која су на многе наше повесне раденике тако благотворно утицала.

Дела ова његова су права дела критичарска, различита од дела повесних. Оно неки научењаци не чине разлику у повесној науци између писања и испитивања повести (Geschichtforschung u Geschichtschreibung), али, и ако

се у једном и истом раду може и једно и друго спојити, иначе може да за себе буде писање а за себе испитиваље повести, као што је рад Руварчев. Мени се чини: да се повесна испитивања из хронологије генеалогије, повесне географије, оцене и издавања текстова не могу никако назвати писаљем повести, јер је то просто испитивачки, критичарски посао. Дочим течно приповедање догађаја, и ако је изведено на основу хронолошких, генеалошких и психичних испитивања, може се назвати писаљем повести, јер се приповеда. а испитивачка метода не излази нам пред очи. На прилику Момзеново дело Römische Forschungen је рад критички, а никако писање повести; а друго му на прилику дело Römische Geschichte је чисто повесно дело, уметнички изложен резултат огромних критичких испитивања, чији ћемо ток у самом делу забадава тражити.*) Но да има неке разлике, било оштрије било слабије, види се из речи самог Руварца „Нисам приповедач“ вели у свом највећем делу „те за то и не пишем повест о кнезу Лазару, већ само расправљам историска питања, која се тичу кнеза Лазара.“

Него са трајањем вредности овог испитивачког рада, као да није онако, као што рече наш поштовани научар „... Ко поводом тим успише повест о кнезу Лазару ...“ вели „расправе ће ове нестати: ишчезнуће и бациће се у заћенак расправа ова о кнезу Лазару.“ Зато не, јер ће оваква дела имати вазда, ако не савремене, а оно књижевно-повесне вредности; још више због тог, што се таленат повесника и критичара не разликује много Разлика је између њи-

*) И Нибур, оснивач повесне критичке методе, разликује писца повесника и критичара. У предговору к својој римској историји вели: да се данас римска историја не може просто по Ливију препричавати. „Wir müssen uns bemühen Gedicht und Verfälschung zu scheiden und den Blick anstrengen, um die Züge der Wahrheit, befreit von jenen Übertünchungen, zu erkennen. Jenes, die Trennung der Fabel, die Zerstörung des Betruges, mag dem Kritiker genügen; er will nur eine täuschende Geschichte enthüllen und er ist zufrieden einzelne Vermutungen aufzustellen, während der grössere Theil des ganzen in Trümmern bleibt. Der Historiker aber bedarf positives; er muss wenigstens mit Wahrscheinlichkeit Zusammenhang und eine glaubliche Erzählung an der Stelle entdeken, welche er seiner Überzeugung opfert. —

хова талента у толико што повесник ваља да буде стилиста и уметник, у колико је повест уметност; али и критичар мора бити филозоф и психолог, као што повесник ваља да буде испитивач; само што се код уметника-повесника не може да види испитивачка метода, као што се у критика тек кад и кад — кад нема тврдих доказа из извора — види јасно филозофирање, или бар психолошка домишљања о мотивима и импулзима, који могу да осветле спорно питање.

Руварац је дакле критичар, не повесник. Али је он, само као критичар, допринео много, врло много за познавање српске повести. То је други део његових књижевничких заслуга, ако за први део узмемо заслуге за уважање научних идеја у нашу повесну науку. Овај други његов посао, разјашњавање питања из српске повести, стао га је много више мука, јер није тако лако било прихваћати немилостиве резултате његове још немилостивије — али тачне и истинске — критике. С једне стране се његова критика узвисила чак до дивног нихилизма критичарског, који као да је чедо једино словенског духа, а на другој страни беше жарко родољубље његово и његових занесених савременика, који, опијени патриотизмом, у често пута лажним величинама гледаху идоле своје повесне, а у неким може бити честитим људима из повести гледаху издајнике и крвнике имена српскога. У оваким приликама људима од силног осећаја, као што су Срби, причати немилостиву истину — а то Рукарац узима себи за свети задатак — није лако; ударити на незнање не иде без ратоборног критичарског духа, не иде без критике, која напада; напасти и рушити пријатну народну традицију, доказивати фалзификаторски карактер повесних извора и повеља, које се сматрају светињама народне повести — као што су на прилику оне о пореклу и миропомазању деспота лажног Бранковића — није умиљат посао; савладати срце, а слушати глас разума и проповедати га својим сународницима, који се на то мргоде и рогуше, мучна је душевна борба. Али чуи Руварчеве критике срећно броди преко ових узбурканих валова у тихо пристаниште истине, и ако при том издржи мучну борбу с таласима. „Говорио сам му и говорио“ вели за своје срце „да мирује, и не ће да ћути

тамо, где нема права ово, и где нема места његов говор... и не ће надјачати силе и крепости ума, који се стреса, отреса, и продире — подстицан силном и неодољивом тежњом за истином.“

Руварчеви критички радови су обично читаве гомиле разноврсних рефлексија, које задобијају приличан број лаика читача, код којих ове рефлексије скривају ток његове критике. Кроз ове многе рефлексије, чеда његова раздражљива духа, тече његова критика као јаки горски поток, који се тако често пред нашим очима, покривен многим шумским лишћем, губи. Руварчеву духу не достаје као неки естетски елеменат, помоћу кога би његови критички радови добили са свим други вид и облик, пошто би тада „многи излети и умеци и узвици и ствари, које не спадају на ствар“, као што он сам карактерише ту страну својих дела, отпали.

Али се ипак са нешто труда из гомиле ових ствари, које не спадају на ствар, могу ухватити, поцрпсти и описати његова критичка начела међу којима прво место заузима тражење првог извора, начело, које је тек Леополдом Ранкеом уведено у немачку повесну критику.*) Дух овог начела дише кроз васцели рад Руварчев. На прилику у првој глави расправе о кнезу Лазару жеља му је, да пронађе годину кнежева рођења, и одмах му мисао мути за савременим извором. „Но мука је“ вели „што нико од савремених није то забележио, или бар казао, колико је година било кнезу Лазару, кад се на пољу Косову мученичком крвљу обагрио.“ Тако о „издаји“ Вука Бранковића помиње вести из извора, идући од најстаријих до најновијих, и он највећу важност на то меће: да ли најстарији извори што о томе помињу, или не. А на крају расправе о битци косовској као неки моћан силог навађа најстарију вест о томе догађају, и, пун уверења о великој повесној вредности ове прве вести, пита „брата Србина“ да му рече: да ли „та најстарија или та прва вест о „битви“ на Косову није уједно и најпростија и

*) То је учинио у критици повесника за новију светску повест, коју је додао своме делу „Geschichte der germanischen und romanischen Völker.“ Особито је поучна и занимљива критика на талијанског повесника Гвичардинија; многима служи за мустру повесне критике.

од расказа Константина филозофа и Јована Дуке и Туберона и турскога Нешрија и дубровачког Орбина и твога Троношца.“[1])

Него не верује он увек ни извору прве руке, те га често пута исто онако немилостиво анализе, као и извор посредни, или одводни, камо он рачуна историчка дела познијих времена, којих су писци употребили изворе прве врсте, и која у толико за сада, док се ови последњи не нађу, место њино заступају.

Прво је питање његове анализе: да ли је извор — било непосредни или посредни — намештен, или, као што се иначе вели, фалзификиран. И у истину у васцелој повесној критици нема важнијег питања од овога, јер се повесна критика ни чим тако мучно не бори као са намештеним, фалзификованим изворима. Наравно да особито у овоме питању треба грандиозне оштроумности и тачног познавања оних људи и догађаја, који имају у истом извору и са извором посла. Руварац је у решавању овог скоро ненадмашан. С необичном оштроумношћу износи он узроке, који су људе на намештање изазивали, а за тим показује прстом на несугласице, које се обично у овоме послу дешавају. Тако је из несугласица ових врло оштроумно извео доказ, како су Хиландарци фалзифицирали повељу цара Уроша; исто тако како лажни деспот Бранковић није никако у Једренима за деспота миропомазан; а особито је занимљиво, како је раскринкао намештање привилегије наше од 6. априла 1690., које је учинио једино из патриотизма наш сада већ упокојени повесник Стојачковић, чиме је о тако важним повесним догађајима исти повесник унео у народ погрешно мишљење.

Друга страна његове аналитичке методе врло се лепо огледа у критици писаца, било савремених или познијих, домаћих или страних. При овоме послу вазда тражи пре писца савременог и домаћег, и ако по некад у ређању писаца долази и до наших дана, и шта више за потврду често пута узима и одличне стране а савремене писце. Ако је писац, који неку вест спомиње, савременик, гледа Руварац: да ли ја он чисту и праву истину сазнати могао; да ли је био вредан, да је верно испише; и да ли ју је хтео чисту и не-

[1]) О кнезу Лазару, стр. 425.

извртнуту написати. Није ли писац савременик догађаја, тражи наш критик његове изворе, и испитује њихову доставерност, одакле закључује на вести тога писца, чији рад анализе. При овоме особито пази на утицај народске традиције, који је на наше повеснике врло моћан био. Тако је на прилику, говорећи о пореклу Милоша Обилића, врло зловољно ударио на народну традицију и на писце, који подлегоше овој традицији, по којој је Милош час Пецерац, час Ерцеговац, час Рудничанин. „То је дакле“ вели Руварац „проста пучка прича, која путује од места до места, од уста до уста, те се удешава по жељи пука, којем се прича и који прича.... Но ни оно, што је Орбин и Лукарић записао, и што по њима Дифрен и Витезовић, Качић и Рајић, и по овоме Енгел, поведају и пишу, нема бољег основа: и то је узето или из усменог причања или из каквог босанског фратарског родослова и грбовника.“ [1])

Не нађе ли Руварац за питање, које хоће да реши, или доставеран извор, или чија се вредност бар анализом дознати може, узима он да на врло приличан и занимљив начин, кога он сам назва рачуњање и нагађање, доказује. Тако у већ споменутом доказивању о години рођења кнеза Лазара, пошто је споменуо да о томе нема савремених вести, вели: „не остаје нам дакле друго, но да нагађамо и да рачунамо.“ У овоме рачупању се дивно огледа његов критичарски рад и оштроумност; у овој прилици сва оштрина критике лежи просто у схваћању психичких и културних момената, по чему врло близу долази писцу повести, или као што смо напред рекли, повеснику. —

V. Грчетешки монах.

— Додатак цртици о критици и животу његову. —

„Drum prüfe, wer sich ewig bindet“.

Жеља ми жељу вија, да још неколико речи прозборим о овоме ученоме монаху, који је, од како узе на се црну ризу до године 1882. провео у Сремским Карловцима, а те је го-

[1]) О кнезу Лазару, стр. 310.

дине у манастир Грегетег у Фрушкој Гори „отправљен, у ком је још и сад“.[1])

Ово неколико речи неће бити без свезе са прошлом критицом, у којој сам покушао описати начела његове критичке методе — с тода. што ће и ова цртица бити као нека сличица његове критике, како желим да у њој бар неколико потеза повучем о слици његове душе. А као што опис критике допуњује познавање душе критикове исто тако опис душе — познавање критике.

Ал ћу се у своме послу, колико ћу тежити: да постигнем главну врлину Руварчеве критике — тражење голе истине, с друге стране удаљити од начина његове критике. Смерам нацртати у главним потезима слику душе његове, и при томе ћу покушати: да ми његова душа буде просто предмет цртежа (по науци блаженоупокојеног Тена); желим изнети осећаје срца његова и довести их у свезу са идејама његовим научарским; покушавам. да га оку жива представим, и разуму схватљива. Главна ми је сврха дакле: тумачење узрока и последица у појавама духа његова, а не расправљати питања, како што треба или не треба да буде, и да ли је он крив коме, ако га је, са такова темперамента свога, где год напао.

Оваким начином критике удаљићу се од његове критике просто за то, што се његова критика не диже до те либералности, коју као свој идеал споменух. Али смо у неким приликама, које ваља добро на ум узети, да се не би погрешно помислило: да је то основна црта његова критичког рада.

У својим критичким радовима је више пута он имао прилике да говори о повесним личностима и догађајима са истог гледишта, са кога о њима говори прави повесник, пишући повест, али се у оваким приликама тако силно истиче његов субјективизам, да му се никако не може објективност признати — имао или немао право у својим назорима. Ваља добро на ум узети — да моје речи о његову критачку субјективизму буду јасније — да он људе и догађаје испитује и изнаша са тежњом права објективна критика: да их из-

[1]) Годишњак срп. кр. акад. II с 262.

несе верно, потпуно, истинито. Али оно, што му се у субјективност рачуна, то је што се он тиме кад и кад не задовољава, него иде даље, стављајући људе из повести на осуђеничку клупу, и судећи им за њихове грехе, или додајући верно и истино оцртаним повесним догађајима своје личне рефлексије, које се нас ни мало не тичу.

На прилику у три маха је писао о лажном деспоту Ђорђу Бранковићу, и ми се просто дивимо генијалности његове критике при скидању вела са лица ове дотле загонетне и тајанствене личности повесне. Но Руварцу није доста, што га је немилостиво и тако вешто раскринкао, да сваки одмах може створити јасну слику о лажноме деспоту, него се после те мучне критичке работе још и љути на деспота, и то тако, да га је једном у љутњи чак и речју „Schwindler“ крстио! Објективни критик то не би чинио, он тежи: да се његов критички рад приближи уметности, те људе и догађаје схвата просто као предмет верног цртежа. Ма исто толико, као Руварац, волели истину — више него он је волети не можемо — зашто да се љутимо на деспота, кад је довољно да изнесемо праву истину, а Петар и Павле нек о њој резонирају, шта им је воља.

Па и у своме делу: о раду на оснивању семинарија[1]) у аустријских Срба, којим се делом он као критик највише приближује повеснику, није се чувао, нити се хтео чувати од оваке врсте критике. У истоме делу је описао повест покушаја, да се у аустријских православних Срба за богословце уведу семинарије. На основу неиздатих извора — што делу велику цену даје — описује догађаје, како су били и како су текли, чиме се он са свим са објективним повесником изједначује. Али по ономе, за што он пише ову повест, разликује се он од објективног повесника; није му доста, да са научног гледишта, испитујући узроке и последице догађаја, оцрта верну њихову слику, него овај пут хоће с повешћу и да поучава, причем последњу тенденцију на првом месту истиче. Кад је он био готов с

[1]) Шта се и како се и с које се стране досле покушавало, да се и код нас оснује семинарија за кандидате свештеничког реда? У Новоме Саду 1887.

работом, почне „комад по комад слати уредништу „Гласа Истине“ у Н. Саду с молбом, да се путем листа тога приопшти нашем свету, не би ли се приопштењем тим подсетио наш свет на старе дане и на стазе и путеве, којима се већ ишло, али се до мете до семинарије није дошло, да се опет не чине покушаји и не праве пројекти узалуд и заман. — Камо среће, да је „повесница учитељица живота“, и камо нам лепе среће наше, да се и та учитељица слуша“.[1])

Што се мене тиче, мислим: да се нас при скидању завесе са прошлости не тиче питање: куд води повест, нити да у повесни рад ваља увлачити своје савремене нужде и потребе, тражити утехе у прошлости, и узимати је за пример будућности; али признати се мора да повест има и педагошку сврху, но тек на другом месту — педагошка тенденција никад се не сме над научном узвисити.

Него ова Руварчева тенденција у раду о семинаријама даде се разјаснити, при чему ваља напоменути: да он у служби ове педагошке тенденције, ни један пут не умали своју жарку љубав за приповедање истинитих повесних факата.

Он мисли, да се српски народ у Аустрији налази у жалосном стању; овај део народа српског има потреба, и то преких потреба, које ваља подићи, постићи и осигурати — „и без чега можемо се вртити у округ и скакати у вис, али напред поћи, успевати и напредовати не можемо“.[2]) По његову уверењу декаданси нашег народа у Аустрији, која се на свима позицијама већ дуго осећа, криво је зидање кула по ваздуху од стране политичара народњака, или, ако ко жели блажији израз, криво је велико идеалисање тих људи. Најглавнији елементи нашег народног живота су наше народно-црквене општине, епархиске скупштине и сабор — али они, као што и ми други то знамо, нису врсни да спрече нашу декадансу народну.

На где држи Руварац узрок тога неуспеха?

Не у приликама и узроцима с поља, него у нама самима, у народу, који је запуштен, и то једино због рђаво спремљеног свећенства. Чудноват контраст! У повесној кри-

[1]) Шта се и како се итд. — у предговору.

[2]) Шта се и како се итд., у предговору.

тици демократичан до нихилизма, у питањима народског живота пун идеја, које свет крсти конзервативним а. У питањима народног друштвеног живота он не верује у идеје савремене — а тако је мислио . . . још г. 1864. односно 1865. г. и 1869. на и 1879. и 1882. . . . о непотребности, шта више великој и грдној штети, што је собом донело оно пусто препирање о „праву“ (народа), из којег је поникла свађа, омраза, онај јаз и она провалија и ова прошаст наша[4]) — а сву своју наду у спас овог дела нашег народа полаже он у ону идеју, која нас је одржала у дуговременој борби са идејом мухамеданства — као што признају сви наши и политици, и повесници и етнографи; он се нада у српску цркву и свештенство. „Добро спремљено, обучено, настављено, огњено у духу — духом горящее — свештенство: то је и данас најпреча потреба наша, јер је највећа потреба цркве наше! А без таквог свештенства не помогоше нам ни овако устројене општине наше, ни онако уређене епархиске скупштине и епархиски управни сдбори наши, ни устројство саборско, ни сами сабори наши, па ни сами општи и свеопшти, што се каже васељенски или васионски сабори“ [5]) Из великог одушевљења за ову идеју и жеље за паметним радом у овоме питању излази то, те је Руварац овај пут задатак повести — који се једино састоји у цртању еволуције повесног живота народног — свео на недаћошку тенденцију.

* * *

Него су и други извори, из којих — надовезујући се на већ једном мајсторски пронађену истину — тече његов интензивни субјективизам, који се састоји у честом резоновању о тој нађеној истини — они његови већ споменути „излети и умеци и узвици и ствари, које не спадају на ствар“, као што сам вели. И који кад би отпали, те кад би остале ствари, које спадају на ствар, не би овде ни било говора о том субјективном елементу у његовим списима, на што се многи љуте, а чему ја једино желим узрок описати. Други

[1]) Шта се и како се итд. стр. 49.
[2]) Шта се и како се — стр. 49.

дакле један узрок томе је з л о в о љ а, или н е р в о з н о с т — као што је данас по моди називају.

Још као дете, као што видесмо, беше ћутљив и јогунаст; када је био младим момком, не написа ама ни једног стиха, и ако је тада васцела омладина српска певала; у то доба је почињао и свој књижевни рад, што је такође у њему суморност и зловољу развијало, како је, остављајући старе стазе, морао нове путеве крчити. Па и кроз цео му књижевни рад прилике беху таке, да у њему, и онако од природе суморноме, и даље зловољу развијаху, пошто на сваком кораку рада критичкога налажаше истину завијену у суморну маглу, што њему ваљаде лучама своје критике обасјавати. Па зар тражити од овог нервозног критика, да ништ не рекне после тако мучна и теготна посла!

Ова раздраженост није обична и слаба, она је шта више некада тако јака, да прелази не само у јако грозничаво стање, него и у саму халуцинацију. У његовим списима се више пута сретамо са сцепама: како се он препире са својим противницима, и то тако живо, као да су они с њиме у онај мах, када пише ту препирку. Јачину овог раздражења осећа и он сам онамо где вели, како је растројен, и како све тражи нешто и истражује, „и у том тражењу и истраживању“ вели „з а б о р а в и м с е, з а н е с е м с е, те ако и не марим, ако су ми у души мрске препирке и кавге, нађем се често и уједанут на бурним валима жестоке препирке и у блатном језеру љуте кавге.[1]) Ово је оно узбуђење, од кога и други велики људи пате. Под собе Монтескијеве беше од ногу удубљен, јер овај велики писац, док писаше своја дела, ногама је грозничаво кретао. А Мартину Лутеру се за време унутрашње му религиозне борбе чињаше, да слуша глас ђаволски.

Још нам је схватљивије порекло његових испада и узвика, кад завиримо у душу његову, па видимо: да је ова калуђерска душа ојађена и несрећна, незадовољна. „Ја целог мога века никад не запевах“ вели, кад је прочитао песму једну свога старог другара Ристе Михајловића „и какав сам био прије четрдесет година, такав сам и данас: суморан и

[1]) „Јавор“, 1891, стр. 330.

незадовољан, немиран и растројен“.[1]) А на другом месту вели, како неће да се испричава приликама, што му се не остварише његови критички идејали — приликама, „у којима сам се налазио, и које ми цео живот отроваше“.[2])

Ма ме неко, место есеисте, и адвокатом назвао, не може ми се на ино, а да на свршетку ових цртица још неколико речи о овим болима и јадима нашег великог научењака не рекнем. А као зашто да само тумачимо и цртамо јаде и боли, који су раздирали нежне душе оних људи, које ми песницима крстимо, кад и овај скромни духовник, може бити, има у души својој исто тако нежних осећаја! Само узрок његове меланхолије потражимо, па да видимо, да ли се што од песничког разликује.

Неудесне и непогодне прилике, вели, живот му отроваше, А какве би то биле неприлике? Ученог Рајића су немилостиво гонили; њега, архимандрита, су прости намесници манастирски укоравали, називајући га разбојником и пустајијом! Али с Руварцем није тако: он је у својој обитељи омиљен и поштован; у образованих људи наших и страних вреди он за првог учењака нашег; и сами наши велики духовници наћоше га достојним златне митре владичанске . . .

„Но на своју молбу разрешен је од тог достојанства“ вели у својој автобиографији[3]) — ове врсте до сад најскромнијем делу у васколикој светској литератури — а ми се питамо: од куд то презирање ништавости и таштине овога света, од куд боли и несрећа?

Нису ту по среди материјалне „неудесне и непогодне прилике“. Не само последице него и узроци бола и меланхолије његове леже у самој души његовој — она је и увир и извор те песничке меланхолије овог научара. Познато је, да велики људи ступају у свет сами, кроз њега ходе сами, они мало знају за осећаје дружевна и породична живота; они живе за своју науку, поезију или уметност. Микеланђело Буонароти је чешће говорио: „Моје је уметност моја, она ми

[1]) „Јавор“ 1891. стр. 330.
[2]) Две студ. расправе, стр. IV.
[3]) Годишњак срп. кр. акад. II. с. 262.

је већ довољно бреме живота овог". А наш се Руварац света одрекао — као што се вели за примање монашког чина — заради своје повести, као што и сам признаје. „Вративши се из Беча у свој завичај изабрасмо сваки свој пут: ја сам ушао у ред монашки, мислећи, да ћу у реду том моћи продужити започети у Вечу рад, да ћу моћи наставити рад старих наших писаца".[1])

Велики људи често пута уз дар свој, да истину проналазе, многе ствари и појаве рђаво тумаче, те без узрока мисле, да их гоне, од чега постаје њихова туга и меланхолија. А научари још више могу осећати оваке осећаје, него на прилику песници, како се њихов организам умара напорним умним радом, те не само не може да одоле, него и сам рађа нежне осећаје.

А душа преподобног оца Илариона, који кана над књигом, нема само да издржи меланхоличне последице умора, него и друге бурне осећаје, који су тако често пуни туге. Да ли знате, шта је манастирска монотонија? јесте ли кад слушали сонорно звонење манастирских звона у романтичној шуми? јесте ли чули меланхоличне арије православног опела? је ли вас када дирнула философија тог опела, која вели: да је овај живот сенка и сањак?!

Из врења сложених осећаја, које ове прилике крећу у његову срцу, извире и његов живосни, оштри и кад и кад субјективни тон и грозничаво његово стање и меланхолија његова. Па још уза све ово не ваља сметути с ума моћни утицај ронења у дух повесног живота на унутарње расположење и — пропале његове идеале.

Чудна осећања буди разумевање повесног живота; оно тако утиче на расположење, да може и до плача да доведе, а сами да се чудимо од куд сузе! Кад је на прилику Иродот у једном збору одличних Грка читао своје повесно дело, на једаред приметише онде једног младића, који је од силна узбуђења бујне сузе лио! Нико други не беше то, до ли потоњи, славни повесник Тукидид.

А што се тиче пропалих идејала његових, нису то неки пропали идејали какве жарке љубави, већ неостварене његове

[1]) Две студ. расправе, стр IV.

жеље научарске, за којима је тежио још у младости, када оно на њега велике наде и други полагаху. Оне године, када је изашла друга његова студенска расправа у „Седмици“ (1857.), један реферанат у Летопису Матице Српске, пишући о овоме листу, вели: „Све младе и свеже силе у њој („Седмици“) раде. Мило нам је кад читимо Вајунора (сина) разлагања о народним песмама. Види се, да је исти млад списатељ у многим стварима јак штудиум положио, и млогому се надамо“.[1])

Не знам, како други мисле, али он мисли: да се заман многоме надао. „С каквим веселим лицем“ вели пре девет година „полетио бих у Беч на дружни састанак после тридесет година, а познавајући добро срце ваше знам, како би се и ви радовали, кад би вам се похвалити могао са радом својим после разлаза нашег из Беча, кад бих вам показати могао своју оцену и коментар на све животе краљева и царева и деспота наших, своју „Serby-у sacr-у“, свој критички претрес сваког податка Летописа наших.[2])“

Беху лепи идеали младог студента, али — млого хтео, млого започео. . . . Дуго и дуго ћемо ми чекати на „Свету Србију“ — та овај одлични критички рад његов тек је — — почетак почетака!

---

[1]) Летопис М. С. за 1857. с. 159.—166. св. III.

[2]) Две студ. расправе с. IV.

КЊИЖЕВНОСТ.

СРПСКИ ВЕЛИКИ ИЛУСТРОВАНИ КАЛЕНДАРИ ЗА ГОД. 1894.

1. НЕРЕТЉАНИН, велики српски илустровани календар за просту год. 1894. Уз сарадњу српских књижевника уређује Светозар Н. Ћоровић. Год. прва. У Мостару, издање прве српске књижаре и штампарије Владимира М. Радовића. Цена 50 новч.

2. СРБОБРАН, народни српски календар за год. 1894. Година друга Приредио Сима Лукин Лазић. Издање српске штампарије у Загребу. Цена 35 новч.

3. ОРАО, велики илустровани календар за год. 1894. Уз сарадњу српских књижевника уређује Стеван В. Поповић. Година двадесета. У Новом Саду, издање и штимпа А. Пајевића. Цена 50 новч.

4. ГОДИШЊИЦА, српски народни илустровани велики календар за год. 1894. Уз припомоћ српских књижевника уређује Андрија М. Матић. Издање српске књижаре и штампарије Браће М. Поповића у Новом Саду. Цена 50 новч.

5. СВЕТИ САВА, народни српски календар за год. 1894. Штампарија и наклада књижаре Лав. Хартмана (Кугли и Дајч) у Загребу. Цена 30 новч.

Календарска књижевност напредовала је за ово неколико година и у нас не само по броју књига, већ и по садржају. Нема сумње да је то у главном учинило књижарско надметање, тежња за радом и добитком, управо нека врста поноса, да ова или она књижара или штампарија има свој календар. До душе и потреба је већа, пошто сад

куд и камо више њих знају читати, него пре толико и толико година, кад су два-три календара подмиривали сву читалачку жудњу шире публике наше. Но ипак је повећани број наших штампарија главни и прави узрок, што готово сваке године ничу нови и нови календари, док не дође опет доба, кад ће општи застој и у том правцу показати, да се претерује и без велике нужде. Ево, најугледнији календар српски, „Орао“, не ће моћи можда више ни излазити — после пуних двадесет година. Издавач се повлачи натраг; да ли ће пак уредник наћи толико воље у сарадницима и — особито — у публици, колико ће наћи ваљних штампарија, да наставе тај посао, велико је питање. Свакако је већ неки знак, што „Орао“ не ће и даље излазити у старој наклади А. Пајевића И сарајевска штампарија Ристе Ј. Савића уморила се већ после кратког полета: „Новог Требевића“ не видимо више међу нашим великим календарима. Но престајању овога календара биће пре други узрок. По мом мишљењу је „Нови Требевић“ био и сувише књижевно и научно уређен за Босанце и Херцеговце. Уредник није ишао заједно с умним развитком својих земљака, није гледао, да управо наивне потребе њихове подмирује, већ је хтео да од свог календара створи угледно литерарно дело, које, као такво, прелази хоризонат читалаца, којима је намењен у првом реду. Иста тежња као да је водила и уредника „Неретљанина“, и ми не бисмо хтели бити злогуци, али сумњамо у дуг живот и тог календара.

„Неретљанин“, да почнемо одмах с најмлађим, уређен је управо раскошно. Књижевна вредност његова наткриљује све остале календаре, тако исто и уметничка, па и штампарска. „Неретљанин“ је тако рећи литерарни алманах за годину 1894. А у том баш лежи велика обмана уредникова. Он је пошао трагом „Новог Требевића“, те је више гледао на чисто књижевни садржај, него на народно-потребни. Према том је баш оно постало рђаво, што је хтело да буде добро. У том календару наилазимо готово на сва понајбоља имена наше књижевности. Њихови прилози на сваки су начин од велике вредности, али не за календар. Шта више, ти и такви прилози били би управо терет и за онај календар, који би

био намењен и школованијем делу народа српскога, а камо ли оном делу, који је сад тек у зори умнога развитка, који се тек вежба у „новом оружју“. Не чине неколико варошана календарску публику; за њих има и друге хране: књижевни листови, разне књиге. Календарску публику чини велика маса народа нашег, а тој маси треба пружити друго што, што јој је ближе, разумљивије. Па ако и не зна сваки из те масе читати, увек ће се у њојзи наћи неко, који то зна и који ће осталима и читати и тумачити. Како ли ће та маса моћи водити дискусију о каквом предмету, кад јој је тај просто непојмљив? А дискусијом се тек учи!

Ту животну потребу погодио је куд и камо боље календар „Србобран“; он је управо од свију календара најудеснији за народ сам. У њему се не каже само оно, што народ треба да зна а ипак још не зна, већ се то каже на такав начин, који искључује многа тумачења, којима се на послетку појмови често бркају. „Србобран“ има своје одлучно начело; он хоће да је српски календар. Са те тежње је по својој прилици и поникнуло оно претерано приказивање повесница народа нашег. Али кад узмемо, где тај календар излази, кад узмемо оне многе прилике, које на исти начин поричу опстанак народа српског, ми можемо бар појмити, зашто је у „Србобран“ ушао онакав приказ баш опстанка народа српског. Но „Србобран“ није само најсрпскији, он је и најразноврснији календар наш. У њему има много, врло много, што може задовољити и укус и захтев оних, којима је намењен. Па ако у њему и не ћемо наићи на припознате књижевне снаге, као у „Неретљанину“ па и у „Орлу“, ипак морамо признати, да је „Србобран“, као народни и као српски календар, најбоље погодио своју цел. Од какве ли практичне користи могу бити само приче „Нови свијет у Шиљковицима“, па чланци „Српски трговачки подмладак“, „Грађанска буквица“, да и не узмемо у обзир чланке и белешке из привреде и других грана, каквих до душе има и у сваком иначе бољем календару.

Нема сумње, да је календар „Орао“ за својих двадесет година од неизмерне користи био не само народу, ком је намењен у првом реду, већ и књизи па и укусу свеопштем.

*

Свом начелу, истицати главне појаве у животу народа српског а у исти мах одати достојно поштовање народним трудбеницима ма на ком пољу, остао је „Орао“ веран ево све до данас. Он је био у понајвише случајева не само покретач многоме раду, већ тако рећи и проналазач тога рода. Нема правца у народном животу нашем, који није „Орао“ обрађивао а нема ни институције, за коју се не би постарао. Ми не ћемо претерати, ако тврдимо, да много чега у нас не би било или не би бар тако било, да се није „Орао“ тога латио и да свет није на то упозорио. Тим начином урадио је „Орао“ не само темељ модернијем већ и разборитијем уређивању календара. Његовом примеру следовали су не само сви календари, који су поникли после њега, већ и они, који су били пре њега, и ако с устезањем и не с тим успехом као он. До душе, мора се рећи и то, да ни „Орао“ није баш сваке године био на истој висини; било је и неплодних година, кад он беше тек сенка самом себи. Међу те неплодне године као да спада и ова; види се, да је наступила нека малаксалост, неко нерасположење. Тако није било првих година; онда је било као сад с „Неретљанином“ и са „Србобраном“. Али треба дочекати, па да се види, како ће и ова два календара изгледати после двадесет година — ако их уопште и буде на свету.

Још је старији годинама календар „Годишњица“, који је управо наставак негдашњег „Годишњака“. Старији јесте, много старији, али се и види на њему. Старост га је обхрвала, те не тоже више из сопствене снаге да што произведе. С тога се мора обратити на друге изворе, на преводе и на — прештампавања. Према таквом стању ствари, не би се „Годишњица“ требала ни увести у дискусију са осталим великим календарима нашим, пошто јој садржај није удешен и написан као што би се приличило календару, који тражи. да се такођер спомене на првом месту.

Но ако је „Годишњица“ напуњена преводима и прештампаним стварима, ипак је у неку руку ушло унутра оно, што има мање или више везе с народом. Календар „Свети Сава“ пак није гледао ни на ту првобитну потребу. У њему је којекаквих преведених прича из Бог те пита ког

краја света, само не из српског, па ни из хрватског Он је већ у прво доба своје почео с оним, што се код старице-„Годишњице“ даје разумети: са узајмљивањем из туђинштине. Први полет свој чини на туђим крилима а могао би, да је прави српски календар, употребити и своја. Насловна слика и слике у општте могу се још с признањем споменути, и ако опет с друге стране није готово никакве пажње поклоњено на опис тих слика. „Свети Сава“ носи још и наслов „народни српски календар“, али за Српство није у њему никако постарано. Једино „Животопис св. Саве“ могао би се узети као чланак, који би одговарао горњем наслову, па и тај чланак штампан је најситнијим словима, која се у општте и употребљавају. Оно друго све може бити и у ма каквом другом календару, па опет да „народност“ не обележи никако. Приповедака има десет — десет превода а поучни чланак је: Кнајпово лечење с водом; ту је још Животопис св. Саве и календару је крај. Да, још су вашари ту. И такво чудовиште од народног српског календара тражи на сваки начин признања! Признања га може и добити, али од Срба никако. Не би добио ни од ког народа, коме би се с таквим садржајем смео наметнути, јер ни један народ не би нашао у њему оно, што му је потребно, што је писано у његовом духу и из његова живота. Туђе крпарије могу тренутно занимати али трага за собом не ће оставити

Но излишних ствари има и у другим, боље удешеним календарима.

Шта занима на пример Босанце и Херцеговце „Клима у сајузним државама сјеверо-американским. . .“?! Писац тога чланка, Е. Десор, писао га је за употребу самим Американцима и онима који хоће у Америку; али како се могао тај чланак превести баш за „Перетљанина?“ Та преводилац је физичар, и као такав зар није могао написати оригинално дело о климатичким приликама ових наших предела? Тим би послужио више не само Херцеговцима већ и нама, свима Србима!

Шта ће у „Годишњици“ оно „Обично писмо“. Мађарски оригинал је приличан фељтон а и тај спада у тако звану дневну књижевност, дакле у књижевност за дан, за кратко

време. А календар остаје преко целе године у кући, и сваки час се узима у руке; зар да се таквом ситницом (и ако „трогателном“) бави свет преко целе године? Нашто она римска прича „Лава натраг!“? Кад се већ хтело донети прича из живота старих Римљана, требало је и донети подобру белешку о самим Римљанима; јер се с правом може посумњати у разбистрене појмове шире публике наше о том народу и његовом значају. Какав ли је баш у том правцу жалостан календар „Свети Сава“, казали смо горе. Жали Боже лепога и светога имена, које је овде употребљено на којекакву шпекулацију. Уредник тога календара морао се стидити и сам своје услужности, кад је нашао за добро, да прећути своје име.

Ми не бисмо никако имали ништа против тога, да се наш народ упозна и са обичајима и приликама других народа; али смо противни, да се тек на дохват покуше туђе приче и трпају у календаре. Календарска књижевност мора имати своје начело, свој одлучни карактер, и само онда могу те народне књиге бити од уплива и од користи. Иначе, ако се ради, тек само да је неколико наштампаних табака, онда су те књиге без начела, без карактера, те утичу на народ тако, као год што утиче све, што је без карактера: никако, одвратно или рђаво.

Треба нас разумети, шта хоћемо да кажемо, па ће се онда и знати, зашто смо казали тако, како смо казали.

Што се тиче илустрација, то су сви ти календари подједнаки; најмање и најслабије има баш „Србобран“, који је иначе по календарском садржају понајбољи.

Од неколико година амо изгурали су цинкографски клишеји старе ксилографске готово из свију позиција, где се тражи множина а уједно и јефтиноћа. Такав је случај и с календарима. Те књиге морају бити јефтине а конкуренција иде опет на то, да за онако исто мало новаца даје што више и садржаја и слика. Како се пак не може у исти мах и много трошити и много заслужити, дошли су накладници на мисао, да смање квалитет у интересу квантитета, велећи, да ће множином засенити очи. Тако је могао календар „Годишњица“ за 50 новч. дати 96 страна текста и 72 стране огласа а на рачун садржаја, јер преводи и прештампавање не стоје

готово ништа. Тако је „Свети Сава“ могао дати 118 страна текста и 40 страна огласа за 30 новч., кад на садржај није хтео да троши, колико би за солидан календар требало. А „Србобран“ је опет за 35 новч. могао само тако дати 208 страна текста и 24 стране огласа, ако са своје стране од илустрација штогод уштеди. „Орао“ има 64 стране текста и 26 страна огласа а „Неретљанин“ 73 стране текста и 12 страна огласа; њима дакле није било ни потребно, да откину штогод од квалитета, кад им ни квантитет није Бог зна како велик, особито, кад се упореди са квалитативно и квантитативно врло добрим садржајем „Србобрана“.

Уз илустрације иде свагда и њихов опис, јер само онда имају свога смисла и свога значаја. А ту је „Орао“ наткрилио све; својих 34 илустрација описује на 13 страна. „Србобран“ својих 23 и неколико цртежа из привреде на 9 страна, осим што за неке илустрације има још и описа у самом тексту, као о манастиру Пакри и о Пероју. „Неретљанин“ приказује својих 20 слика на 8 страна а „Годишњица“ својих 27 слика тек само на 2; ни „Свети Сава“ није на опис својих 20 већих и 14 мањих слика потрошио више страна, и он тек само две. Но ако је у тог календара тај опис и сувише слаб и незнатан, ако је и текст непрактичан и управо жалостан, илустрације, бар оне веће, морамо, као што већ учинисмо, с признањем споменути. Оне су удешене колико за народ, толико баш и за српски народ. Ту су наши манастири, наши црквенодостојници, гдекоји важнији људи наши, само је, као што рекосмо, и сувише мало пажње опису њиховом поклоњено, а што је инак ту, то није свагда тачно. За Лазу Костића стоји. да је „био неко вријеме српски посланик у Петрограду а сад је тајник код црногорског кнеза Николе“. Е, то, што стоји — не стоји.

Од тих календара говоре само два, „Орао“ и „Србобран“ у опште али и опширније о двема културним светковинама, које су у своје време радосно узбудиле сав народ српски. Те су светковине: подизање споменика Ивану Ф. Гундулићу у Дубровнику и 400-годишњица прве српске штампарије на Цетињу. Што „Неретљанин“ не говори о тим приликама, можемо разумети, кад знамо, да у Босни и Херцего-

вини влада цензура; разумемо за што о тим светковинама ћути и календар „Свети Сава“, јер видимо, да га издаје хрватска књижара а и уредник ће му по свој прилици бити Хрват. Овима нак не иде у рачун, да те светковине и српско име доведу у свезу. За што „Годишњица“ о тако веле-важним догађајима ћути, не знамо, пошто за њу није од уплива ни једна од наведених чињеница.

М. С—ћ.

АЛГЕБРА, уџбеник за средње школе. Прва књига за IV и V разред гимназија и реалака. Друго издање. Написали Ср. Ј. Стојковић и В. Димић, професори математике I беогр. гимназије. Београд. Штампано у државној штампарији краљевине Србије. 1892 на 8-ни стр. IV 203. — Друга књига за VI и VII разред гимназија и реалака. Београд. Штампано у државној штампарији краљевине Србије. 1892 стр. VII 205—446.

1 Прва књига изашла је истина већ у другом издању но друга је тек прво издање, с тога ипак није преглед закаснио, а оцена ће ова добро доћи и новијим издањима, јер зацело ће их још бити.

Прилично је протекло времена. док је у Србији за средње школе написана књига, која је згодна за школе и са дидактичне и са стварне стране. Алгебра се досад учила које из Мочникова превода а које из Халерштајна и др. у обради покојног професора крагујевачкога Радована Пејића. Мочник је истина свако новије издање своје математике дотеривао и методом и ствари, али прештампавање српскога текста остало је још у преводу ваљда са првог немачког издања. с тога се у последње време није никако могло употребити. Пејић је хтео да исправи ово зло. Но, ма да је његово дело награђено и о државном трошку штампано, ипак није књига згодна била. У „Алгебри“ г. г. Стојковића и Димића добиле су тек гимназије и реалке књигу удесну, да рекнемо, са сваке стране

Србија је у последње време добила много ваљаних уџбеника и за средње и за више школе; то служи на част и њој и писцима. Но свакојако имају српски професори још много

да раде, док не узимају добрих књига за све редом предмете у средњим школама.

Ново издање прве књиге ове „Алгебре“ врло мало је друкчије него прво. Колико смо ми приметили нешто су друкчије изведене и показане „особине једначина и неједначина“ и то свакојако боље и прегледније. Уз то је ушло нешто мало, у најглавнијем само, о проблемима т. 107 и 108.

2 Прегледали смо целу књигу, те смо ради да овде изнесемо наше примедбе у тој жељи, да послуже на поправку овога уџбеника

Највише ћемо имати да говоримо о „приступу“, јер је тај свакојако и најважнији део у целој алгебри и наше мишљење свако ће одобрити, кад само узме на ум, да је ово почетак сасвим новога дела математике, који је у почетку тек нешто везан за досадањи учени већ део математике, а доцније сасвим се независно развија.

Наше је мишљење, да би приступ могао бити друкчије израђен, те да покаже тачније везу међу рачунским операцијама и по томе да се искаже одмах и дефиниција сваке радње рачунске. Баш тим путем би могли ученици боље схватити и појам операције и већ ту у приступу научити, шта „значи“ то сабирати, одузимати, множити и делити, а могли би тако запамтити и дефиниције виших операција.

3 Основа свима операцијама је бројење, које може бити напред, почињући од 0, или натраг, почињући ма где. По томе је бројење напред основа свима оним операцијама у којима долазимо у резултату до већих бројева, а бројење натраг је основа свима оним операцијама, где долазимо до мањих бројева: потпуно према ономе, како је количина све оно. што се може увећавати и смањивати.

Да пређемо дакле врсту операција, у којој се увећава добивена количина.

Кад све са једном јединицом увећавам број неки, имам бројење напред; увећавам ли са више јединица у једанпут. имам сабирање; у сабирању тражим број, у коме је толико јединица, колико и у првом и у другом броју заједно: Сабирање је дакле краће бројење напред.

Са сабирања прелазим на множење у тој прилици, ако

су сабирци једнаки; место да сабирам једнаке сабирке, узимам један онолико пута, колико их свега има; у множењу узимам дакле један број онолико пута као суманд, колико други јединица има: множење је краће сабирање.

Имам ли да множим једнаке факторе, прелазим у степеновање, где један број узимам онолико пута као фактор, колико други јединица има: степеновање је краће множење.

По томе:

Сабирање је краће бројење напред, множење је краће сабирање, а степеновање краће множење.

4 Узмимо сада операције, где се смањује.

Кад све са једном јединицом смањујем број неки, имам бројење натраг; смањујем ли пак са више јединица у један-пут, имам одузимање; одузимањем тражим број, у коме је толико јединица, колико у другом каквом броју, кад из њега извадим неколико јединица у једанпут: одузимање је краће бројење натраг.

Са одузимања прелазим на дељење у тој прилици, ако исти број одузимам толико пута, колико год могу; у дељењу узимам један број онолико пута као сунтрахенд, колико год пута могу: дељење је краће одузимање.

Делим ли један број другим толико пута, колико могу, кореновањем вадим неки број из другога онолико пута као фактор, колико год пута могу: кореновање је краће дељење.

По томе:

Одузимање је краће бројење натраг, дељење краће одузимање, а кореновање краће дељење.

Истина овим смо се путем удалили мало од оних дефиниција, које су ученици имали у првом још разреду. Особито је одузимање и дељење друкчије исказано.

5 Но има још једна операција: логаритмовање Ову операцију теже је довести у неку везу са увећавањем или смањивањем, јер није ниједне од ових врста; али кад се протумачи опширније потенцовање са количинама у тој радњи за тим и кореновање са количинама на све у свезу доведе види се, да може доћи и тражење још једне количине, име-

нито, експонента Операција, да се нађе експонент из потенције и основе јесте логаритмовање.

Читав постанак операције из операције даје се врло згодно и сликом приказати. Бројење напред била би основа једном низу операција, а бројење натраг другом низу; вертикално горе ређало би се на једној основи сабирање, множење, степеновање а на другој основи опет одузимање, дељење и кореновање; логаритмовање би морали метнути између степеновања и кореновања. У хоризонталном реду би напоредо стајало сабирање и одузимање, множење и дељење, а степеновање, логаритмовање и кореновање опет у једном и највишем. У оваким хоризонталним редовима биле би операције, које су једна другој противне, као што и јесте сабирање противно одузимању а множење дељењу.

Кад овим путем дођем до које нове операције, морам одмах после појма навести и имена бројевима, с којима оперирам и уједно поставити најосновнија правила у појединим операцијама.

6 Не знам, ал биће да је уопште из немачког узето оно „значи“ при дефиницијама појединих операција; узме ли се развијање операција овим путем, не ћемо доћи у неприлику, да употребимо, доиста незгодно, ово „значи“.

Дефиницијама, или, ако хоћете, и одредбама противан сам свагда у I разреду, јер деца тамо апсолутно не схваћају то. Дефиниције долазе тек у IV разреду према наставном плану: ту их дакле треба навести а позивати се на неки појам сабирања, множења и дељења па по том појму навести дефиницију, не може бити добро. С тога држим, да писци не раде добро, кад кажу „из појма о сабирању може се поставити оваква дефиниција“, и т. д. Тако је и код множења и код дељења.

После оваког приступа требало би узети о алгебарским бројевима, и онда операције с њима редом са свима правилима, како се где ради.

7 Писци би најбоље, по нашем мишљењу, урадили, кад би четир основне операције са алгебарским бројевима извели на алгебарском бројном реду, узимајући свагда на ум знаке у појединих бројева и правац, којим се иде, ако је у броја знак позитиван или ако је у броја знак негативан.

По овоме нашем разлагању морао би се први и други део у „Алгебри“ нешто другим редом узети.

Реципрочну вредност делитеља не би одредио са: „количник, коме је дељеник 1“ — јер већ наведени други пример буни ученике.

8 Крај другога дела, све од т. 67, опширан је за ученике IV разреда и то тим више, што се ту позива на једно правило (т. 69), којему је право место у степеновању (види т. 133 β) а то је: правило за резултат потенције са негативном основом или по овој алгебри са негативним кореном.

На све друго у првој књизи немам ништа да приметим, што се тиче ствари саме.

9 У другој књизи су једначине, математички редови, наука о комбинацијама и основи детерминаната; уз једначине другога степена долази још и одређивање највећих и најмањих вредности код квадратних функција са једном промењивом количином, а уз редове и сложени интересни рачуни.

Пре него што поближе пређемо материјал наведен у књизи, намеће нам се питање, да ли су детерминанте за средње школе Свакојако играју оне велику улогу при решавању еквација првога степена са више непознатих количина и са детерминантама се даду ове свагда, ма и дугим путем, решити; примена им је овде од велике користи па ипак ради те примене само, држимо, да нам не треба узимати теорију о детерминантама. Детерминанте су и занимљив део математике али то треба оставити онима, који се вољом и сами од себе хоће да забављају и да студирају законе о одредницама. Доиста ми је признати, да су писци узели тек најглавније само из науке о детерминантама и ја сам ипак мишљења, да дерминанте у средњим школама морамо узети само са практичне стране и само на конкретним примерима показати законе а без икакве теорије. Писци су то урадили при решавању једначина првога степена са две непознате, т. 227. То су могли учинити и при решавању оваких једначина са три непознате

10 При уређивању једначина додао бих свуда, где је реч

о „изузимању 0 и ∞“ још и + 1 (т. 208, 209.) Исто важи и у т. 236.

Степеновањем обеју страна у датој једначини не мора се увек добити једначина вишега степена. Пример други на стр 213 каже, да нова једначина није вишега степена: нова је другога а и задана је другога степена; тако и у примеру другом на стр. 215 није нова једначина вишега степена. За нас говори и то, што се степеновањем ирационалних једначина не добијају свагда корени, који одговарају задатку; ово је особито, ако долази непозната у првом степену у квадратном корену. Погледај примере на стр. 296. Из решења се види, да су нове једначине првога степена, као што су биле и старе.

11 Негативан корен у једначини првога степена може бити знак немогућности само у проблемима, па тамо би и било право место овоме тумачењу. У опште у једначини, „ако непозната треба да значи апсолутну количину, која се не би могла рачунати у два супротна смисла“ не мора бити знак немогућности. Тек проблемима се одреди смисао непознатој.

Од чега зависи решење једначина првога степена са две непознате количине, наводе писци укратко у т. 118 а опширно у т. 228. Не би требало раставити ово.

Везе међу неједначинама су узете у свој својој општирности.

12 Појам неодређених једначина, т. 242, није потпун. Тек кад се споји појам наведен у почетку ове тачке са крајем, добије се потпун појам неодређених једначина.

Писци су дали читав одсек проблемима првога реда; уз то су већ много раније имали две тачке, т. 107 и 108, о тој ствари. Овде је напред сигурно због тога уметнуто, што се ту већ учи о једначинама, па да се онда и који проблем решити може.

У одељку деветоме долазе проблеми с једном непознатом, — то је неко понављање, за тим проблеми с више непознатих у одређених једначина, по том проблеми негативног и немогућног решења, проблеми неодређеног решења и проблеми општег значаја; приметити нам је,

да проблема неодређеног решења — неодређених једначина — треба узети више; седам је (стр. 285.) мало за ову ствар.

13 За решавање потпуних (нечистих) квадратних једначина има два пута: први је онај општи за све једначине, т. ј. свођењем на једначину нижега степена, а други је свођењем задане једначине непотпуне на потпуну (чисту); овога пута немају писци, а не би згорег било навести га.

Претрес корена квадратне једначине није потпуно изведен. Писци су узели само један сведен облик, а има свега четири. Кад би се узели сви облици, била би т. 274 много разумљивија

Држимо, да т. 282 и 283 нису баш потребне.

14 О реципрочним једначинама не узимају писци ништа, а ми смо мишљења, да се до петог степена могу узети, јер их није тешко свести на ниже степене и решити — бар бројне реципрочне једначине могу се решавати — и то без икакве теорије о тим једначинама.

15 Мочник у својој „Алгебри“ означује у сложеном интересу са e суму из 1 и стотинитога дела од процента, то би по писцима ове алгебре било $e = 1 + r$. Кад би се увела ова ознака, били би изрази простији и ученици би их лакше памтили.

16 Разноликост задатака у пермутовању не свиди нам се у толико, што је остављено, да ученици самим закључивањем решавају задатке, а дали би се показати и обрасци, по којима се могу оваки задатци лако решити; уз то би задатке узео управо обрнутим редом.

17 При тражењу броја комбинација r-те класе из n датих елемената без понављања требало би баш показати, зашто код треће класе треба узети тек трећину броја комбинација друге класе помножену са $(n-2)$. Мало је рећи само, да се везивањем комбинација друге класе са свима осталима елементима добијају по три једнака слога, јер ће ученик у највишем разреду тражити, да чује зашто је то тако или ће и у књизи да потражи.

18 Не налазимо за потребно доказивати, како образац за производ из n бинома вреди и за производ из $(n+1)$ бинома, стр. 412. Број n већ и тако означава ма колики број.

19 После ових примедаба на сам текст, не можемо а да

не замеримо превађању бар оних термина, који се већ стално употребљавају. Никакве потребе немамо, да у четвртом и у даљим разредима превађамо: суманд, сума, минујенд, суптрахенд, фактор, дивиденд, експонент, и т. д. и т. д., па ма и бог зна како превод добар био и појму одговарао.

20 Језик је добар, но писцима се јако мили реч „смисао“ и „однос“, за то се служе њима и онде, где баш не би требало. Уз ово има и по који германизам а без потребе: свугде би се дало другим речма и боље српски казати. Место предзнак доста је само знак.

Приметили смо, да се бележење именованих бројева у овој књизи не слаже са бележењем истих именованих бројева у „Рачуници“ од М. Михаиловића.

Овај уџбеник ће својом ваљаношћу зацело одговорити и дидактичним и научним захтевима у средњим школама.

Стеван Милованов.

КРИЛА. Песме од Јулке Јовица-Стратимировић. 8-ина, стр. 99. У Земуну, 1893.

Карактерна црта, која се тако рећи провлачи кроз све песме и која им даје субјективно обележје, то је понос, понос у свим приликама. Било да се пёсница запесе родољубљем, било да јој у песмама одјекује нежнија, љубавна струја, било да стоји очарана пред величанством природе — свугде и свагда избија понос из тих песама. Понос, што је Српкиња; понос, што њега баш љуби; понос, што свесно може уживати у свачем, што јој природа пуди и пружа

Ја морам признати, да ми давно већ нису дошле песме до руку, које родољубље тако природно, тако неафектирано приказују. Ако и спољашњи облик тих песама још показује техничку неизведбаност — оно, што је у њима а и оно, што се даје међу редовима читати, јасно је и искрено је: ја држим, да је не само осећање над сваком сумњом, већ сам и уверен, да понос баш не би пёсници допустио, да се препемаже

Чисто љубавних песама нема много; али оне, што су ту, одају нам жарко осећање, неуталожене тежње, једном речи, оне одају и страст и привржености, и оданост и понос.

Женско срце није загонетка а у љубави баш понајмање. Оно је загонетка у толико, у колико је загонетка свако срце. Та ако што може жена, може љубити; на сваки начин је срце њено тако исто приступачно и противности, мржњи. Човек не може, не уме тако силно љубити, али не може и не уме тако силно ни мрзити.

Госпођа је прошла света и упознала се са многим установама светским; она то и не таји, шта више, признаје вољно, да је завирила у многу прилику. Но срце њено остало је идеално расположено и после многих разуверења; ја мислим, да јој она карактерна црта, коју споменусмо, није ни дозволила, да улази баш на дно свакој појави те да види и оно, од чега би се згнуснула и сасвим разочарила.

И тако је идеалан свет постао а и остао завичај њене појезије. Идеалности се клања њена муза а то може, да и не увреди себе и своју. Леп је тај свет, а лепа је и душа она, која се занети може за њим. Душа пёснице наше заноси се за тим светом, у њему налази утехе а и уверења, да ће боље бити и у реалноме свету, и ако не сасвим тако, како се то даје идеалисати.

Благо таквим песницима, они су бар у доба заноса свога срстни! Ја мислим, да и госпођа спада баш у врсту таквих песника. . . .

М. С—ћ.

КУЛТУРНЕ ПОЈАВЕ У СРПСКОМ НАРОДУ.

Свечковина откривања споменика Ивану Гундулићу у Дубровнику 14. (26.) јуна 1893.

У староме завичају културе и појезије, у господскоме Дубровнику, прослављена је минуле године на достојан начин светковина, која ће још дуго и дуго живо и гласно одјекивати у грудима васколиког народа нашег. Дубровник је тада остао веран негдашњем значају и позиву свом. На што ни једна општина у нас не би у таквој мери била позвана, и што ни једној не би у таквој мери доликовало — на то је било позвано то старо културно средиште, а њему је баш и доликовало. У присенку старе славе и величине своје, у успомени сјајнога и песничкога доба, могао и морао је баш Дубровник приредити знамениту светковину ту. Смисао и значај тога догађаја лежи колико у томе, што је Иван Гундулић био син града Дубровника, толико још више у том, што је такав град могао произвести синове, какви беху Гундулић и песнички му другови. Дубровник и Гундулић допуњују једно друго и једно без другога не могу се ни замислити. Културно место, какво се у оно доба могло баш развити на обалама немирнога мора јадранског, морало је из своје средине, из недара својих, понудити и пружити народу српском мужа, какав беше песник и државник Иван Гундулић. Он је плод културе дубровачке, која га је можда за то баш и произвела, да у далеким данима потоњем нараштају на песнички начин прича, што је негда било.

Дубровник, у многоме сличан старим јелинским општинама а готово истоветан са талијанским државицама средњега века, био је у оно мутно и мрачно доба, после пропасти

царства српског, и луч и узданица народа нашег. Древна култура талијанска утицала је на свој начин и на тај град, а нашла је у њему згодан материјал, који је вољно примао утицаје њене, а опет се није одрекао својих красних особина и врлина. Развитак града тога сведочи нам то понајбоље. Он је прошао кроз све мене, кроз које пролазе све самосталне и независне трговачке и културне општине. И Дубровник је имао своје детинство, и он је имао своје млађано доба, доба борбе са опстанак свој, и он је радио, трудио се, мислио и војевао, да се одржи на висини мушке снаге своје. А за све то време, док се дизао и развијао, свежио је непрекидно своју снагу жилавим и подузетним елементима из унутрашњости а с оне стране мора примао је опет вољно оне елементе, који би живахним духом својим унапређивали красан материјал из околине му. Из те смесе могла је и поникни онаква држава, као што беше Дубровник. Тако је онда и могао доживети своје цветно и сјајно доба. Но временом је и он као и све установе људске, подлегао својој старости а и пасртају јачих сила. Али те јаче силе могле су му утамапити само физичку независност, могле су материјални плод његовога подузетног духа присвојити; али ону финију, душевну независност његову, културни плод његова духа, нису могле уништити ни време ни спољашње навале. Та независност остала је сјајна и неприкосновена, и приказује се и данас у разним појавама својим. А од свих културних појава тих блиста и светли се у најлепшем сјају свом: песништво, тај цвет на стаблу људских тековина.

И том огранку културе, том мирисном цвету човечијег ума и осећаја, беше посвећена светковина, која је у то старо седиште културе тако силно привукла разгранати и растргани народ српски а с њиме и хрватски Да, светковина, коју је приредио град Дубровник у славу подизања споменика најдичнијем сину свом, у пуном и правом смислу и значају беше светковина у славу појезије. Genius loci дубровачки славио је том приликом сам своју светковину и помлађен се приказао оној множини хаџија, која је пуна одушевљења дошла, да му се у колевци и завичају поклони. И тај genius loci показао се за време своје светковине свугде и сваком

приликом. Ишао свет кроз улице дубровачке, видео га је у чистоти и реду; гледао тај свет на старе палате или на широку пучину сињега мора, он му се љубазно јављао кроз прозоре или му је свежио лице, ширио груди и гонио мисли у далеке крајеве света; улазио тај свет у куће, он му се приказао у правом, ненаметљивом гостопримству свом. На јавним местима, на зборовима и на састанцима, genius loci дубровачки остао је Grand-Seigneur, који беше и свагда. Но у најлепшој боји својој показао се при врхунцу светковине; он би се тада смешкао многој појави, кад би таквом господину доликовало, да се смешка слабостима људским.

Чудновата је судбина људска и људских установа! Кад је варварство стаманило стару државу српску, а с њоме и културу нашу, тада је Дубровник све то већма корачао у напред а у доба пустога мрака на балканскоме полуострву, светлила је и мирисала је у Дубровнику с културом и појезија у најлепшем сјају свом. Но кад је народу нашем у Србији опет почела да свиће зора лепше будућности, кад се народ српски из своје побуде а својом снагом дигао, борио и ослободио — тада поче у Дубровнику да залази сунце државне самосталности и независности. Тада поче српски народ на балканском полуострву опет да ступа у ред културних држава; са независношћу својом извојевао је он и признање на умноме пољу. Данас цвета уметничка појезија и у другим земљама српским, данас уживају Срби и у другим крајевима благослове културе; данас хоће много српско место да је Дубровник. .

Али ни у оно мутно доба српске прошлости, кад је од свих огранака народа нашег само у огранку дубровачком било светлила и напретка, ни онда није умукла била српска песма. Српски гуслар је њоме будну одржао свест народа свога, он је народ тешио, загрејавао, храбрио и подигао. Најлепши плодови народне појезије поникоше баш у оно мутно доба, кад је и у Дубровнику, али под благим утицајем слободе и културе, појезија дошла до најлепших успеха својих. Било је то неко незнано такмачење песничкога нагона у народу нашем. Подјармљени, неписмени, откултурени народ могао је створити само песме, које му иду из дна душе и које

у безазленој природности, у свежем мирису, дубоком осећању, жарком полету и језгровитом језику једва имају себи равне. Слободни, господски и скроз културни становници дубровачки могли су опет створити песме, таквим су их изабранице му, песници-уметници, веселили, забављали и на мисли будили. И у том такмачењу ни једна појезија није понижена. То ни-су две различите врсте песништва, то су два различита начина, два различита плода истог дрвета, који је чврсто срастао са духом и са карактером васколиког народа нашег. А тај дух и тај карактер су учинили, да су Дубровчани и своју уметничку појезију, као и сву културу, из Италије добивену, себи прилагодили, у себе претопили, посрбили. Па ако њу од остале народне појезије и разликује шири поглед, дубља мисаона радња, а нешто и страно рухо, лежи у том, што су дубровачки песници били и најизображенији синови културнога града свога. У језгри својој остаје и та појезија народна, као год и она, која је поникла из широких слојева народа нашег. А да је тако, да народ српски исто тако уме да цени и да схваћа песничке производе тако изображених песника као и своје саме, показује, што се из свију крајева српских у главном баш народ сам слегао у тај дивни приморски град. Народу је понуђена та светковина, народ се позиву том и одазвао. Појезија је славила свој тријумф, а песнички народ са вољно поклонио њојзи . .

На прекрасном тргу дубровачком стоји видљив знак, којим одадоше Дубровчани поштовање својим трудбеницима а у лицу Ивана Гундулића — али aere perennius остаће појезија сама, коју су створили ти трудбеници на дику и славу свога града и свога народа. Прослава дубровачка је прослава идеалних тежња у мирисном руху појезије, а цео народ српски је одушевљено пљескао и кликтао је: слава, слава, слава!

Инв. С. 37163

Како пак књижевност заузима главно место међу потребама народног живота, и како се књижевност без народне потпоре не може развијати са успехом: уљудно позивамо наш читалачки свет на претплату на „Летопис“.

Претплатна је цена за све четири свеске „Летописа“ за 1894. само **2 фор.** а. вр. Дућанска је цена свакој свесци 70 новч. а. вр.

Претплатни новци шаљу се у напред „**Благајници Матице Српске**“ у Нови Сад, која ће сваком претплатнику уредно и тачно слати „Летопис“ поштом.

Умољавамо све врле родољубе српске, а нарочито **све поверенике матичине**, да се приме скупљања претплате.

До одзива стоји, хоће ли моћи „Матица“ развити око „Летописа“ живљу радњу, или ће се опет морати вратити на стару меру.

Сви **чланови матичини** добијају на поклон „Летопис“, који им се шиље поштом бесплатно.

„Матица“ је чинила и чини и сада све, што може, да би се ширила просвета и подигла књижевност наша: сада је на народу нашем, да делом потпомогне „Матицу“ у том племенитом и узвишеном задатку њеном.

Матица Српска.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
Фсхп 4

Летопис и остала издања „Матице Српске“

могу се добити:

У Панчеву: **У књижари Браће Јовановића, као главног комисионара матичиних књига.**
У Београду: У књижари В. Валожића.
У Загребу: У књижари Југославенске академије Лав. Хартмана (Кугли и Дајч), и у свеучилишној књижари Албрехта и Фидлера.
У Задру: У књижари Г. Водицке.
У Новом Саду: У књижари Браће М. Поповића, у књижари Авг. Хергера, у књижари Луке Јоцића, и у благајници „Матице Српске“.
У Прагу: У књижари дра Грегера и Ф. Датла.
У Сомбору: У књижари Мил. Каракашевића.
У В. Кикинди: У књижари Јована Радака.
У В. Бечкереку: У књижари Ј. Грчића.
У Земуну: У књижари Ј. Карамата.

Цена је овој књизи 70 нов. а. вр.